

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS

DR. KOMAREK LEVENTE

Nyugat-magyarországi Egyetem
Sopron
2012

**NYUGAT-MAGYARORSZÁGI EGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR**

**SZÉCHENYI ISTVÁN GAZDÁLKODÁS- ÉS
SZERVEZÉSTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA**

DOKTORI (PH.D.) ÉRTEKEZÉS

A magyar ipar makroszintű specializációjának kérdései

Írta:

Dr. Komarek Levente

Témavezető:

**Dr. habil. Fábián Attila Ph.D.
egyetemi docens, intézetigazgató**

Sopron

2012

A MAGYAR IPAR MAKROSZINTŰ SPECIALIZÁCIÓJÁNAK KÉRDÉSEI

Értekezés doktori (PhD) fokozat elnyerése érdekében

Készült a Nyugat-magyarországi Egyetem
Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Nemzetközi gazdálkodás programja keretében

Írta:
Dr. Komarek Levente

Témavezető: Dr. habil. Fábián Attila Ph.D.

Elfogadásra javaslom (igen / nem) (aláírás)

A jelölt a doktori szigorlaton.....ért el.

Sopron,.....
.....
a Szigorlati Bizottság elnöke

Az értekezést bírálóként elfogadásra javaslom (igen /nem)

Első bíráló (Dr.) igen /nem
(aláírás)

Második bíráló (Dr.) igen /nem
(aláírás)

A jelölt az értekezés nyilvános vitáján % - ot ért el.

Sopron,
.....
a Bírálóbizottság elnöke

A doktori (PhD) oklevél minősítése.....

.....
Az EDT elnöke

TARTALOMJEGYZÉK

ÁBRÁK JEGYZÉKE	6
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	9
1. BEVEZETÉS.....	11
1.1. A kutatás célja és a disszertáció felépítése	11
1.2. A kutatás hipotézisei.....	13
1.3. A kutatás módszertana.....	13
2. IPARUNK JELLEMZŐ VONÁSAI A II. VILÁGHÁBORÚTÓL NAPJAINKIG	16
2.1. A magyar ipar fejlődésének főbb korszakai a II. világháborútól napjainkig.....	16
2.2. A magyar ipar strukturális változásai az elmúlt két évtizedben	26
2.2.1. A hazai ipar hanyatló ágazatai	47
2.2.2. A hazai ipar mérsékelten fejlődő ágazatai	51
2.2.3. A hazai ipar dinamikusan fejlődő ágazatai.....	55
3. AZ IPAR SPECIALIZÁCIÓJÁNAK ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI	58
3.1. A területi specializáció elméleti megalapozása	58
3.1.1. A térbeliség szerepének felértékelődése a specializáció területén	58
3.1.2. A területi specializáció elméleti megalapozása	62
3.1.3. Az ipar horizontális szerveződése	81
3.2. A specializáció mérésére használatos módszerek	88
3.2.1. Megoszlási viszonyszám	89
3.2.2. Koncentrációs (Hirschman-Herfindahl) index	89
3.2.3. Hoover- és a Krugman index.....	90
3.2.4. Entrópia	92
3.2.5. Redudancia mutató (Theil-index).....	92
3.2.6. Lorenz-görbe és a Gini-együttható	93
3.2.7. Herfindahl és Diszimilaritási index	94
3.2.8. Területi specializációs mutató	96
3.2.9. Különbözeti specializációs mutató	97
3.2.10. Specializációs index	97
4. A MAGYAR IPAR SPECIALIZÁCIÓJÁNAK ÉS KONCENTRÁCIÓJÁNAK IDŐBENI ÉS TERÜLETI ALAKULÁSA	101
4.1. Az ipar abszolút és relatív specializációjának alakulása (2000-2008)	107
4.1.1. Az ipar abszolút specializációja	108
4.1.2. Az ipar relatív specializációja.....	129
4.2. Az ipar abszolút és relatív koncentrációjának alakulása (2000-2008)	149
4.2.1. Az ipar abszolút koncentrációja	150
4.2.2. Az ipar relatív koncentrációja	157
5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉS JAVASLATOK.....	163
5.1. Kutatási eredmények	163
5.2. Javaslatok	172

6. ÖSSZEFOGLALÁS	176
SUMMARY	179
FELHASZNÁLT IRODALOM	182
JOGI NYILATKOZAT	192
MELLÉKLET	193

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: A magyar ipari termelés az Európai Unió átlagához viszonyított növekedése
2. ábra: Az EU-15 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (1991)
3. ábra: Az EU-15 ipari importjának országok szerinti megoszlása (1991)
4. ábra: Az EU-15 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2001)
5. ábra: Az EU-15 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2001)
6. ábra: Az EU-25 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2004)
7. ábra: Az EU-25 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2004)
8. ábra: Az EU-25 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2005)
9. ábra: Az EU-25 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2005)
10. ábra: Az EU-27 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2006)
11. ábra: Az EU-27 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2006)
12. ábra: Az EU-27 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2007)
13. ábra: Az EU-27 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2007)
14. ábra: A hazai ipar fejlettségi struktúrája
15. ábra: A regionális specializációt magyarázó hagyományos közgazdaságtani irányzatok
16. ábra: A kompetitív fejlődés szakaszai
17. ábra: Az iparági- és a regionális klaszterek tipizálása
18. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi alakulása (2000)
19. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi alakulása (2008)
20. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának foglalkoztatottak szerinti alakulása
21. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi alakulása (2000)
22. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi alakulása (2008)
23. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának belföldi értékesítés szerinti alakulása
24. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának exportértékesítés szerinti területi alakulása (2000)
25. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának exportértékesítés szerinti területi alakulása (2008)
26. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának exportértékesítés szerinti alakulása

27. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának összes értékesítés szerinti területi alakulása (2000)
28. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának összes értékesítés szerinti területi alakulása (2008)
29. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának összes értékesítés szerinti alakulása
30. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi alakulása (2000)
31. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi alakulása (2008)
32. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának foglalkoztatottak szerinti alakulása
33. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi alakulása (2000)
34. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi alakulása (2008)
35. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti alakulása
36. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának export értékesítés szerinti területi alakulása (2000)
37. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának export értékesítés szerinti területi alakulása (2008)
38. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának export értékesítés szerinti alakulása
39. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának összes értékesítés szerinti területi alakulása (2000)
40. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának összes értékesítés szerinti területi alakulása (2008)
41. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának összes értékesítés szerinti alakulása
42. ábra: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának foglalkoztatottak szerinti időbeni alakulása
43. ábra: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának belföldi értékesítés szerinti időbeni alakulása
44. ábra: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának exportértékesítés szerinti időbeni alakulása
45. ábra: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának összes értékesítés szerinti időbeni alakulása

46. ábra: A magyar iparágak relatív koncentrációjának foglalkoztatottak szerinti időbeni alakulása
47. ábra: A magyar iparágak relatív koncentrációjának belföldi értékesítés szerinti időbeni alakulása
48. ábra: A magyar iparágak relatív koncentrációjának export értékesítés szerinti időbeni alakulása
49. ábra: A magyar iparágak relatív koncentrációjának összes értékesítés szerinti időbeni alakulása

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: A gépipar növekedésének üteme a KGST országokban az 1950-es években
2. táblázat: A hazai ipar ágazati szerkezete a bruttó termelés %-ban
3. táblázat: Az iparvállalatok nettó termelési értékének tulajdoni és vállalatnagyság szerinti alakulása
4. táblázat: Iparunk exportjának megoszlása országcsoportok szerint (%)
5. táblázat: Iparunk importjának megoszlása országcsoportok szerint (%)
6. táblázat: Iparunk külkereskedelmének megoszlása országcsoportok szerint (%)
7. táblázat: A magyar külkereskedelem árucsoportok szerinti megoszlása 1990-2000 (%)
8. táblázat: A magyar külkereskedelem árucsoportok szerinti megoszlása 2001-2010 (%)
9. táblázat: A feldolgozóipar külkereskedelmének ágazati szerkezete az Európai Unióban (EU-15) (%)
10. táblázat: A feldolgozóipar külkereskedelmének ágazati szerkezete az Európai Unióban (EU-25) (%)
11. táblázat: A feldolgozóipar külkereskedelmének ágazati szerkezete az Európai Unióban (EU-27) (%)
12. táblázat: A feldolgozóipar ágazatainak megoszlása a hozzáadott érték alapján az Európai Unióban (EU-15) (%)
13. táblázat: A hozzáadott érték alapján a három legjelentősebb iparág az Európai Unió tagállamaiban (2000) (EU-15)
14. táblázat: A hozzáadott érték alapján a három legjelentősebb iparág az Európai Unió tagállamaiban (2002) (EU-25)
15. táblázat: A magyar ipar ágazati szerkezetének változása a bruttó termelési érték alapján (%)
16. táblázat: Az ipari termelés ágazati megoszlásának alakulása (%)
17. táblázat: A magyar ipar abszolút specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi és időbeni alakulása
18. táblázat: A magyar ipar abszolút specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása
19. táblázat: A magyar ipar abszolút specializációjának export értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása
20. táblázat: A magyar ipar abszolút specializációjának összes értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása

21. táblázat: A magyar ipar relatív specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi és időbeni alakulása
22. táblázat: A magyar ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása
23. táblázat: A magyar ipar relatív specializációjának export értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása
24. táblázat: A magyar ipar relatív specializációjának összes értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása
25. táblázat: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának foglalkoztatottak szerinti időbeni alakulása
26. táblázat: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának belföldi értékesítés szerinti időbeni alakulása
27. táblázat: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának export értékesítés szerinti időbeni alakulása
28. táblázat: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának összes értékesítés szerinti időbeni alakulása
29. táblázat: A magyar iparágak relatív koncentrációjának foglalkoztatottak szerinti időbeni alakulása
30. táblázat: A magyar iparágak relatív koncentrációjának belföldi értékesítés szerinti időbeni alakulása
31. táblázat: A magyar iparágak relatív koncentrációjának export értékesítés szerinti időbeni alakulása
32. táblázat: A magyar iparágak relatív koncentrációjának összes értékesítés szerinti időbeni alakulása
33. táblázat: Az ipari specializáció és koncentráció változásának alakulása

1. BEVEZETÉS

Az elmúlt évek során az Európai Unióban és hazánkban is egyre inkább előtérbe kerültek az ipar területi elhelyezkedésének kérdései. Hazánk egyes térségeiben eltérő iparszerkezet alakult ki, egy-egy régióban különböző iparágak váltak meghatározóvá. Az egyes iparágak területi elhelyezkedését és fejlődését számos társadalmi-gazdasági tényező (a termelés történelmi hagyományai, a tulajdonviszonyok, a munkaerő- és eszközellátottság, az erőforrások, stb.) befolyásolja. A területileg differenciált iparszerkezet esetében az egyes térségekben változó jövedelmezőséggel, humán-erőforrás felhasználással, műszaki színvonallal, más-más kockázati tényezőkkel és piaci lehetőségekkel kell számolni. Ezért *az ipari ágazatok területi specializációja és koncentrációja ismét a magyar gazdaság egyik központi kérdése lett*, ami a témaválasztás fő motiváló tényezője volt.

A kutatási téma aktualitását fokozza, hogy napjainkban az ipar területi struktúrájának racionalizálása fontos kulcskérdéssé vált. Ezért egyre inkább olyan hazai kutatásokra van szükség, amelyek az ipar szerkezeti átalakulását és annak törvényszerűségeit vizsgálja és elemzi annak érdekében, hogy az egyes térségekben racionális és hatékonyan működő iparszerkezet alakuljon ki. Ez azért is nagyon fontos, mert a területi specializáció és koncentráció minőséget jelző kategória, amely bizonyos mértékig utal egy adott térség fejlettségi szintjére is. A modern piacgazdaságokban elvárható, hogy az egyes térségek azokra az ipari ágazatokra, alágazatokra specializálódjanak, amelyek esetében kedvezőbbek a termelési feltételek.

1.1. A kutatás célja és a disszertáció felépítése

A disszertáció célja megvizsgálni, hogy az elmúlt években a hazai ipart milyen változások (területi, strukturális) jellemezték, illetve ezen változások milyen mértékben és hogyan hatnak jelenbeli iparunk területi specializációjára és ágazati koncentrációjára. Munkámban a vizsgálati eredményeimre alapozva megfogalmazom azokat a javaslatokat, amelyek a racionális iparstruktúra kialakulását segíthetik.

Az ipari specializáció és koncentráció az Európai Unióban és Magyarországon történő ismételt felértékelődése eredményezte, hogy e téma kutatásom középpontjába került. Az iparhoz kapcsolódó specializációs és koncentrációs vizsgálatokat és elemzéseket azért tartom fontosnak, mert az ipar területi és ágazati szerkezetének változása számos

pozitív gazdasági folyamatot indukálhat (növekvő hatékonyság, versenyképesség, elmélyülő kooperáció), jelentős mértékben elősegítheti az adott térség és az egész nemzetgazdaság felemelkedését. A számos pozitív hatás mellett azonban negatív hatásokat is eredményezhet (pl. egyoldalú iparstruktúra, dekonjunktúra begyűrűzése esetén mély válság, iparilag depressziós térségek kialakulása), amely rövidebb-hosszabb időre visszavetheti az adott térség dinamikus fejlődését.

A disszertáció céljainak megfogalmazását követően részletesen bemutatom a hazai ipar fejlődésének főbb korszakait, az egyes korszakokban lejátszódó folyamatok tendenciáit és jellemzőit a II. világháborútól napjainkig. Iparunk fejlődésének II. világháborútól történő vizsgálatát az indokolja, hogy hazánk gazdaságában a háborút követően teljesen új helyzet állt elő, amely a korábbiaktól eltérő iparpolitika kialakulását eredményezte. A hazai ipart a különböző történelmi korszakokban eltérő fejlődési irányok jellemezték, amelyben fontos szerepe volt a KGST-nek, majd a rendszerváltozást követően az Európai Uniónak. Ezen időszak fejlődésének részletes elemzése azért lényeges, hogy áttekintő képet kapjunk jelen iparunkra gyakorolt hatásáról. Ezt követően – részben a szakirodalomra, részben a saját kutatásaimra alapozva – elemzem az elmúlt két évtized ipari struktúrájának főbb változásait. Megvizsgálom az iparban lejátszódó strukturális változások irányát és mértékét, okait és hatásait, külön kiemelve az egyes ipari ágazatok és alágazatok teljesítményét. Mindezt abból a célból teszem, hogy feltárjam azokat az iparban lejátszódó folyamatokat, amelyek a jelenlegi területi és ágazati struktúra kialakulását eredményezték. Ezt követően a területi specializáció elméleti, módszertani kérdéseinek vizsgálatával, a térbeliség szerepének felértékelődésével és az ipar horizontális szerveződésével foglalkozom, megteremtve ezáltal vizsgálataim elméleti alapjait. Ennek megfelelően a területi specializáció elméleti kérdéseivel összefüggő hazai és külföldi problémákat, megoldásokat, javaslatokat értékelem és elemzem különböző tudományterületek ezen belül elsősorban a területi gazdaságtan eredményeire támaszkodva. A területi specializációhoz kapcsolódó elméletek tanulmányozását azért tartom fontosnak, mert sok esetben kijelölik és meghatározzák napjaink gazdaságának (jelen esetben az ipar) hatékony működésének kereteit. A gazdaságpolitika részben ezen elméleti keretekre alapozva határozza meg azokat a lépéseket (pl. fejlődési irányokat), amelyek az ipar ágazati és területi problémáinak megoldására alkalmasak lehetnek. Emellett áttekintő képet nyújtok a specializáció területén használatos módszerekről, annak alkalmazhatósági lehetőségeiről. Ezen módszerek alkalmazásával pedig összehasonlító elemzéseket végzek és megvizsgálom, hogy a magyar ipar rendszerváltozás utáni

átalakulása hogyan hatott a területi specializáció és ágazati koncentráció alakulására. A primer statisztikai adatok feldolgozását követően mutatókat képeztem annak érdekében, hogy részletesen elemezzem történt-e hazánk iparában az elmúlt években a területi specializáció, valamint az ágazati koncentráció esetében erősödés vagy gyengülés. Ha történt erősödés vagy gyengülés az mely térségekben (megyékben), illetve ipari ágazatoknál következett be, melyek voltak a kiváltó okok és ez milyen hatással lehet iparunk jövőbeni fejlődésére, a racionális iparstruktúra kialakulására.

1.2. A kutatás hipotézisei

A disszertációhoz kapcsolódó, előzetesen megfogalmazott kutatási hipotézisek:

H1. Hazánk iparának ágazati struktúrája az elmúlt két évtizedben alapvetően átalakult.

H2. Teljesítményük alapján az ipar ágazatai között a különbségek növekedtek az elmúlt két évtizedben.

H3. Hazánk iparának ágazati struktúrája egyre inkább harmonizál az Európai Unió országainak ágazati struktúrájával.

H4. A specializáció és koncentráció növekedését előidézti egy-egy ágazat vagy megye súlyának és szerepének növekedése, vagy a korábban nem túl jelentős ipari ágazat vagy megye leépülése.

1.3. A kutatás módszertana

A rendszerváltozást követő években *a hazai gazdaság átalakulása az ipar ágazati és területi struktúrájában jelentős változásokat eredményezett.* Ezek a változások szükségessé teszik olyan vizsgálatok elvégzését, amelyek válaszokat adnak arra vonatkozóan, hogy az ipari ágazatok térbeli szerveződésénél megfigyelhető-e koncentráció, illetve jellemző-e az egyes megyékre az ipari specializáció növekedése vagy csökkenése. Ezen feltevések megválaszolására *munkám során primer és szekunder módszereket használtam fel.*

A *primer módszerek* (saját kutatás) körében a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által rendelkezésemre bocsájtott *megyei szintű adatok feldolgozása és rendszerezése* tartozott. (Célszerű lett volna kisebb területegységet vizsgálni (pl. kistérség), de erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok.) Ezen adatok segítségével a területi kutatásoknál használatos *matematikai-statisztikai módszereket* alkalmaztam.

Ennek alapján a vizsgálat tárgyát képező adatok a következők:

- az iparban foglalkoztatottak száma,
- a belföldi értékesítés,
- az exportértékesítés és
- az összes (teljes) értékesítés alakulása.

Az iparban foglalkoztatottak esetében a telephely szerinti adatokat, míg a belföldi, az export és az összes ipari értékesítésnél pedig a megyei székhelyű ipari szervezetek adatait kellett figyelembe venni. A vizsgált időintervallum a TEÁOR (Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszere) számok többszöri változása miatt a 2000 és 2008 év közötti időszak, amely lehetővé teszi az adatok összehasonlíthatóságát, elemzését és a következtetések levonását. A bázis (2000) és a tárgyidőszak (2008) közötti időintervallumban 2 évenként vizsgáltam a specializáció és a koncentráció mértékét, annak érdekében, hogy még részletesebben tudjam elemezni a bekövetkezett változásokat. A vizsgálat során célszerű lett volna hosszabb időintervallumot vizsgálni, de a rendelkezésre álló adatok ezt nem tették lehetővé. Ennek ellenére az elmúlt években az iparban lejátszódó folyamatokat és tendenciákat az elkészült vizsgálat is jól tükrözi.

A megyék ipari specializációjának és az ipari ágazatok térbeli koncentrációjának mérésére többféle módszer alkalmazható. Munkám során a különböző módszerek közül kettőt választottam ki. Az egyik a *Herfindahl index*, amely segítségével megállapítható az abszolút specializáció és koncentráció mértéke, a másik a *Diszimilaritási index*, amely a relatív specializáció és koncentráció alakulását mutatja meg. Ezen indexek egzaktan tükrözik az iparban lejátszódó folyamatok változásának irányát és mértékét. Az indexek eredményeinek segítségével vizsgálom és elemzem az ipari ágazatok térbeli koncentrációját és a térségek ágazati specializációját.

Az *abszolút specializáció* megmutatja, hogy a vizsgált területegység (megye) mennyire diverzifikált ágazati szerkezettel rendelkezik. Egy országban azok a területegységek (megyék) tekinthetők specializáltak, amelyek az országos megoszlástól eltérő ágazati szerkezettel rendelkeznek.

A *relatív specializációt* alapvetően két tényező határozza meg. Egyrészt meghatározza magának az adott megye iparának ágazati szerkezete, illetve az ország egészére jellemző ágazati megoszlás. Abban az esetben, ha országosan egy nem túlságosan jelentős ipari ágazat valamely megyében dominánssá válik, akkor elmondhatjuk, hogy nagy lesz az adott megye relatív specializációja. Másrészt magas relatív specializáció jellemzi az adott megyét abban az esetben is, ha pl. egy országosan jelentős ipari ágazat

súlya és szerepe az adott megyén belül jelentéktelen, de ugyanakkor egy másik, országosan nem jelentős ipari ágazatból mutat fel magas részarányt. Azaz a relatív specializáció vizsgálata azt mutatja meg, hogy mely megye iparszerkezete tér el leginkább az országostól.

Az *abszolút koncentráció* megmutatja, hogy adott területegység (megye) adott iparága mennyivel részesedik az adott iparág teljes (országos) mennyiségéből, míg a *relatív koncentráció* pedig áttekintést nyújt arról, hogy az adott ipari ágazat földrajzi elterjedése mennyiben hasonló az ipar egészének földrajzi megoszlásához.

A *szekunder módszert* az ipar történeti fejlődéséhez, területi és szerkezeti változásához, valamint a területi specializáció elméleti és módszertani kérdéseire kapcsolódó hazai és külföldi szakirodalom feldolgozása jelentette.

2. IPARUNK JELLEMZŐ VONÁSAI A II. VILÁGHÁBORÚTÓL NAPJAINKIG

2.1. A magyar ipar fejlődésének főbb korszakai a II. világháborútól napjainkig

A modern gazdaságok kialakulásában, a térségek fejlődésében hosszú időn keresztül az iparosítás jelentős dinamizáló tényezőnek számított. Az ipari tevékenység fejlesztése elősegítette többek között a természeti erőforrások széles körű felhasználását, a termelőeszközök és a különböző fogyasztási cikkek tömeges előállítását, a foglalkoztatási szerkezet átalakulását. Az ipar területi fejlődése és átrendeződése a települések differenciált fejlődését, sok esetben az életkörülmények javítását és az életszínvonal emelkedését eredményezték. A hazai és a nemzetközi munkamegosztást, a termelés térbeli alakulását az ipar igen rövid idő alatt képes volt megváltoztatni. Az ipari termelés mindig térben, méghozzá a tér kitüntetett pontjaiban valósult meg. Például a tér különböző pontjaiban koncentrált a munkaerőt, ösztönözte az urbanizációs folyamatokat, elemi erővel hatott a különböző társadalmi-gazdasági folyamatokra. *A magyar ipar területi struktúráját, az ipari termelés mennyiségét és szerkezetét az egyes történelmi korszakokban különböző változások jellemezték.*

A II. világháború során a magyar ipar is súlyos károkat szenvedett. Állóalapjának és termelő kapacitásának több mint ¼-e megsemmisült (Bernát T. et al. 1986). *A háborút követően az ipar fejlődését a nagyfokú differenciáltság jellemezte.* Ennek eredményeképpen lényeges belső strukturális változások következtek be. *Az iparfejlesztés fő stratégiájának alapja az volt, hogy az ipar egészén belül nagyobb hangsúlyt kapjon a nehézipar fejlesztése.* A nehézipar fejlesztése abból az elgondolásból „született”, hogy a nehézipar „gyors expanziója rövid időn belül megteremti a többi ipari ágazat (könnyű- és élelmiszeripar), a mezőgazdaság és a terciér ágazat dinamikus fejlesztésének lehetőségét is” (Abonyiné Palotás J. 1978). A fejlesztések nehéziparra történő fókuszálása szovjet mintára terjedt el. Megítélésem szerint azonban *ez a fajta iparosítás és a nehézipar fejlesztésének ily módon történő előtérbe helyezése súlyos károkat okozott,* mivel nem vettük figyelembe hazánk természeti-társadalmi-gazdasági sajátosságait és ebből kifolyólag nem az adottságainkhoz igazodó racionális ipari struktúrát igyekeztünk megvalósítani. *Az adottságainkhoz igazodó specializációból származó előnyöket pedig ennek következtében elvesztettük* (Nyitrai Fné. 1976a, 1976b, Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2005).

1949-ben az európai szocialista országok által megalapított *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa* (KGST¹) új helyzetet teremtett hazánk gazdaságában és iparunk területi, valamint ágazati szerkezetében. A szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok 1954-ig jelentős mértékben erősödtek, azonban sajnos az eltelt öt évben nem került sor az országok ipari termelésének összehangolására, amely a KGST-n belül értékesítési nehézségeket okozott. Ezen problémák egy rövid időre lefékeztek a szocialista országok egymás közötti kereskedelmének fejlődését is. 1955-től a KGST tevékenysége, a korábbi hiányosságok felismerése alapján új lendületet nyert. Megindult az ipari termelés egybehangolása, amelynek eredményeképpen a tervezést nemzetközi szintre emelték. Ennek érdekében létrehozták a különböző ágazati állandó bizottságokat, amelyeknek feladata volt az egyes termelési ágazatok fejlesztési terveinek egyeztetése, a gépipar termelésének az országok közötti szakosítása (specializáció), a műszaki eredmények általános meghonosítása. Az iparfejlesztési politika középpontjában a gépgyártás növelése és fellendítése, valamint az egyes országok ágazati és alágazati specializációjának elmélyítése állt. A vizsgálatok azt igazolják, hogy a gépipari termelés növekedése az 1950-es években minden egyes szocialista országban meghaladta az ipari termelés növekedésének átlagát. Egyes KGST országokban (pl. Bulgária, Lengyelország) a gépipar és a fémmegmunkálás három-négyszeresére emelkedett (Vajda I. 1959).

1. táblázat: A gépipar növekedésének üteme a KGST országokban az 1950-es években

Megnevezés	A növekedés üteme (1950 = 100%)					
	az iparban általában			a gépgyártás és a fémmegmunkálás terén		
	1953	1955	1957	1953	1955	1957
Bulgária	159	190	325	195	262	327
Csehszlovákia	147	170	205	207	235	295
Lengyelország	171	212	253	277	338	417
Magyarország	174	199	206	271	263	267
NDK	160	190	220	177	216	259
Románia	168	202	242	204	253	254
Szovjetunió	147	170	205	207	235	295

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

¹ Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanács a Közép- és Kelet-európai szocialista országok gazdasági együttműködési szervezete volt. 1949 januárjában hozták létre Moszkvában, szovjet kezdeményezésre. Alapító tagjai a Szovjetunióon kívül, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia volt. A KGST feladatául tűzte ki a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés erősítését, a gyengébb tagállamok felzárkóztatását, elsősorban a munkamegosztás és a specializálódás révén. Feladatai: a népgazdasági tervek koordinálása, a gazdasági, tudományos és technikai tapasztalatcsere, kölcsönös segítségnyújtás nyersanyagok, gépek, élelmiszerek, műszaki berendezések és egyéb javak szállítása terén.

A fejlődés azokban az országokban volt a leglátványosabb, amelyek ezen a téren színvonalban alacsonyabbak voltak. Így közel egy évtized leforgása alatt az iparilag viszonylag elmaradottabb országokban is, mint például Magyarország, Lengyelország, Románia és Bulgária, lehetővé vált a felzárkózás az iparilag fejlettebb országok csoportjához. Ebben szerepe volt a KGST szakosítási tevékenységének is, amely több termék esetében kiszélesítette a magyar gépipar piaci lehetőségeit. A szocialista országok együttműködésének egyik fő törekvésének tekinthető ebben az időszakban, hogy a gépipari termékek nagyobb sorozatban és termelékenységgel, illetve magasabb hatékonysággal készüljenek. A KGST országokkal hazánk a gépipar területén a gyártmányszakosításon túl, hatékony együttműködést folytatott az alkatrészek, a tartozékok, illetve egy-egy termék közös vállalkozások, kooperációk keretében való gyártásában is. Ennek eredményeképpen hazánkban egyre nagyobb szerepe lett az autóbuszok (IKARUSZ), a személygépkocsi-alkatrészek, a hátsóhidak, elektronikai cikkek (TV, mosógép) vagy az elektronikus számítógépek gyártásának. Közben az ágazati specializáció egyre jobban erősödött. Magyarország például az autóbuszgyártásra szakosodott. Ennek következtében jutottak el az Ikaruszok a „szocialista világ” minden részébe. Ezzel szemben az egykori NDK halfeldolgozó halászhajókat, míg Bulgária például ipari tárgoncákat, rádiót gyártott.

A előzőekből következően *a magyar ipart a szocialista iparosítás évtizedei alatt sokoldalú változás és sajátos fejlődés jellemezte. Az egyes korszakokban a legjelentősebb feladat az ipar növekedési ütemének meghatározása és az ágazati szerkezet megváltoztatása volt. Ebből kifolyólag az iparfejlesztés különböző aspektusaival foglalkozó közgazdászok és geográfusok e három évtizedet felölelő iparfejlesztési időszakot különböző módon szakaszolták. Enyedi Gy. (1996), Barta Gy. (2002) négy szakaszra, Bernát T. et al. (1986), Krajkó Gy. – Abonyiné Palotás J. (1998), Abonyiné Palotás J. – Komarek L. (2005) öt, Nemes Nagy J. (1987) három szakaszra osztotta ezt az időszakot. Szakmai körökben sincs egyforma felfogás a szocialista iparosítás fő jellemzőinek időbeni lehatárolását illetően, bár az egyes szakaszok lehatárolásánál olykor árnyalatnyi különbségek mutatkoznak.*

Az 1950-es években a felhalmozási és beruházási összegek jelentős részét az iparfejlesztésre összpontosították. Az iparon belül a nehézipar szerepe volt a meghatározó. Az iparosítás ezen időszakában elsősorban a DNY-ÉK irányú energiatengely menti térségek fejlődtek. De több esetben a kevésbé iparosodott területeken az egyes gócokban is valósultak meg jelentős ipari beruházások. Ennek ellenére az évtized végére az ipar területi szerkezete nem lett racionálisabb, sőt az aránytalanságok továbbnővekedtek. Például

Budapest és környéke annak ellenére, hogy némileg veszített az egész hazai iparból való részesedéséből, számos iparág esetében még koncentráltabbá vált. Az Észak-Dunántúl területén a bányászat és a kohászat szerepe volt a meghatározó. Észak-Magyarországon a bányászat mellett kitüntetett szerepe volt a villamosenergia-termelésnek és a vegyiparnak is (Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2005). Ekkor a növekedés extenzív jellegű, melynek legfontosabb forrása a nagyarányú új munkaerő bevonása és a megvalósult nagyszámú beruházás volt. Ebben az időszakban kevésbé érvényesült a technikai fejlődés és a hatékonyság növekedése (Bernát T. et al. 1986). Enyedi György (1996) szerint az 1950-es éveket az államosítás, az erőltetett iparosítás és az extenzív iparfejlesztés jellemezte. A vizsgálatok azt igazolják, hogy az iparpolitika ebben az időszakban a nehézipar szerepét és jelentőségét túlértékelt, magas fejlesztési célokat tűzött ki, nem véve figyelembe az ország adottságait. Emellett nem számoltak azzal sem, hogy a nehézipar fejlesztése különösen nagy tőkeberuházást igényelt. Ez pedig egyensúlyzavarokat okozott a gazdaságban. Az ipar bruttó termelési értékéből 1960-ra a nehézipar közel 60,0%-kal részesedett. Ezen belül pedig különösen jelentős szerepe volt a kohászatnak és a gépiparnak. E két ágazat adta iparunk bruttó termelésének 36,5%-át. A nehézipar mellett az élelmiszeripar jelentősége emelhető ki. Az ágazatnak az ipar bruttó termelési értékéből való részesedése 1950 és 1991 között 20-25% körül ingadozott. Ezen időszak alatt csökkent a malom-, a cukor-, a bor- és a sütőipar részesedése, ugyanakkor növekedett a baromfi-, a sör-, a dohány-, a növényolaj- és különösen a tartósítóipar (konzervipar) aránya. Az élelmiszeripar teljes termelési értéke 1950-1991 között 6,2-szeresére emelkedett, és csúcspontját az 1980-as évek közepére érte el.

2. táblázat: A hazai ipar ágazati szerkezete a bruttó termelés %-ban

Ipari főcsoport	1950	1960	1970	1983	1991
<i>Nehézipar</i>	56,4	59,1	60,4	65,8	64,2
ebből: Bányászat	11,2	7,8	5,5	5,8	6,2
Kohászat	3,5	13,6	10,7	9,1	7,4
Villamosenergia-ipar	4,3	4,3	3,5	4,4	7,6
Gépipar	20,6	22,9	26,5	24,1	20,3
Vegyipar	3,5	6,8	10,9	19,2	19,8
Építőanyag-ipar	3,3	3,7	3,3	3,2	2,9
<i>Könnyűipar</i>	19,9	21,3	19,7	15,0	12,7
<i>Élelmiszeripar</i>	23,7	19,6	19,9	19,2	23,1
<i>Ipar összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

A *1960-as évek* elején az iparfejlesztést a változások jellemezték. Ebben az időszakban elsősorban a feldolgozóipari fejlesztések (vegyipar), a területi struktúra racionalizálása és az ágazati specializáció került előtérbe (gépipar). Ekkor érződtek az ún. ipartelepítési határozatok hatásai. Az iparilag fejlett területeken (megyékben) mérsékeltebb, az elmaradott térségekben pedig dinamikusabb volt az ipar extenzív növekedése. (Bartke I. 1967, Krajkó Gy. – Abonyiné Palotás J. 1998, Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2005). Az 1960-as évek végétől a munkaerőforrások kezdtek kimerülni, a növekedés mennyiségi szemlélete gyengült és az intenzív fejlődés feltételei és szükségszerűsége jelentkezett (Bernát T. et al. 1986). Ennek következtében az *1970-es évek* elején az extenzív iparfejlődés mellett előtérbe került az intenzív fejlesztés is. Ekkortól a munkabőség időszaka lezárult. „Az ipar műszaki technikai színvonala, a termelés hatékonysága országosan elmaradt a nemzetközi mezőnytől és az országon belüli régióként nagy differenciáltságot mutatott” (Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2005). „Az új ipari beruházások száma lecsökkent, a rendelkezésre álló összegek nagy részét a meglévő üzemek technikai fejlesztésére, erősen célorientáltan használták fel” (Bernát T. et al. 1986). 1970-re a nehézipar a bruttó termelésből való részesedése már meghaladta a 60,0%-ot. A nehéziparon belül a gépipar szerepe továbbnövekedett, míg a kohászat részesedése visszaszorult. Ezzel szemben növekedett a vegyipar jelentősége 1970-re 1960-hoz képest.

Az 1973-as olajválságot követően az ipari termelés lassabban növekedett, az évi növekedési üteme 4-5% körül mozgott. Megkezdődött az iparban foglalkoztatottak számának csökkenése (elsősorban Budapesten). A munkaerőforrás csökkenése volt az egyik fő oka az ipari termelés térbeli dekoncentrációjának. A termelés növekedését jórészt fedezte a termelékenység emelkedése. Felgyorsult a technikai fejlődés és a termelési célok kezdtek közeledni a belső és a külső piaci igényekhez.

Az 1970-es évek második felétől az 1980-as évek végéig iparunk területi és szerkezeti átalakulását ellentmondások jellemezték. Az ipari termelésünk évi átlagos növekedési üteme lecsökkent (1973-tól 1980-ig 4-5%-ra, az 1980-as évek elejére 1-2%-ra, majd ezt követően negatív előjelűvé vált). Ebben az időszakban nagyon fontos lett volna az ipar ágazati és területi struktúrájának racionalizálása. Tovább folytatódott az iparban foglalkoztatottak számának csökkenése. „Az 1976-ban induló ötéves terv is a fogyasztás és a beruházás további dinamikus növekedését irányozta elő. A magas növekedés finanszírozásához felvett hitelek a keleti piacokra irányuló beruházásokat és a fogyasztás színvonalának emelését szolgálták” (Ligeti I. – Ligeti Zs. 2009).

Az 1980-as években a világgazdaságban lejátszódó folyamatok (áremelkedések, infláció) hátrányosan érintették a magyar ipart és ezen keresztül a teljes nemzetgazdaságot. A cserearányromlás mellett felszínre kerültek a magyar ipart hátrányosan érintő problémák: a technikai elmaradottság, a termékek alacsony színvonala és a rugalmatlanság is. Kívánatosná vált a gyártmánystruktúrák korszerűsítésének felgyorsítása, az intenzív fejlesztési célok erőteljesebb érvényesítése és nem utolsósorban az ehhez szükséges különböző gazdaságpolitikai eszközrendszer kialakítása (Barta Gy. 1987, 2002, Bartke I. 1987). Ennek ellenére a nehézipar az 1980-es évek első felében a hazai ipar bruttó termelésének 65,8%-át adta. Tovább növekedett a vegyipar szerepe, ugyanakkor csökkent a gépipar és a kohászat jelentősége.

A magyar gazdaság az 1988. évi GDP csökkenéssel (-0,2%), a fogyasztás visszafogásával (-3,9%), csökkenő felhalmozással (-0,8%), gazdasági növekedés nélkül és 20 milliárd dollár feletti bruttó adósságállománnyal érte meg a rendszerváltozást (Zádori M. – Nyers J. 2010).

A rendszerváltozást követő években és az elmúlt közel egy évtized során jelentős változások jellemezték iparunk területi és ágazati struktúráját. Gazdasági kapcsolataink egyik napról a másikra keleti orientáltságúból nyugati orientáltságúvá váltak. Ez lehetőséget biztosított, hogy hazánk is részese legyen a globális piacnak és ezen keresztül a globális világgazdaságnak. Ennek következtében megváltoztak a piaci viszonyok, a termelési és értékesítési lehetőségek, így a nemzetgazdaság ágazataiban teljesen új helyzet állt elő, amely a specializáció és különösen a területi specializáció esetében újabb kihívásokat jelentett. A nemzetgazdaság egyes ágazataiban és az ipar egyes alágazataiban visszaesett a termelés volumene, megváltozott a foglalkoztatási szerkezet, irracionálissá vált a termelési struktúra, heterogénebb lett az összetétel, esetenként pedig értékesítési nehézségek is adódtak.

Hazánk iparát az 1990-es években markáns ágazati strukturális változások jellemezték. A kohászat, a gépipar, a textil- és textilruházati ipar iparon belüli súlya csökkent a legnagyobb mértékben. Ezt követte a bányászat, a vegyipar és az építőanyagipar szerepének a csökkenése. Egyedül az élelmiszeripar ipari termelése nem veszített eleinte a jelentőségéből. (Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2005). 1991-ben az élelmiszeripar adta a hazai ipar bruttó termelésének 23,1%-át. Az 1990 – 1995-ig eltelt időszakot a szakirodalom vegyes gazdaságnak, illetve a piacgazdaságba történő átmenet szakaszának nevezi. Ezen időszak alatt a korábbi tervutasításos rendszerből kellett áttérni a piacgazdaságra. A gazdasági irányváltás jelentős gazdasági reformok megtételét

igényelte. Az állami tulajdon helyett előtérbe került a magántulajdon és fokozatosan nagyobb hangsúlyt kaptak a gazdaságban (iparban) a külföldi tőkebefektetések. Az ország gazdasági és ipari kapcsolataiban jelentős irányváltás következett be. A KGST megszűnését² követően előtérbe került az EU országokkal történő kapcsolatok kiépítése és továbbfejlesztése. Ez az irányváltás azonban jelentős strukturális változások megtételét eredményezte az ipar területén. Elkezdődött a nem hatékonyan működő és a piacukat veszített állami iparvállalatok leépülése és fokozatosan jelentek meg a piacgazdaság jegyeit hordozó új típusú vállalkozások, gazdasági társaságok. Az ország nehézipara jelentős válságba került (kohászat, bányászat) amelynek eredményeképpen egyes területeken depressziós térségek jöttek létre (pl. Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Veszprém megye). A jelentős piacvesztés, a szerkezet-átalakítás, a piaci árak kialakulásához vezető magas inflációs ráta, a tulajdonváltás, s az ezzel együtt járó beruházás csökkenés jelentős mértékű növekedési veszteséget eredményezett. A visszaesés a várakozásoknál is erőteljesebb volt. Az 1989. évi szinthez képest a GDP 1993-ig mintegy 18%-kal csökkent. Hasonló mértékű volt az állóeszköz felhalmozás csökkenése (-17,1%) is.

A 90-es évek második felére az ipar „válságának” időszaka „lecsendesedett”. Megindult a gépipar, azon belül pedig a fémfeldolgozás és a kohászat fejlődése. 1996 és 2001 között hazánk gépipari termelése 4,3 szerezére növekedett. A gépipar mellett fejlődésnek indult a fa-, a papír-, a nyomdaipar és az építőanyag-ipar is. Új helyzet állt elő a vállalati tulajdont illetően. Számos kis- és középvállalkozás jött létre. A külföldi tőkével jelentős számú nagyvállalat is megtelepedett hazánkban, amelyek igen fontos szerepet játszanak az exportértékesítésben (Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2005). Ez az időszak (1995 – 2001) a stabilizáció és a fellendülés időszaka volt.

A rendszerváltozást követő egy évtized alatt 1990-hez képest a bányászat termelése a harmadára, a textil- és ruházati iparé pedig a kétharmadára csökkent. Emellett a többi ágazat termelése sem érte el az 1989-es szintet (élelmiszeripar, vegyipar, nemfém ásványi termék gyártása, kohászat, villamosenergia-termelés). Ezzel szemben az ipari ágazatok közül kiemelkedik a gépipar, amely közel 3-szorosára növelte termelését 1990-hez képest. A gépipar mellett elsősorban (a nyomdaiparnak köszönhetően) a fa-, papír- és nyomdaipar is képes volt növelni az iparon belüli részarányát az 1990-es évtizedben.

² Az európai szocialista országok társadalmi-gazdasági rendszerének megváltozásával a KGST tagállamai 1991 június 28-án, budapesti ülésükön a szervezetet feloszlatták, amelynek az lett az eredménye, hogy Magyarország igen rövid idő alatt az EU társult tagjává vált.

Jelentősen átalakult az adott időszakban az ipar területi szerkezete. Az 1990-es években a gépipar termelési értékének 75%-át Győr-Moson-Sopron-, Fejér-, Vas megye és Budapest adta. Az ipari foglalkozási szerkezetet vizsgálva a területi koncentráció árnyaltabb képet mutat. Az előbbi megyék és a főváros mellett még további megyék (Pest-, Jász-Nagykun-Szolnok-, Komárom-Esztergom-, Bács-Kiskun megye) termelése adta a gépipari ágazaton belüli 75%-ot (Barta Gy. 2002).

Az élelmiszeripar területileg kevésbé volt koncentrált. A termelési értéket és a foglalkoztatottak számát vizsgálva azonban megállapíthatjuk, hogy ezen iparág esetében a főváros szerepe kiemelkedő volt. A főváros mellett az alföldi megyék közül Hajdú-Bihar-, Pest-, Csongrád-, Bács-Kiskun- és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye emelhető ki. A Dunántúlról pedig Győr-Moson-Sopron-, Komárom-Esztergom-, Fejér- és Baranya megye élelmiszeripara volt még jelentős.

A vegyipar esetében az élelmiszeriparral szemben egy jelentős koncentráció alakult ki. Az ágazat termelési értékének 75%-át Budapest és Borsod-Abaúj-Zemplén megye adta (Budapest részesedése ezen a területen közel 60%-os volt). Ha azonban a foglalkoztatottak megoszlását is figyelembe vesszük, akkor Pest- és Veszprém megye jelentőségét kell még kiemelni.

A kohászat a termelési érték 44%-ával Fejér megyére koncentrált. Emellett Budapest, Borsod-Abaúj-Zemplén- és Veszprém megye termelési értékei számottevőek. Ennek megfelelően a főváros és az előbbi 3 megyében tömörült a termelési érték 76%-a, míg az ágazat foglalkoztatottainak közel 50%-a.

Jelentős koncentrátságot mutatott a fa-, papír- és nyomdaipar is. A termelési érték és a foglalkoztatottak alapján Budapest és Pest megye emelhető ki. Ezen területi egységek adták az ágazat termelési értékének 60, míg a foglalkoztatottak számának 45%-át.

A textil-, ruházat- és bőripar területi koncentrációja nem jelentős. A termelési érték 56%-át Budapest, Bács-Kiskun-, Vas- és Győr-Moson-Sopron megye állította elő. Ezen megyék és a főváros adta az ágazat foglalkoztatottainak 41%-át.

A nemfém ásványi termékek esetében Budapest, Pest-, Győr-Moson-Sopron-, Veszprém-, Csongrád- és Békés megye szerepe volt jelentős (Barta Gy. 2002).

2002-től új korszak kezdődött a magyar ipar számára, amely a makrogazdasági egyensúly megbomlásához vezetett. A magyar ipari vállalatok kevésbé lettek versenyképesek és sok esetben nem tudtak helyt állni a külföldi vállalatokkal folyó versenyben. Közben hazánk 2004-ben az Európai Unió teljes jogú tagjává vált, amely iparunkat újabb kihívás elé állította. Elsősorban az élelmiszeripar területén következtek be

jelentős változások, amelyek az egyes ágazatok (pl. cukoripar) fokozatos leépülését eredményezték.

2006 és 2008 között egyensúlyjavító intézkedések, míg 2008 – 2010-ig válságkezelés jellemezte a magyar gazdaságot és ezen keresztül hazánk iparát is. Az egyensúlyjavító intézkedések elsősorban adó- és járulékemelést tartalmaztak, valamint bizonyos költségvetési kiadások csökkentését. Bár az intézkedések egy része már 2006 szeptemberétől életbe lépett, hatásuk csak 2007-től vált erőteljessé. Ennek megfelelően 2007-ben érezhető elmozdulások történtek az államháztartás bevételi és kiadási oldalának szerkezetében. Növekedett az adó- és járulékbévételek korábban is jelentős aránya, míg a többi tétel súlya csökkent. A kiadási oldalon jelentősen mérséklődtek a bérjellegű kiadások, az egyéb folyó működési kiadások, valamint a kizárólag hazai finanszírozású kormányzati beruházások. Az előzőekben felsorolt intézkedések a háztartások jövedelmi pozícióját rontották a legerőteljesebben, ez mutatkozott meg a 2007-ben mért 5 százalékos körüli reálkereset-csökkenésben. A vállalati szféra terhei kevésbé nőttek, sőt az időszak végén már bizonyos könnyítések is történtek. A 2006 és 2008 közötti időszak „kiigazításaira” is érvényes tehát, hogy jövedelmet csoportosított át a lakosságtól a vállalkozások felé. A növekedés szerkezete egészségesebbé vált, a fogyasztás visszaesése mellett növekedni tudtak a beruházások, az export gyorsabban bővült az importnál. 2008 közepére a magyar gazdaság kezdte kiheverni a két évvel korábban megkezdett kiigazítások reálgazdasági sokkját, a gazdasági növekedés 2% fölé emelkedett (Zádori M. – Nyers J. 2010).

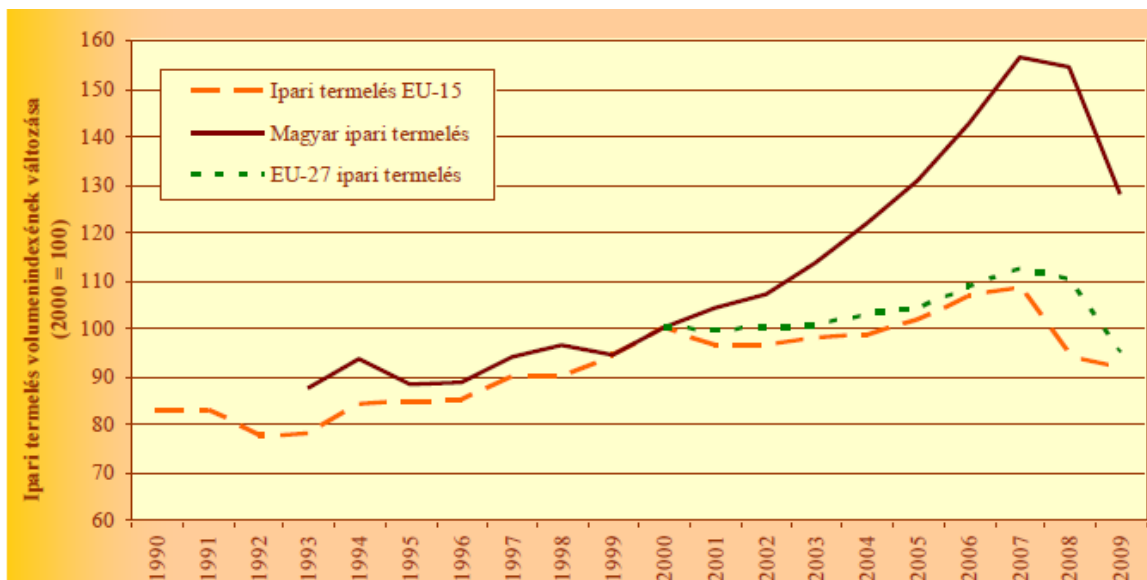
A magyar ipar az 1990-es években és különösen a 2000-es évek első felében jelentős eredményeket ért el. Néhány év átlagában az ipar növekedése meghaladta a 10 %-ot (1997 – 2000 közötti években). Ez a jelentős ipari növekedés elsősorban az új, nagyteljesítményű zöldmezős ipari beruházások termelésbe történő bekapcsolódásának köszönhető. Ezen beruházások jelentős részét a külföldi befektetők hozták létre, amelyek nemcsak a hazai, hanem a külföldi piacok igényeinek kielégítésére is termeltek.

A vizsgált időszakban az ipari termelés dinamikája folyamatosan túlszárnyalta a nemzetgazdaság bruttó hazai termék növekedésének ütemét. Ebből kifolyólag az utóbbi két évtized a magyar ipar egyik sikeres időszakának tekinthető.

Az ipar dinamikus fejlődésének a 2008-ban kitört világgazdasági válság vetett véget. Ennek következtében az utóbbi két évben nem volt ipari növekedés, hanem jelentős visszaesésnek lehettünk szemtanúi. A 2008-as évben 1,0, míg a 2009-es évben pedig 17,3% pontos ipari termelési szint csökkenés következett be. Az ipar teljesítményének

viSSzaesése elsősorban a korábbi jelentős exportnövekedés megtorpanásának, majd pedig csökkenésének köszönhető.

1. ábra: A magyar ipari termelés az Európai Unió átlagokhoz viszonyított növekedése

Szerk.: KSH adatok alapján ECOSTAT

3. táblázat: Az iparvállalatok nettó termelési értékének tulajdoni és vállalatnagyság szerinti alakulása

Megnevezés		Nettó termelési érték (mrd Ft)		Index (%)	Megoszlás (%)	
		2000	2008		2000	2008
Hazai	Nagyvállalatok	1283,6	2077,5	161,8	10,1	7,1
	Kis- és közép vállalatok	2144,4	6155,9	287,1	16,9	20,9
	Összesen	3428,0	8233,4	240,2	27,0	28,0
Külföldi	Nagyvállalatok	7764,0	17430,5	224,5	61,2	59,3
	Kis- és közép vállalatok	1501,8	3741,3	249,1	11,8	12,7
	Összesen	9265,8	21171,8	228,5	73,0	72,0
Összesen		12693,8	29405,2	231,7	100,0	100,0

Forrás: ECOSTAT adatok alapján szerző számítása

A magyar ipari termelésben kitüntetett szerepe van a nagyvállalatoknak. A hazánkban működő ipari vállalatok nagyobb hányada külföldi többségi tulajdonban van. Ezen ipari vállalatok jelentős része valamely multinacionális vállalat magyarországi leányvállalata. A hazai ipar teljesítményének jelentős hányadát éppen ezért ma már a többségi tulajdonban lévő nagyvállalkozások állítják elő.

2.2. A magyar ipar strukturális változásai az elmúlt két évtizedben

Az utóbbi néhány évtized alatt nemzetgazdaságunkat és a hazai ipart is jelentős szerkezeti változások jellemezték. *A változások fő oka, hogy hazánk gazdasági és külkereskedelmi kapcsolatai a rendszerváltozást követően átalakultak, és gazdaságunk korábbi egyoldalú „keleti irányultsága és függősége” megszűnt.* Ez hozzájárult ahhoz, hogy az ipar területén tevékenykedő vállalatok jelentős része elvesztette korábbi felvevőpiacát, ami értékesítési nehézségeket okozott. A piacvesztést az olykor korszerűtlen és nem hatékony termelőkapacitások fokozatos leépülése, egyes üzemek bezárása, a privatizáció, illetve a munkanélküliség magas szintre történő megugrása követte. Tovább fokozta a kialakult helyzetet a vállalatok fizetéképtelensége, eladósodása, amely komoly likviditási nehézségeket eredményezett.

Iparunk strukturális változásában nagy szerepet játszott a KGST (1991 szeptember) megszűnése és hazánk az Európai Unió társult tagjává válása (1991 december). Ez komoly kihívás elé állította Magyarországot gazdaságát és ezen keresztül iparát is, mert nagyon rövid idő alatt kellett rugalmasan alkalmazkodni az új piaci viszonyokhoz. Az új (elsősorban nyugat-európai) piacok elvárásaikban sokkal igényesebbek voltak, mint az egykori szocialista országok. Éppen ezért a vállalatoknak a technológiakorszerűsítés mellett egyre magasabb műszaki és technikai színvonalnak kellett megfelelnie. Mindezek hatására hazánk külkereskedelmi kapcsolatai kedvezően alakultak és az ipari értékesítés területén egyre inkább a fejlett országok felé fordult. Ennek eredményeképpen az 1990-es években az export és az import jelentős részét a fejlett országokkal és ezen belül pedig az Európai Unió országaival bonyolítottuk le, amelynek szerepe hazánk külkereskedelmében folyamatosan növekedett.

A rendszerváltozást követően a legjelentősebb külkereskedelmi partnerünk az egyesített Németország volt, amely 1992-ben az exportunk 27,7%-át, míg az import 23,5%-át adta. Ez az évek folyamán változott és 2001-re az exportunk 35,6, míg az importunk 24,9%-a bonyolódott Németországgal. Az 1990-es évek elején tapasztalt magas részesedés részben annak köszönhető, hogy a rendszerváltozás előtti években hazánk második legfontosabb külkereskedelmi partnere az egykori NDK volt, a Szovjetuniót követően. 1990-től azonban az egykori keletnémet tartományokkal gazdasági és külkereskedelmi kapcsolataink fokozatosan leépültek, amelyek eredményeképpen napjainkban a hazai ipar főbb német partnerei Dél-Németországban (Bajorország és Baden-Württemberg tartományban) vannak.

4. táblázat: Iparunk exportjának megoszlása országcsoportok szerint (%)

Év	Fejlett országok	Ezen belül EU	Közép- és kelet-európai országok	Fejlődő országok
1992	71,2	49,8	23,0	5,8
1996	69,8	62,7	23,5	6,7
2001	82,4	74,3	14,0	3,6

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

5. táblázat: Iparunk importjának megoszlása országcsoportok szerint (%)

Év	Fejlett országok	Ezen belül EU	Közép- és kelet-európai országok	Fejlődő országok
1992	69,7	42,7	24,8	5,5
1996	68,9	59,8	23,9	7,2
2001	69,4	57,8	16,6	14,0

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

Az egykori „szocialista tömb” országai közül a rendszerváltozást követő években hazánk külkereskedelmében még jelentősebb szerepet játszott az egykori Szovjetunió megszűnését követően létrejött Független Államok Közössége³ (FÁK). 1992-ben az ipari exportunk 13,1%-a irányult a FÁK országaiba, ugyanakkor importunk 16,9%-a származott tőlük. 2001-re a FÁK országaival folytatott külkereskedelmünk jelentős mértékben visszaesett. Ezen országok közül a legfőbb partnerünk Oroszország, ahonnan az ipari importunk 7,0%-a származik, míg exportunk mindössze 1,5%-a irányul az orosz piacra. A jelentős orosz felvevőpiac hazánk számára kihasználatlan tartaléknak tekinthető, ezért célszerű lenne külkereskedelmi kapcsolatainkat erősíteni.

Az európai országok közül fontos gazdasági (külkereskedelmi) kapcsolatok bontakoztak ki a szomszédos országokkal is. Ezen országok közül elsősorban Ausztria emelhető ki, mivel az 1990-es évek elején a harmadik legfontosabb külkereskedelmi partnerünk volt az ipar területén. 1992-ben exportunk 10,7%-a Ausztriába irányult. Ugyanakkor hazánk ipari importjának 14,4%-át Ausztria adta. 2001-re azonban mind az export (7,9%), mind pedig az import (7,4%) csökkent a korábbi évekhez képest. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy iparunk ágazati struktúrája az évek folyamán a két ország viszonylatában közeledett egymáshoz.

Az Európai Unió alapító tagja közül hazánk külkereskedelmében jelentősebb szerepet játszott Olaszország is. 1992-ben exportunk 9,5%-át, míg importunk 6,3%-át

³ 1991 decemberében alakult meg a korábbi Szovjetunió 11 volt tagországát tömörítő nemzetközi szervezet és szövetség, amely a gazdasági, a katonai és a külpolitikai együttműködést célozza meg. Jelenleg 9 állandó és 2 társult tagja van.

Olaszországgal bonyolítottuk le. 2001-re az export területén csökkenés (6,3%), míg az import esetében növekedés (7,8%) tapasztalható. A többi EU-s ország közül említést érdemel még Franciaország, az Egyesült Királyság, Belgium és Hollandia. Ezen országok esetében az ipari export és import országoként 2-4%-ban játszik szerepet.

A közép-kelet-európai országokkal a korábbi intenzívebb külkereskedelmi kapcsolataink napjainkra visszaszorultak. Az 1990-es évek elején ezen országok közül Csehországgal, Szlovákiával, Romániával és Lengyelországgal bonyolítottunk jelentősebb kereskedelmet. 2001-re azonban hazánk ipari exportjában és importjában a kelet-közép-európai országok egyenként 1-3%-ot jelentenek.

6. táblázat: Iparunk külkereskedelmének megoszlása országcsoportok szerint (%)

Év	Európai Unió		Európai Unión kívüli országok		Ebből			
	Import	Export	Import	Export	Ázsiai országok		Amerikai országok	
					Import	Export	Import	Export
2004 ¹	71,7	79,5	28,3	20,5	14,5	4,4	2,2	3,6
2006	67,9	74,3	32,1	25,7	15,8	5,3	2,1	3,4
2008 ²	68,3	78,3	31,7	21,7	16,0	5,1	2,4	3,0
2010	67,8	77,4	32,2	22,6	18,4	6,5	2,5	3,0

¹2004-től EU-25

²2008-től EU-27

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

Szintén visszaesett a 90-es években az ázsiai és a fejlődő országokkal folytatott külkereskedelmünkben az export szerepe. Ugyanakkor az import súlya közel 3-szorosára emelkedett 2001-re 1992-höz képest. A növekedés elsősorban Japánnak (4,6%), Kínának (4,0%), Szingapúrnak (1,5%), Tajvannak (1,4%), Malajziának (1,4%) és Dél-Koreának (1,2%) köszönhető. Ezen ázsiai országok adták 2001-ben ipari importunk 14,1%-át.

A tengerentúli országok közül az Amerikai Egyesült Államok (USA) érdemel említést, amellyel gazdasági kapcsolataink fokozatosan elmélyültek. 2001-ben exportunk 4,9%-a irányult az USA-ba, míg onnan az import 4,2%-a származott.

Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozását követően a korábbiakhoz képest jelentősebb változások nem jellemezték hazánk külkereskedelmi kapcsolataink irányultságát. Ez azt jelenti, hogy az Európai Unióhoz tartozó országok továbbra is meghatározó szerepet töltenek be külkereskedelmünkben. Az egykori EU-15 közül legjelentősebb Németország, Ausztria, Olaszország, Hollandia és Franciaország. Az ipari export területén 2004-ben Németország 31,6%-kal, Ausztria 7,3%-kal, Franciaország 5,6%-kal, Olaszország 5,5%-kal, míg Hollandia 3,7%-kal részesedett hazánk teljes

kiviteléből. Ugyanakkor a behozatal esetében Németország 29,3%-kal, Ausztria 8,1%-kal, Olaszország 5,6%-kal, Hollandia 4,9%-kal és Franciaország 4,6%-kal részesedett. 2010-re azonban kisebb mértékű változás következett be az ipari külkereskedelem területén. Egyes országok veszítettek jelentőségükből, míg mások növelték előnyüket. Iparunk exportjának 25,1%-át Németország, 5,5%-át Olaszország, 5,4%-át az Egyesült Királyság, 5,0%-át Franciaország, míg 4,9%-át Ausztria adta. Az import esetében Németország (24,0%), Ausztria (6,2%), Hollandia (4,5%), Olaszország (4,3%) és Franciaország (3,7%) emelhető ki.

Az egykori KGST országok közül jelentősebb külgazdasági kapcsolat Csehországhoz, Lengyelországhoz, Szlovákiához és Romániához fűződik. 2004-ben a kivitel 3,2%-át Románia, 2,9%-át Lengyelország, 2,4%-át Csehország és 1,9%-át Szlovákia adta. Ezzel szemben a behozatal 3,2%-a Lengyelországból, 2,8%-a Csehországból, 2,0%-a Szlovákiából és 1,5%-a Romániából származott. 2010-re megállapítható, hogy 2004-hez képest növekedett az adott országokba irányuló exportunk részaránya. Ennek eredményeként a kivitelünk 5,4%-át Románia, 5,3%-át Szlovákia, 3,7%-át Lengyelország és 3,5%-át Csehország adta. Növekedés figyelhető meg a behozatal esetében is. Az importunk 5,3%-a Lengyelországból, 4,2%-a Szlovákiából, 3,2%-a Csehországból és 2,6%-a Romániából származott. Szorgalmazni kell a szomszédos országokkal a külkereskedelmi kapcsolatok bővítését és elmélyítését.

Az ázsiai országok közül Japán, Kína és Dél-Korea említhető meg. Ezen országok esetében a külkereskedelmi egyenlegünk negatív. 2004-ben behozatalunk 4,8%-át Kína, 3,0%-át Japán és 1,5%-át Dél-Korea adta. 2010-re Kína (7,1%) és Dél-Korea (3,3%) esetében növekedés, míg Japán (2,2%) esetében csökkenés jelentkezett. Az exportunk ezen országok felé a vizsgált időszakban sok esetben nem érte el az 1,0%-ot sem. Törekednünk kell arra, hogy a külkereskedelmi mérlegünk pozitív irányba tolódjék el.

Az egykori szovjet utódállamok közül Oroszország említhető meg. 2004-ben a behozatalunk 5,7%-át, míg a kivitelünk 1,6%-át adta. 2010-re a behozatal és a kivitel is kisebb arányban növekedett, előbbinél 7,8%-ra, míg az utóbbinál 3,6%-ra.

A tengerentúli országok közül az Amerikai Egyesült Államokhoz fűződnek jelentősebb külkereskedelmi kapcsolataink. 2004-ben az USA adta iparunk exportjának 3,0%-át, míg importunk 1,7%-át, ezzel szemben 2010-ben kivitelünk 2,0%-át, míg behozatalunk 1,8%-át.

A fentiek azt mutatják, hogy az ezredfordulóra hazán külkereskedelme az ipar területén jelentősen EU-centrikussá vált. Az elmúlt egy évtizedben EU központú

külkereskedelmünk elmélyült. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy iparunk exportjának közel 80%-a az Európai Unió piacára irányul, illetve hazánk ipari termékeinek közel 70%-át az Európai Unió országaiból szerzi be. Ez egy igen jelentős függelmi viszonyt eredményez, ami dekonjunktúra esetén negatívan érintheti hazánk gazdaságát és ezen belül iparunk területi és ágazati struktúráját is. Az erőteljes piaci függésnek azonban pozitív hozadéka is van, amely azt tükrözi, hogy termékeink megfelelnek az Európai Unió által támasztott szigorú minőségi, valamint technikai és technológiai követelményeknek. Az előzőek ellenére azonban nem szerencsés, ha egy ország gazdasága és ezen keresztül a külkereskedelmének irányultsága a folyamatosan változó világban ennyire egyoldalú legyen. Célszerű lenne a korábbi keleti piacok egy részét visszaszerezni és bővíteni, erősíteni kapcsolatainkat olyan országokkal (elsősorban ázsiai, észak- és latin-amerikai), melyek termékeink számára megfelelő felvevőpiac lehetne. Ez csökkentené az Európai Uniótól és annak egyes országaitól történő függésünket és hozzájárulna a többpólusú külkereskedelmi kapcsolatok megteremtéséhez.

Hazánk külkereskedelmi kapcsolatainak irányultságában bekövetkezett változások az iparunk területi és ágazati struktúrájának változását is eredményezték. Korábban iparunk (a KGST időszakában) igen jelentősen specializálódott elsősorban a gépiparra, azon belül a közúti járműgyártásra (autóbuszgyártásra), amelynek az lett a következménye, hogy a hazánkban gyártott Ikarus az egykori „szocialista világ” minden tájára eljutott. A rendszerváltozást követően a 90-es évek elején kivitelünk ágazati struktúráját tekintve megállapítható, hogy az alapanyag és félkész termékek valamint az élelmiszerek és élelmiszeripari alapanyagok adták 1990-ben exportunk 61,0%-át, míg 1994-ben 57,1%-át. 2000-re a korábban kisebb szerepet játszó gép, berendezés önmagában a kivitel 60,0%-át jelentette. Ezzel szemben az alapanyag és félkész termékek, valamint az élelmiszerek és élelmiszeripari alapanyagok jelentős mértékben veszítettek korábbi kedvezőbb helyzetükből. Ennek oka, hogy a vállalatok nem alapanyag és nyersanyag formájában exportálják termékeiket, hanem késztermékként. A behozatalt a 90-es évek első felében az alapanyag és félkész termékek (46,3%), valamint a gép, berendezés (17,7%) alkotta. 2000-re az alapanyag és félkész termékek aránya jelentősen lecsökkent (26,4%), ezzel szemben jelentősen előretört a gép, berendezés (51,5%) szerepe és jelentősége az import területén.

7. táblázat: A magyar külkereskedelem árucsoportok szerinti megoszlása 1990-2000 (%)

Megnevezés	1990		1994		2000	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
Energiahordozók	13,8	2,4	11,0	3,3	8,3	1,8
Alapanyag és félkész termékek	46,3	37,9	36,8	36,5	26,4	19,2
Gép, berendezés	17,7	20,1	23,4	13,0	51,5	60,0
Ipari fogyasztási cikkek	14,6	16,5	22,0	26,6	11,1	12,1
Élelmiszerek és élelmiszeripari alapanyagok	7,6	23,1	6,8	20,6	2,7	6,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

A hazai külkereskedelemre jellemző behozatal és kivitel alakulását a 2001 és 2010 közötti időszakra vonatkozóan szükséges külön elemezni, mert közben megváltozott külkereskedelmünk ipari árucsoportok szerinti összetétele. 2001-ben az exportunk jelentős részét, 57,6%-át a gépek és szállítóeszközök, míg 31,0%-át a feldolgozott termékek jelentették. 2010-re a gépek és szállítóeszközök részaránya tovább növekedett (60,2%), míg a feldolgozott termékeké (27,6%) csökkent. A behozatalt 2001-ben a kivitelhez hasonlóan a gépek és szállítóeszközök (51,6%), valamint a feldolgozott termékek (35,3%) jellemezték. Az előző két árucsoport 2010-re veszített jelentőségéből, ugyanakkor az élelmiszerek, ital, dohány árucsoport kisebb növekedést könyvelhetett el a tárgyévre a bázisévhez képest.

8. táblázat: A magyar külkereskedelem árucsoportok szerinti megoszlása 2001-2010 (%)

Megnevezés	2001		2005		2010	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
Élelmiszerek, ital, dohány	2,9	7,5	4,1	5,8	5,0	6,9
Nyersanyagok	2,0	2,0	1,8	2,0	2,1	2,4
Energiahordozók	8,2	1,9	10,2	2,7	10,7	2,8
Feldolgozott termékek	35,3	31,0	32,8	27,6	31,9	27,6
Gépek és szállítóeszközök	51,6	57,6	51,1	61,9	50,3	60,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

Az évek során a hazai ipar területén kialakult külkereskedelmi struktúra, jelentős mértékben harmonizál az Európai Unió iparszerkezetével. Az Európai Unió (EU-15)

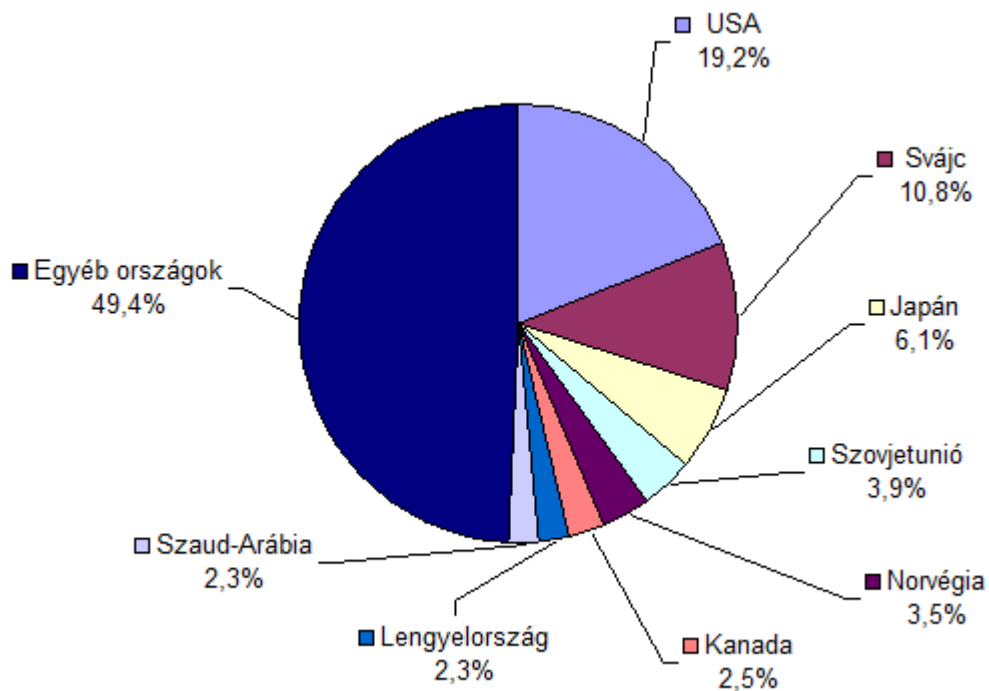
külkereskedelmének ágazati szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy 1991-ben a gép, gépi berendezés gyártásának, a járműgyártásnak és az elektronikai és optikai termékek gyártásának van nagyobb jelentősége az exportértékesítés területén. A termékek jelentős része az Amerikai Egyesült Államokba, Svájcba, továbbá kisebb arányba Japánba, az egykori Szovjetunióba és Norvégiába kerültek. A behozatal területén az elektronikai és optikai termék gyártásának, a járműgyártásnak és a textília, textilruházati termék gyártásának van nagyobb jelentősége. Az adott ágazatok termékei az Amerikai Egyesült Államokból, Japánból, Svájcól, Kínából és Tajvanról érkeztek. Egy évtized leforgása alatt jelentős változások nem jellemezték az EU 15 tagállamának export struktúráját. 2001-ben továbbra is az elektronikai és optikai termék gyártása, a járműgyártás és a gép, gépi berendezés gyártása adta az export 53,7%-át. Ezen termékek elsősorban az USA, Svájc, Japán, Lengyelország és Kína piacaira kerültek. Az import esetében 1991-hez képest 2001-re növelte előnyét az elektronikai és optikai termék gyártása, a járműgyártás, ugyanakkor a textília, textilruházati termék gyártása veszített jelentőségéből. A behozatal területén a vegyi anyag, termék gyártása került előbbre a ragsorban. Az import termékek 53,1%-a az Amerikai Egyesült Államokból, Japánból, Kínából, Svájcól, Csehországból és Magyarországról származnak.

9. táblázat: A feldolgozóipar külkereskedelmének ágazati szerkezete az Európai Unióban (EU-15) (%)

Iparág	Export		Import	
	1991	2001	1991	2001
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	7,6	5,3	7,2	5,0
Textília, textilruházati termék gyártása	5,7	4,7	10,7	8,8
Bőr, bőrtermék, lábbeli gyártása	1,7	1,6	2,3	2,2
Fa- és faipari termék gyártása	0,6	0,8	1,9	1,4
Cellulóz, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység	3,2	2,8	2,6	2,1
Kocsz és kőolajtermék gyártása	2,0	1,9	4,4	2,8
Vegyi anyag, termék gyártása	13,1	14,7	9,5	9,8
Gumi és műanyag termék gyártása	2,3	2,5	1,9	2,2
Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	2,3	1,9	1,0	1,2
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	9,2	7,0	9,5	8,8
Gép, gépi berendezés gyártása	18,1	14,9	8,2	8,3
Elektronikai és optikai termék gyártása	14,3	20,4	23,5	28,6
Járműgyártás	16,0	18,4	12,8	14,4
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	4,0	3,3	4,3	4,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

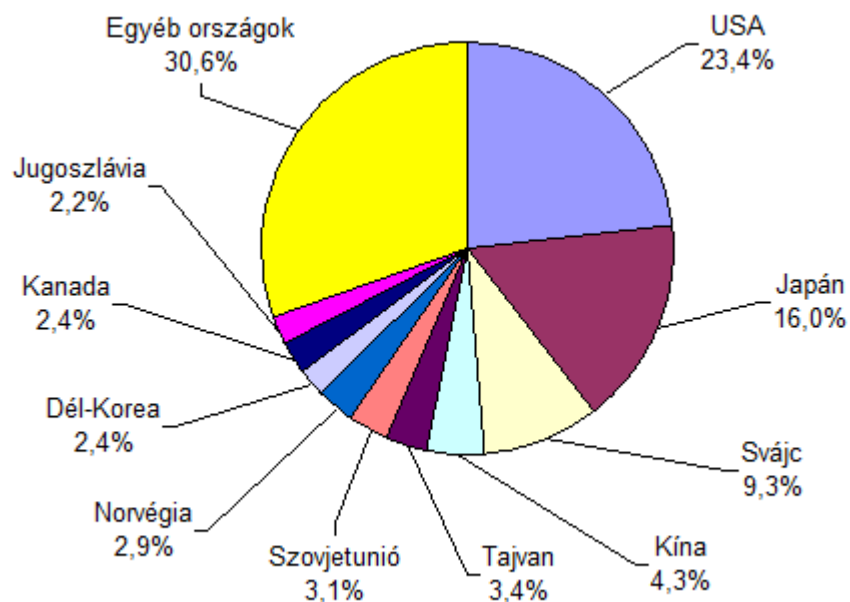
Forrás: EUROSTAT adatok alapján szerző számítása

2. ábra: Az EU-15 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (1991)

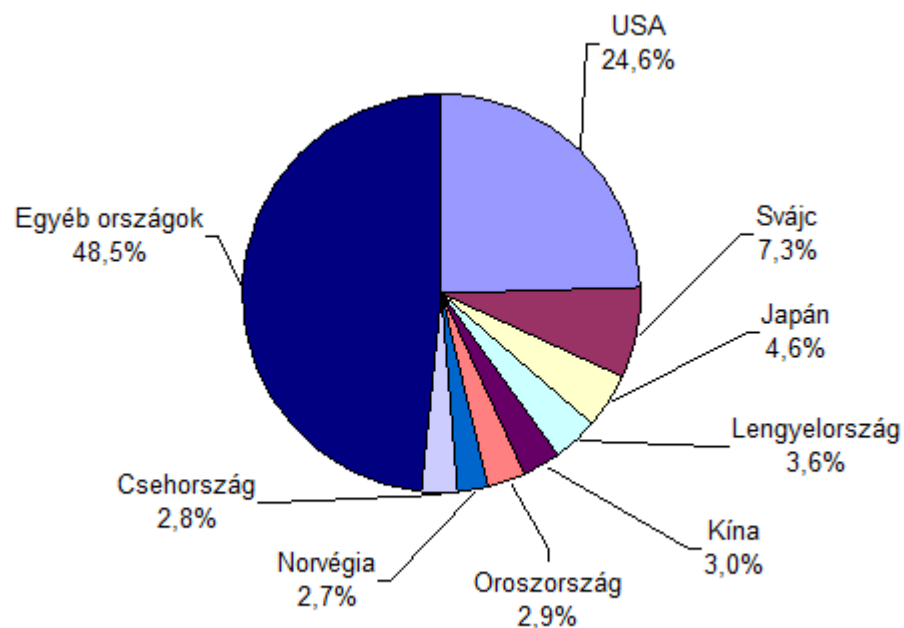
Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

3. ábra: Az EU-15 ipari importjának országok szerinti megoszlása (1991)

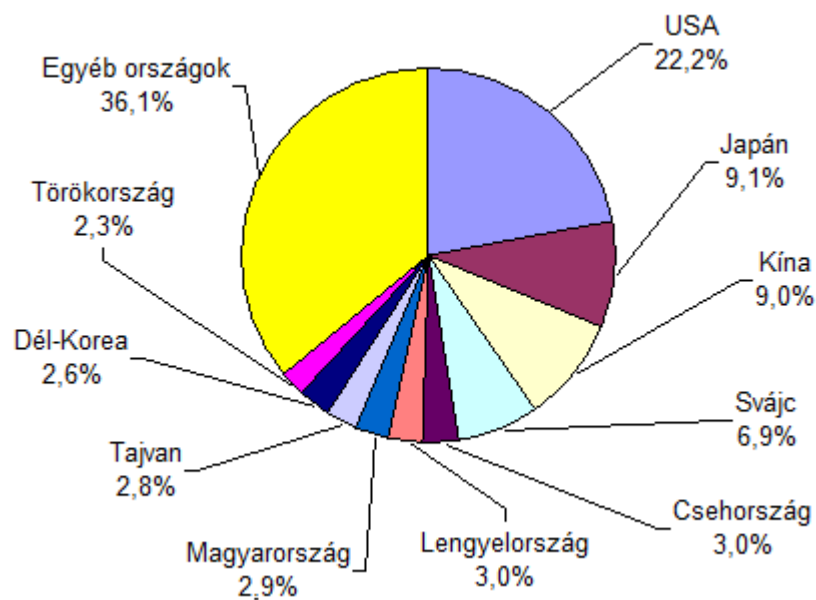
Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

4. ábra: Az EU-15 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2001)

Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

5. ábra: Az EU-15 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2001)

Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

Az Európai Unió 2004-ben új tagokkal bővült, de ennek ellenére jelentős strukturális változás az exportszerkezetében nem következett be. Ez azt jelenti, hogy az újonnan csatlakozó országok export struktúrája jelentős mértékben hasonlít a korábbi EU-15 ágazati szerkezetére. 2004-ben is az export esetében az elektronikai és optikai termék gyártása, a vegyi anyag, termék gyártása és a járműgyártás vezetett. A behozatal területén szintén az elektronikai és optikai termék gyártása, a járműgyártás és a vegyi anyag, termék gyártása a meghatározó. Mind az export, mind pedig az import területén az USA, Svájc, Kína, Japán és Oroszország szerepe jelentős.

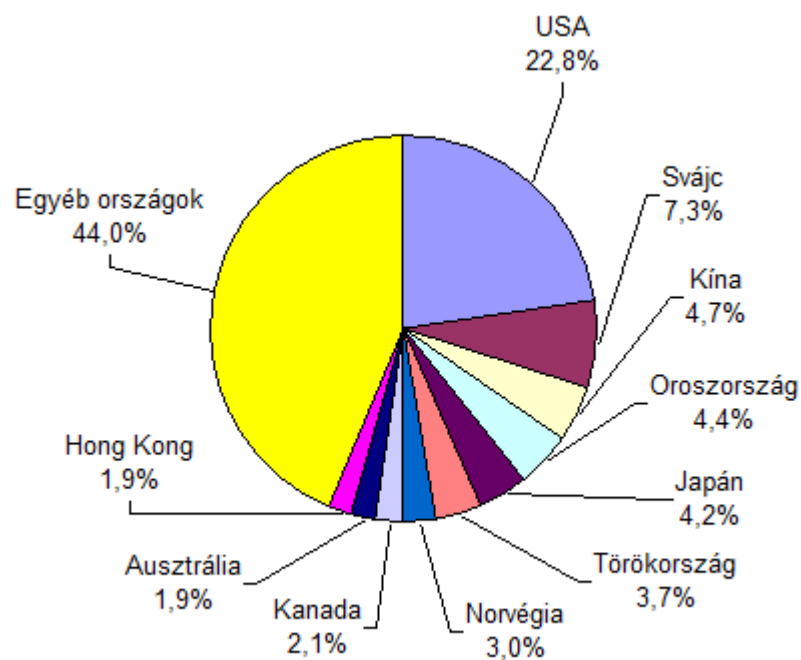
2005-ben az export ágazati struktúrája az előző évihez hasonló (elektronikai és optikai termék gyártása, vegyipar, járműgyártás), ugyanakkor az import esetén kisebb változás tapasztalható. Ebben az évben a behozatalban a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás vezetett, amely ágazatot az elektronikai és optikai termék gyártása, valamint a vegyipar követ. Az export és az import területén is az USA, Svájc, Oroszország, Kína, Japán és Hongkong szerepe a meghatározó.

10. táblázat: A feldolgozóipar külkereskedelmének ágazati szerkezete az Európai Unióban (EU-25) (%)

Iparág	Export		Import	
	2004	2005	2004	2005
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	5,3	4,9	5,2	3,8
Textília, textilruházati termék gyártása	3,8	5,0	8,9	8,9
Bőr, bőrtermék, lábbeli gyártása	1,4		2,3	
Fa- és faipari termék gyártása	0,9	2,1	1,2	1,7
Cellulóz, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység	2,1		1,5	
Kocsz és kőolajtermék gyártása	2,9	18,2	3,8	10,5
Vegyi anyag, termék gyártása	16,4		11,3	
Gumi és műanyag termék gyártása	2,4		2,2	
Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	1,8	1,6	1,1	0,8
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	6,4	6,7	8,2	6,2
Gép, gépi berendezés gyártása	15,9	15,3	7,9	6,2
Elektronikai és optikai termék gyártása	19,3	19,3	28,7	22,4
Járműgyártás	18,4	17,7	13,2	9,7
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	3,0	-	4,4	-
Bútoripar és máshová nem sorolt feldolgozóipar	-	2,8	-	3,5
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	-	4,3	-	23,3
Bányászat és kőfejtés	-	1,4	-	2,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

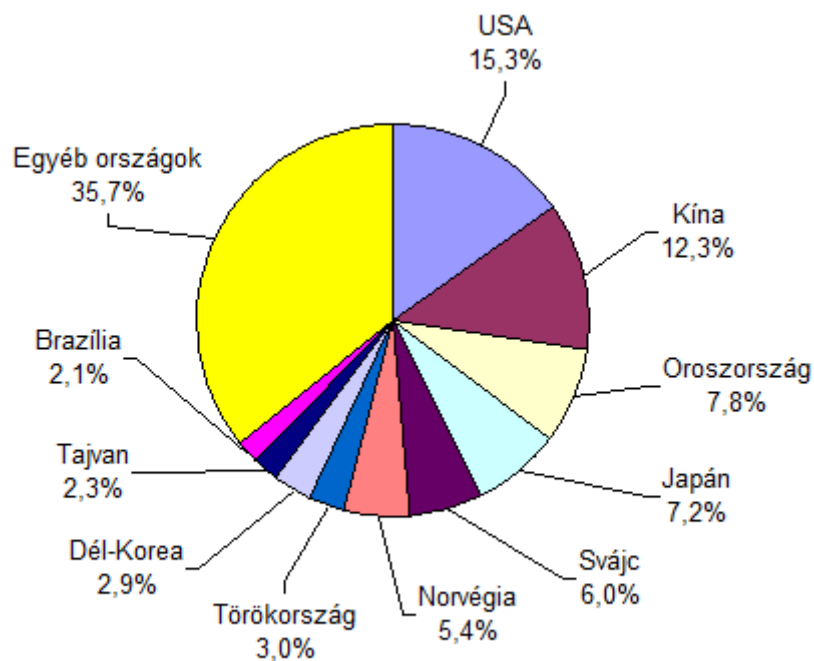
Forrás: EUROSTAT adatok alapján szerző számítása

6. ábra: Az EU-25 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2004)

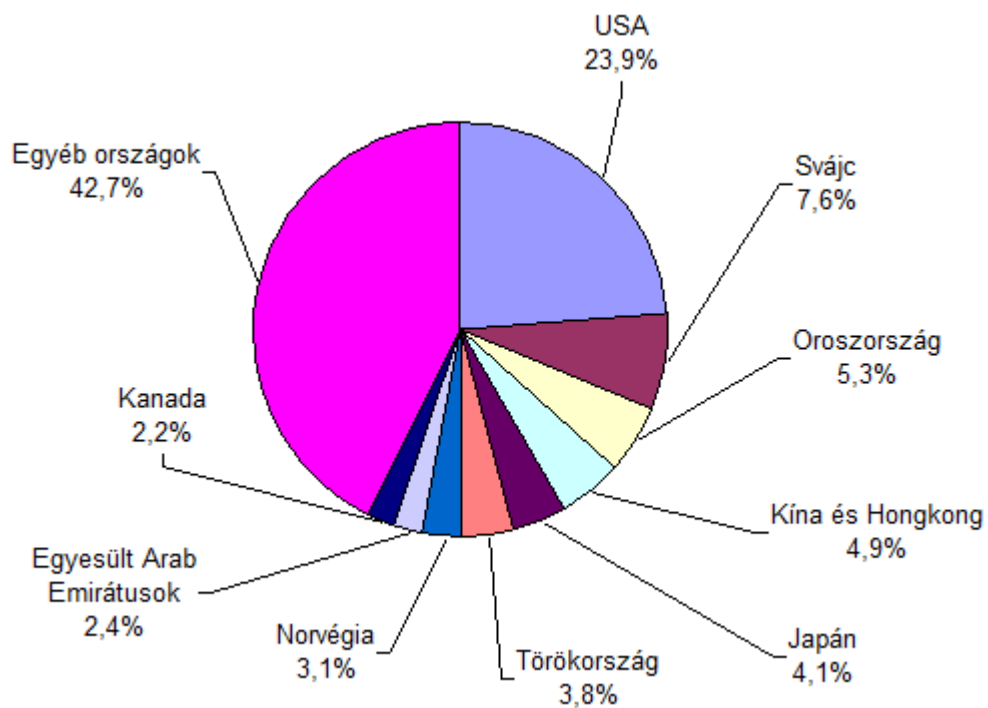
Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

7. ábra: Az EU-25 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2004)

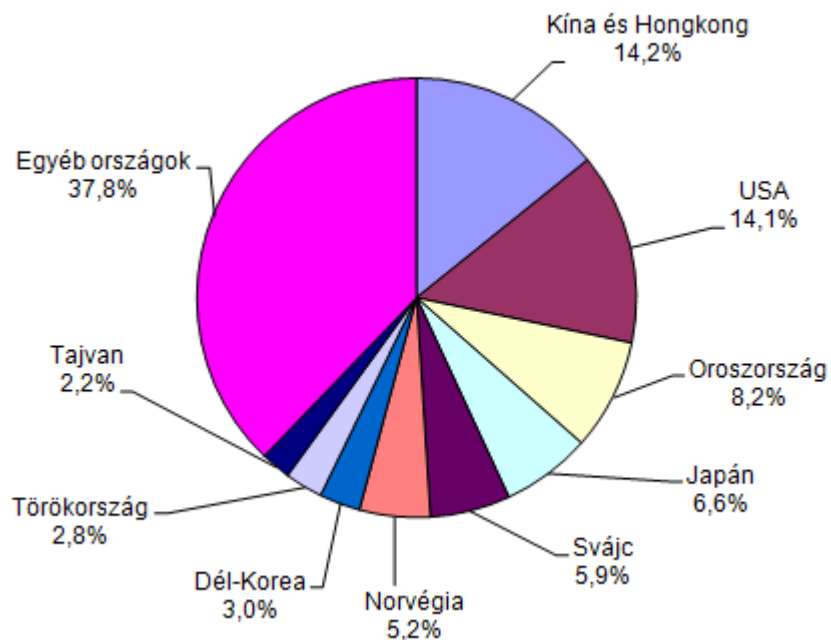
Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

8. ábra: Az EU-25 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2005)

Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

9. ábra: Az EU-25 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2005)

Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

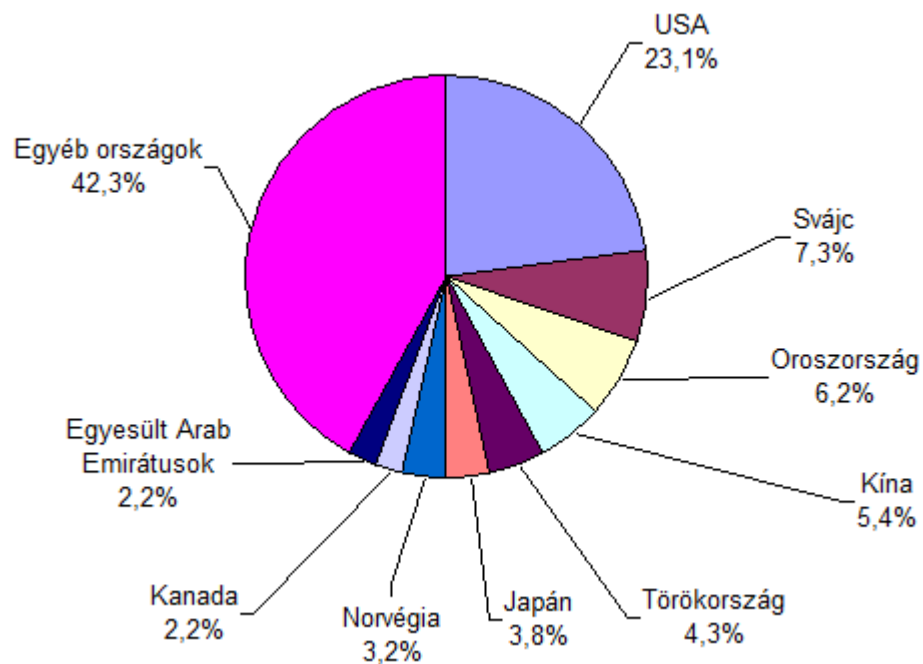
Az Európai Unió 27 tagra történő bővülése sem eredményezett jelentősebb változásokat az EU külkereskedelmének szerkezeti struktúrájában. 2006-ban és 2007-ben is az export területén a vegyipar, az elektronikai és optikai termék gyártása, valamint a járműgyártás a meghatározó. Az import esetében 2006-ban a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, az elektronikai és optikai termék gyártás, valamint a vegyipar, 2007-ben pedig a bányászat és kőfejtés, az elektronikai és optikai termék gyártása, illetve a vegyi anyag, termék gyártás a meghatározó. Mind az export, mind pedig az import esetében az Amerikai Egyesült Államoknak, Svájcnak, Kínának, Oroszországnak, Japánnak és Törökországnak a szerepe jelentős.

11. táblázat: A feldolgozóipar külkereskedelmének ágazati szerkezete az Európai Unióban (EU-27) (%)

Iparág	Export		Import	
	2006	2007	2006	2007
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	5,0	4,9	3,8	4,0
Textília, textilruházati, bőrtermék, lábbeli gyártása	4,2	4,1	7,8	7,7
Fa- és papírtermék gyártása	2,7	2,6	1,7	1,8
Vegyi anyag, termék gyártása	18,0	20,2	10,3	13,3
Gumi és műanyag termék gyártása		2,3		1,8
Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	1,6	1,6	0,8	0,9
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	8,3	8,8	8,3	9,5
Gép, gépi berendezés gyártása	15,8	16,6	6,0	6,4
Elektronikai és optikai termék gyártása	18,3	17,2	21,3	20,1
Járműgyártás	16,3	16,4	8,1	8,3
Bútoripar és máshová nem sorolt feldolgozóipar	2,7	2,7	3,3	3,5
Bányászat és kőfejtés	1,3	1,7	2,5	22,1
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	5,2	0,2	25,7	0,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

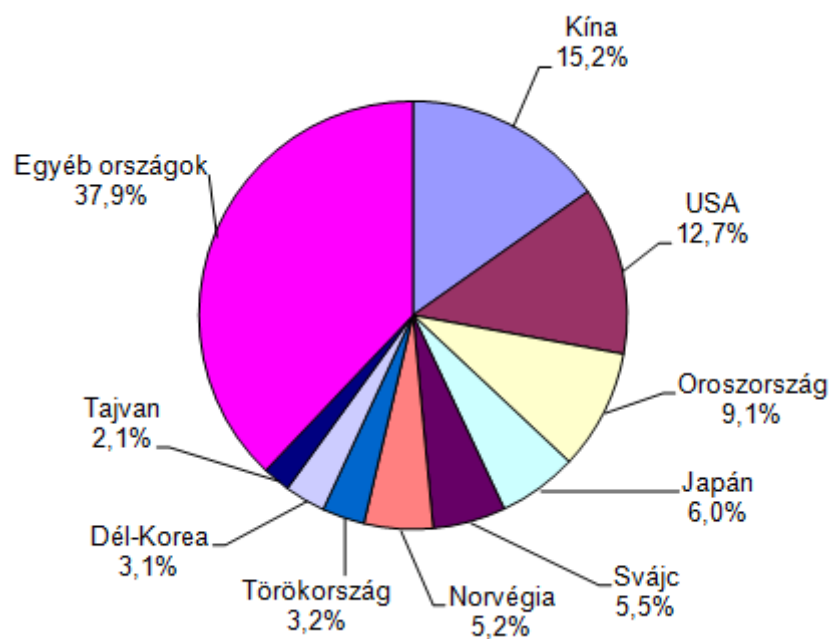
Forrás: EUROSTAT adatok alapján szerző számítása

10. ábra: Az EU-27 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2006)

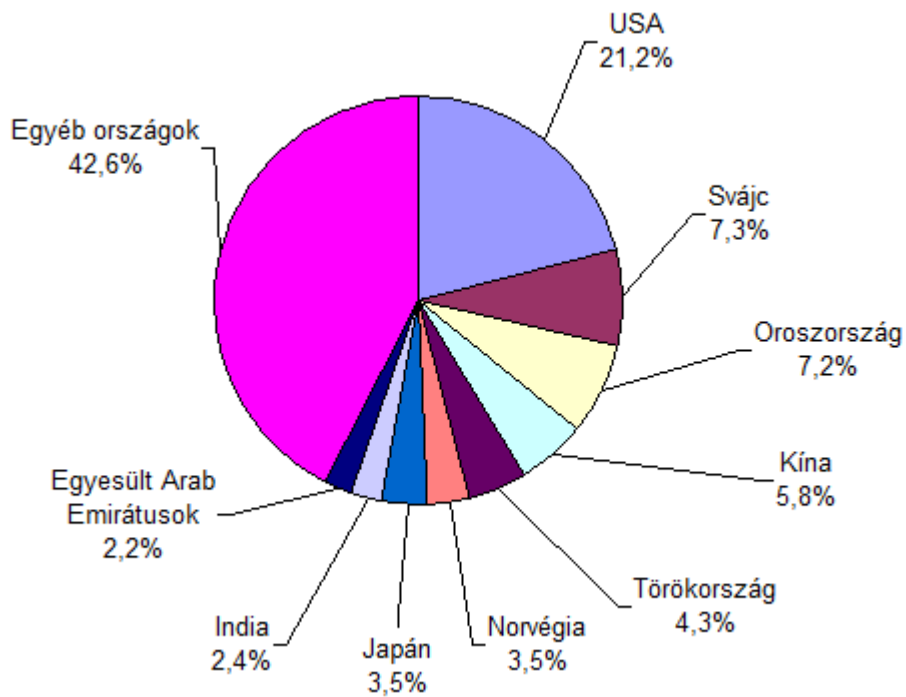
Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

11. ábra: Az EU-27 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2006)

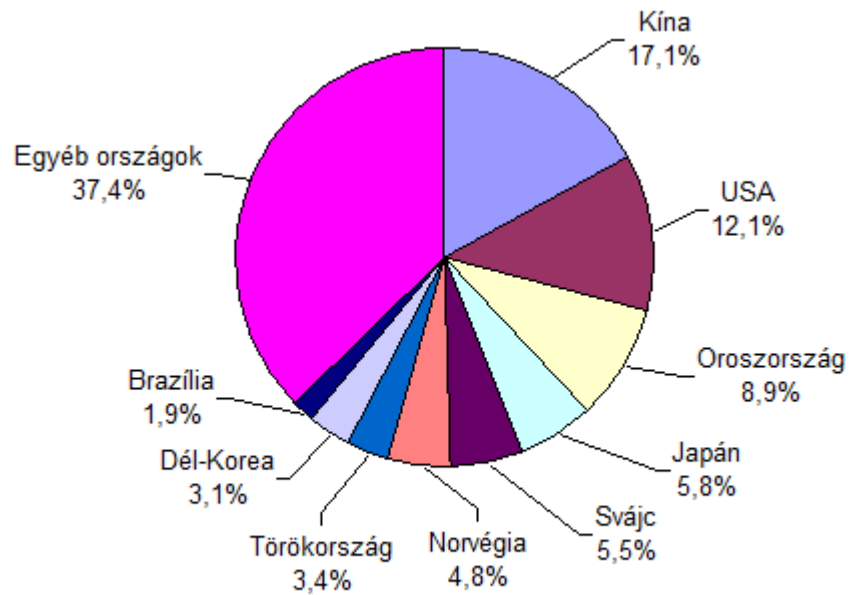
Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

12. ábra: Az EU-27 ipari exportjának országok szerinti megoszlása (2007)

Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

13. ábra: Az EU-27 ipari importjának országok szerinti megoszlása (2007)

Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

Az elmúlt években a piaci viszonyok változása miatt hazánkban és az Európai Unió egyes országaiban is jelentős iparszerkezeti változások következtek be. A változások, pedig új területi és ágazati struktúrát eredményeztek. Az iparszerkezeti változások egyik legfőbb sajátossága hazai és Európai Unió viszonylatban is, hogy megtalálhatók az ágazati struktúrában a jelentőségüket folyamatosan elvesztő hagyományos, illetve az új gazdasági és piaci kihívásoknak megfelelő dinamikusan fejlődő ipari ágazatok.

12. táblázat: A feldolgozóipar ágazatainak megoszlása a hozzáadott érték alapján az Európai Unióban (EU-15) (%)

Iparág	1990	2001	Változás mértéke
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	11,0	11,3	+0,3
Textília, textilruházati termék gyártása	5,3	3,7	-1,6
Bőr, bőrtermék, lábbeli gyártása	1,0	0,8	-0,2
Fa- és faipari termék gyártása	1,6	1,6	0,0
Cellulóz, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység	8,3	8,8	+0,5
Kocsz és kőolajtermék gyártása	1,8	2,1	+0,3
Vegyí anyag, termék gyártása	10,7	11,8	+1,1
Gumi és műanyag termék gyártása	4,2	4,8	+0,6
Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	4,8	4,4	-0,4
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	12,4	11,7	-0,7
Gép, gépi berendezés gyártása	11,4	10,6	-0,8
Elektronikai és optikai termék gyártása	13,6	13,3	-0,3
Járműgyártás	11,9	12,5	+0,6
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	2,0	2,7	+0,7
Összesen	100,0	100,0	-

Forrás: EUROSTAT adatok alapján szerző számítása

A hagyományos ágazatok iparon belüli súlya csökken, a dinamikusan fejlődő ipari ágazatoké pedig egyre jobban erősödik. A hanyatlás oka sokrétű, amelyben szerepet játszott többek között a kereslet csökkenése, a nyersanyagforrások megcsappanása, a globális piacon egyre éleződő nemzetközi verseny, az előállítási költségek fokozatos növekedése, illetve a tudomány és a technika folyamatos fejlődése is. A hozzáadott érték alapján a hanyatló ágazatok (Európai Unió viszonylatban is) a bányászat, a kohászat, a gépipar egyes alágazatai (pl. villamos berendezések gyártása, hajógyártás), valamint a textilipar, bőrtermék, lábbeli gyártása, a dinamikusan fejlődő ágazatok pedig a számítástechnikai, elektronikai, optikai termék gyártása, a járműgyártás, illetve a vegyipar egyes alágazatai (gyógyszeripar; vegyi anyag, termék gyártása).

Összességében elmondhatjuk, hogy az Európai Unió országaiban a legfontosabb ipari ágazatok között megtalálható a hanyatló, a mérsékelten fejlődő és a dinamikusan

fejlődő iparágak is. Az Európai Unió korábbi 15 tagállamában öt iparág szerepe emelhető ki: a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása, a járműgyártás, az elektronikai és optikai termékek gyártása, a vegyipar és az élelmiszer, ital, dohány gyártása. Ezen iparágak az ipari termelés és a foglalkoztatottak jelentős hányadát foglalják magukba. Az Európai Unió bővítésével ezen ipari ágazatok pozíciója tovább erősödött, mert az adott ágazatok az újonnan csatlakozó országok iparában is jelentős szerepet játszanak. De ennek ellenére szerkezeti eltérések is megfigyelhetők.

13. táblázat: A hozzáadott érték alapján a három legjelentősebb iparág az Európai Unió tagállamaiban (2000) (EU-15)

Országok	Legnagyobb iparág	Második legnagyobb iparág	Harmadik legnagyobb iparág
EU-15	Gép, gépi berendezés gyártása	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Vegyipar
Belgium	Vegyipar	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Fémalapanyag gyártása
Dánia	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Gép, gépi berendezés gyártása	Vegyipar
Németország	Gép, gépi berendezés gyártása	Járműgyártás	Vegyipar
Görögország	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Textilipar	Bányászat (kőolaj, földgáz)
Spanyolország	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Fémfeldolgozási termék gyártása	Vegyipar
Franciaország	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Vegyipar	Fémfeldolgozási termék gyártása
Írország	Vegyipar	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Nyomdaipar
Olaszország	Gép, gépi berendezés gyártása	Fémalapanyag gyártása	Élelmiszer, ital, dohány gyártása
Luxemburg	Fémalapanyag gyártása	Gumi és műanyag termék gyártása	Fémfeldolgozási termék gyártása
Hollandia	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Vegyipar	Nyomdaipar
Ausztria	Gép, gépi berendezés gyártása	Bányászat (kőolaj, földgáz)	Élelmiszer, ital, dohány gyártása
Portugália	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	Textilipar
Finnország	Híradástechnikai termék gyártása	Cellulóz, papír és papírtermék gyártása	Gép, gépi berendezés gyártása
Svédország	Járműgyártás	Gép, gépi berendezés gyártása	Cellulóz, papír és papírtermék gyártása
Egyesült Királyság	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Nyomdaipar	Vegyipar

Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

14. táblázat: A hozzáadott érték alapján a három legjelentősebb iparág az Európai Unió tagállamaiban (2002) (EU-25)

Ország	Legnagyobb iparág	Második legnagyobb iparág	Harmadik legnagyobb iparág
EU-25	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Vegyipar	Gép, gépi berendezés gyártása
Belgium	Vegyipar	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás
Csehország	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Járműgyártás	Fémfeldolgozási termék gyártása
Dánia	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Bányászat (kőolaj, földgáz)	Gép, gépi berendezés gyártása
Németország	Gép, gépi berendezés gyártása	Járműgyártás	Vegyipar
Észtország	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Faipar
Görögország	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Fémfeldolgozási termék gyártása	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás
Spanyolország	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Fémfeldolgozási termék gyártása	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás
Franciaország	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Vegyipar
Írország	Vegyipar	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Nyomdaipar
Olaszország	Gép, gépi berendezés gyártása	Fémfeldolgozási termék gyártása	Élelmiszer, ital, dohány gyártása
Ciprus	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	Bútor és egyéb feldolgozóipar
Litvánia	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Faipar	Nyomdaipar
Lettország	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Textilruházati ipar	Faipar
Luxemburg	Fémalapanyag gyártása	Gumi és műanyag termékek gyártása	Fémfeldolgozási termék gyártása
Magyarország	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Járműgyártás	Vegyipar
Málta	Híradástechnikai termék gyártása	Bútor és egyéb feldolgozóipar	Nyomdaipar
Hollandia	Vegyipar	Nyomdaipar	Fémfeldolgozási termék gyártása
Ausztria	Gép, gépi berendezés gyártása	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Fémfeldolgozási termék gyártása
Lengyelország	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Vegyipar	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása
Portugália	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása
Szlovénia	Fémfeldolgozási termék gyártása	Vegyipar	Gép, gépi berendezés gyártása
Szlovákia	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	Fémalapanyag gyártása	Járműgyártás
Finnország	Híradástechnikai termék gyártása	Cellulóz és papíripar	Gép, gépi berendezés gyártása
Svédország	Gép, gépi berendezés gyártása	Vegyipar	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás
Egyesült Királyság	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	Bányászat (kőolaj, földgáz)	Vegyipar

Szerk.: EUROSTAT adatok alapján a szerző

A régi és az új tagállamok iparának struktúrájában meglévő különbségeket az jellemzi, hogy a régiek esetében a tudásalapú (pl. gépipar, vegyipar), az újak esetében pedig általában a munkaképes (pl. textilipar) ipari ágazatok dominálnak (Kiss É. 2005).

Az egyes tagállamok feldolgozóiparának ágazati szerkezetében az Európai Unió egészére jellemzőtől kisebb-nagyobb eltérések tapasztalhatók. Az egykori 15 tagállam legjelentősebb iparága a hozzáadott érték alapján a gép, gépi berendezések gyártása, az élelmiszer, ital, dohány gyártása és a vegyipar. Emellett azonban területi különbségek mutatkoznak. Az Európai Unió alapító tagjai közül kiemelkedik a Benelux-államok vegyipara (Belgium), az élelmiszer, ital, dohány gyártása (Hollandia), és nem utolsósorban a fémalapanyag gyártása (Luxemburg). Franciaország esetében az élelmiszeripar, ital, dohány gyártása, míg Németország és Olaszország esetében a gép, gépi berendezések gyártása. A későbbiek során csatlakozó Dániában, Görögországban, Spanyolországban, Portugáliában és az Egyesült Királyságban az élelmiszer, ital, dohány gyártása, Írországon a vegyipar, Ausztriában a gép, gépi berendezések gyártása, Finnországban a híradástechnikai termékek gyártása, míg Svédországban a járműipar a legnagyobb és a legjelentősebb ipari ágazat.

A bővülő Európai Unióban a hozzáadott érték alapján kisebb változások következtek be. A 25 tagot számláló gazdasági integrációban a három legfontosabb ipari ágazat az élelmiszer, ital, dohány gyártása, a vegyipar és a gép, gépi berendezések gyártása. Az újonnan csatlakozó országok közül Csehországban, a Balti államokban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában is a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás a legfontosabb ágazat. Cipruson a élelmiszer, ital, dohány gyártása, Máltán a híradástechnikai termék gyártása, Szlovéniában a fémfeldolgozási termék gyártása emelhető ki.

Hazánkban a rendszerváltozás előtti években még oly fontos bányászat napjainkra teljes egészében háttérbe szorult. Ez elsősorban az egyre magasabb kitermelési költségeknek, a kedvezőtlen kitermelési feltételeknek és a rossz hatékonyságú technológiák megválasztásának a következménye. Ezzel szemben növekedett az energiaipar (villamosenergia, gáz-, gőzellátás) szerepe. Az energiaipar felértékelődése az utóbbi években relatíve növekvő energiaáraknak köszönhető. A feldolgozóipar és ezen belül elsősorban a gépipar tényerése volt látványos a rendszerváltozást követő években. A gépipar részaránya a nemzetközi (elsősorban uniós) munkamegosztásba történő bekapcsolódásunkat követően mintegy megduplázódott. Ugyanakkor a rendszerváltozás nagy vesztesei közé sorolhatók a könnyűipari ágazatok. Ezen ágazatok részesedése

mintegy felére esett vissza. A jelentős visszaesés oka elsősorban a távol-keleti termelőkhöz viszonyított magas feldolgozási költségekkel magyarázható. A nemfém ásványi termékek részarányában csak kisebb változások következtek be (Komarek L. 2012b).

15. táblázat: A magyar ipar ágazati szerkezetének változása a bruttó termelési érték alapján (%)

Megnevezés	1980*	1989	2001**	2005	2008
Bányászat	8,1	5,7	0,5	0,4	0,5
Feldolgozóipar	86,2	88,1	90,8	92,7	91,2
Kohászat	9,1	10,5
Gépipar	23,5	24,8
<i>Kohászat és gépipar együtt</i>	32,6	35,3	49,6	55,1	54,8
Építőanyagipar	3,5	3,1	2,5	2,5	2,9
Vegyipar	18,6	18,5	14,2	16,4	17,5
Könnyűipar	13,7	12,4
Egyéb ipar	1,1	0,8
<i>Könnyű- és egyéb ipar együtt</i>	14,8	13,2	9,8	7,4	6,2
Élelmiszeripar	16,7	17,8	14,7	11,4	9,8
Villamosenergia-ipar, gáz-, gőzellátás	5,7	6,2	8,7	6,9	8,3
Ipar összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

*a rendszerváltozást megelőző évek iparszerkezeti besorolás

**a rendszerváltozást követő évek iparszerkezeti besorolás

A vegyipar szerepének növekedése a rendszerváltozást megelőző években volt jelentős, amely a korábbi KGST együttműködésre alapozott árviszonyoknak köszönhető. Az 1990-es években a vegyipar nagyüzemi bázisainak köszönhetően a korábbi elért arányok közelében tudott maradni. Ezzel szemben a hazánkban oly jelentős élelmiszeripar is az ipari ágazatok nagy vesztesei közé tartozik. Az utóbbi évtizedben aránya a korábbinak mintegy kétharmadát teszi ki (15. táblázat). Ebben szerepet játszott a magyar mezőgazdaság teljesítőképességének a csökkenése, illetve a hazai élelmiszeripari üzemek sok szempontból kedvezőtlenül alakult privatizációja is. Több esetben a hazai ipari vállalatoknál az új külföldi tulajdonos megszüntette a termelést azzal a szándékkal, hogy a korábbi anyavállalatai termékeinek biztosítsanak új piacokat. Ennek következtében számos élelmiszeripari üzem teljesen vagy részben leépítettek és napjainkban raktározási valamint logisztikai célokat szolgálnak.

A 16. táblázat adatai jól tükrözik, hogy az energiaipar területén napjainkban is jelentős növekedés tartósnak tekinthető. Ugyanakkor a feldolgozóipar által az utóbbi években elszenvedett mintegy 4 százalékpontos visszaesés elsősorban az élelmiszer- és a könnyűipar térvészésének tulajdonítható.

16. táblázat: Az ipari termelés ágazati megoszlásának alakulása (%)

Megnevezés	1995	2000	2005	2008
<i>Bányászat</i>	0,9	0,6	0,5	0,8
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	21,9	13,8	11,4	9,6
Textília, bőrtermék gyártása	3,7	3,4	1,8	1,1
Fa-, papírtérkép gyártása	5,8	4,3	3,4	2,8
Kokszgyártás, kőolajfeldolgozás	8,5	7,6	7,3	8,0
Vegyí anyag, termék gyártása	5,6	4,4	3,8	3,6
Gyógyszergyártás	2,5	2,0	2,3	2,1
Gumi, műanyaggyártás	3,2	3,2	3,6	3,4
Nemfém ásványi termék gyártása	3,3	2,8	2,8	2,7
Fémalapanyag gyártása	9,9	7,5	7,0	7,6
Számítógép, elektronika termékgyártása	3,4	14,1	18,1	16,4
Villamos berendezés gyártása	4,2	4,8	6,1	2,3
Gép, gépi berendezések gyártása	3,5	3,1	3,2	6,0
Járműgyártás	6,8	14,5	13,6	12,9
Egyéb feldolgozóipar	2,4	2,4	2,1	1,8
<i>Feldolgozóipar összesen</i>	<i>84,6</i>	<i>87,9</i>	<i>86,5</i>	<i>80,3</i>
<i>Energiaipar (áram, gáz, gőz)</i>	<i>11,9</i>	<i>9,3</i>	<i>10,7</i>	<i>17,0</i>
<i>Vízellátás</i>	<i>1,1</i>	<i>0,9</i>	<i>0,8</i>	<i>0,6</i>
<i>Hulladékgazdálkodás</i>	<i>1,5</i>	<i>1,3</i>	<i>1,5</i>	<i>1,3</i>
Ipar összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: ECOSTAT adatok alapján szerző számítása

Az iparon belüli legjelentősebb strukturális változások két napjainkban is fontos húzóágazatot (járműgyártás és számítógép, elektronika termékgyártása) érintett. Ezen húzóágazatok (alágazatok) esetében olykor 10% pontos változást is tapasztalhattunk a vizsgált időszakban. Különösen igaz ez a számítógép, elektronika termékgyártásra. A vizsgált időszak ipari termelésének megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy az ipar struktúrája a modernebb, korszerűbb és egyben versenyképesebb iparszerkezeti irányba mozdult el. A gépipar és az ezen belüli alágazatok export részesedése az elmúlt években növekedett. Hasonló növekedés volt tapasztalható a számítógép, elektronika termékgyártásnál is. Ezen húzó alágazat feldolgozóiparon belüli exportja 2001-ben 24,0% volt. Ez 2008-ra 26,8%-ra emelkedett. A járműgyártás exportrészesedése 2001-ben 26,6%-ot mutatott, ami 2008-ra 28,1%-ra növekedett.

Az iparban lejátszódó strukturális változások pozitívnak tekinthetők annak ellenére, hogy az ipari szektor alágazataiban megtermelt jövedelmek jelentős része sajnos nem a magyar jövedelemtulajdonosok kezébe kerül. Ez azonban azzal magyarázható, hogy az ipar fejlesztése jelentős részben a külföldi befektetők működő tőkéjének köszönhető.

Az elmúlt két évtizedben lejátszódó iparon belüli szerkezeti változásoknak köszönhetően az egyes ipari ágazatokat megkísérlem teljesítményük alapján különböző csoportokba sorolni. Ennek megfelelően *a magyar ipar ágazatait a teljesítményük alapján* (foglalkoztatottak száma, nettó árbevétel, üzemi nyereség, exportértékesítés, bruttó operatív eredmény⁴) *három csoportba soroltam*. Vannak olyan ipari ágazatok, amelyek rövid vagy éppen hosszú távon is versenyképtelenek, ezek az úgynevezett *hanyatló iparágak*. A második csoportba tartoznak azok az ipari ágazatok, amelyeknek jó a versenyképessége, de korlátozott az expanziós képessége. Ennek ellenére *mérsékelten növekvő* teljesítményt mutatnak (mérsékelten fejlődő iparágak). A harmadik csoportba azok az ágazatok tartoznak, amelyek teljesítménye *dinamikusan növekvő* tendenciát mutatnak és a világszerte termelésre szakosodnak. Ezek az úgynevezett húzó ágazatok, amelyeket a dinamikusan fejlődő ágazatok kategóriájába soroltam.

2.2.1. A hazai ipar hanyatló ágazatai

A magyar ipar hanyatló ágazataihoz tartozik a rendszerváltozás előtti években szebb napokat látott *bányászat*. Hazánkban a gazdaságosan kitermelhető és exportképes természeti erőforrások mennyisége csökkenő tendenciát mutat. A hazai szükségletek kielégítésére termelő bányák jelentős része a magas önköltség és a készletek kedvezőtlen adottsága miatt pedig nem tud versenyezni az erősödő importtal. Ez elsősorban a kedvezőtlen természeti adottságokkal, illetve a piac-meghatározó országoktól lemaradó termelékenységű és hatékonysági eredményekkel magyarázható. Napjainkra megszűntek azok a bányászati ágazatok, amelyek jelentős termelési volument képviseltek (bauxit-, uránbányászat). A szénhidrogén mezőinkből kitermelhető kőolaj és földgáz is egyre nehezebben elérhető mélységben, rosszabb körülmények között, korlátozottabban áll rendelkezésünkre. Ebből következik, hogy a bányászatunk a leginkább hanyatló ágazataink egyike. Az 1980-as évek elején a bányászat adta az ipari termelés 8,1%-át, ami napjainkra 0,8%-ra csökkent. A jelentős csökkenésnek a természeti tényezőkön kívül elsősorban termelési és jövedelmezőségi okai voltak. A rendszerváltozást követő években a korábbi nagyvállalatok „feldarabolódtak” és kisebb üzemi keretek között tevékenykedtek tovább, amelyek alacsony hatékonysággal tudtak működni. (1989-ben 209 bányászati ipartelep volt, ami 2008-ra 469-re emelkedett. Ezzel szemben a nagyvállalatok száma 2000-ben 2, 2008-ban pedig 5 volt) (Zádori M. – Nyers J. 2010). A bányászatban foglalkoztatottak

⁴ EBITDA – adott időszak halmozott üzemi eredménye az elszámolt értékcsökkenéssel együtt.

száma csökkenő tendenciát mutatott. 1989-ben még 84 ezer fő, 2008-ban viszont már csak 5 ezer fő dolgozott a bányászatban. Hosszú távon a bányászatban belül elsősorban a szénhidrogén és a kő-, kavicsbányászat természeti feltételei adottak az ágazat egyre csökkenő részesedésű fenntartásához. Fontos azonban megállapítani, hogy a hazai bányászati vállalatok gazdálkodási feltételei nem érik el az adott ágazat piac-meghatározó országainak színvonalát. Versenyképességi mutatók alapján (az egy főre jutó termelékenység, operatív üzemi eredményhányad) nem mutatkozik változás a magyar bányászat hanyatlásának ütemében. Sőt a bérrel korrigált termelékenység mutató alapján az Európai Unió rangsorában hazánk az utolsó harmadban helyezkedik el, a bruttó operatív eredményhányad tekintetében pedig csak 4 tagországot előzünk meg. A hazai és a külföldi, valamint a kis- és a nagyvállalatok versenyképességi jellemzői között jelentős különbségek nem tapasztalhatók.

A hanyatló ágazatok csoportjába sorolható az *élelmiszer, ital- és dohány gyártása* is. Ezen iparágban tevékenykedő vállalatok száma a rendszerváltozást megelőző években megközelítette a 10 ezret és az egyik legjelentősebb foglalkoztató és export árualap termelő ágazatunk volt. Az ezredfordulóra az ágazat vállalatainak száma 4 ezer alá csökkent. Ez is azt mutatja, hogy az elmúlt években az ágazat súlya az iparon belül jelentősen visszaszorult. Az 1980-es években az ágazat az ipar nettó termelési értékének a 16,7%-át adta. Ez 2008-ra 9,8%-ra csökkent. Jelentős visszaesés figyelhető meg a foglalkoztatottak számát illetően is. 1989-ben még közel 200 ezer főt, az ezredfordulón mindössze 115 ezret, míg 2008-ban pedig csak 98 ezer főt foglalkoztatott az ágazat. A jelentős változás fő oka a mezőgazdasági árualap csökkenés és összetétel változás, illetve az iparágban lejátszódó gyors és olykor átgondolatlan privatizációval magyarázható. Az 1990-es évek elején végbement privatizáció során a viszonylag korszerűnek számító, kevésbé veszteséges és jelentős külső piaccal rendelkező élelmiszeripari vállalatokat értékesítették. Az ágazatban a privatizáció gyorsan lezajlott, mivel a fejlett nyugat-európai országokban elsősorban az élelmiszerek területén jelentős túltermelés volt. A nyugat-európai vállalatoknak hazánk új piacot jelentett. Az új külföldi tulajdonosok egy belső termelői átcsoportosítás nyomán számos magyar nagyvállalat termelését jelentős mértékben lecsökkentették, sőt több, az adott ipari ágazathoz tartozó alágazat termelését meg is szüntették. Ennek kitűnő példája a hazai cukorgyártás több mint 2/3-ának felszámolása (Komarek L. 2006a, 2006b, 2009). Az átgondolatlan privatizáció az ágazat jelentős piacvesztéséhez is vezetett. 2000-ben az ágazat értékesítésének közel 25%-a került kivitelre. 2008-ra ez az arány 20% alá csökkent. A jelentősebb külpiaci tévesztés

elsősorban a külföldi tulajdonú vállalkozásoknál alakult ki. Ha a külföldi vállalkozások export hányadát vizsgáljuk, akkor a következő megállapításokat tehetjük. 2000-re a külföldi érdekeltségű vállalkozásoknál az export hányad 29,6%-ról 23,8%-ra mérséklődött, míg a hazai tulajdonú vállalkozások esetében ez a hányad 15,0%-ról 13,8%-ra csökkent. Az utóbbi közel egy évtized során az iparág GDP hozzájárulása is csak kisebb mértékben növekedett. 2000-ben az ipari ágazat GDP-hez való hozzájárulása 10,8% volt, ami 2008-ra 11,1%-ra emelkedett. A nagy a kis- és középvállalkozások között a termelékenységben és a műszaki színvonalban vannak különbségek, ugyanakkor a jövedelmezőségnél már csak kisebb differenciálódás mutatkozik. Megítélesem szerint az iparág kis- és közepes vállalkozásainak támogatásával az élelmiszeripar visszaszorulása mérsékelhető. Sőt emellett a foglalkoztatási képesség is javítható elsősorban olyan elmaradott térségekben, ahol a strukturális munkanélküliség átlag feletti értéket képvisel.

Szintén a hanyatló ágazatokhoz tartozik a *textília és bőrtermék gyártása*, ami nem csak hazánknak jelent problémát, hanem az Európai Unió többi országának is. Ez az ágazat erősen visszaszoruló „szektornak” számít. Még a korábban fejlett textil- és bőrruházati iparral rendelkező uniós tagországok is csak úgy tudják mérsékelni és piaci pozíciójuk veszteségét lefékezni a távol keleti országokkal szemben, hogy viszonylag magas hozzáadott érték tartalmú divatárúk gyártására tértek át. Hazánk helyzete és piaci kilátásai a szabad piaci versenyben még kedvezőtlenebb. A jelenben is meglévő, nagyobb piaci keresletre kifejlesztett termelési kapacitásaink egy részét csak a fejlett uniós országoknak felvállalt bér munka formájában tudja fenntartani Magyarország. Az előzőekből kitűnik, hogy az ágazaton belüli verseny nem az Európai Unió keretein belül zajlik, hanem a világpiacon, ami egyre kilátástalanabb helyzetet teremt hazánknak. Ezt támasztja alá az is, hogy a magyar ruházati ipari vállalatok beruházási rátája az egyik legalacsonyabb az uniós tagországok között. Az iparág jelentős térvészését igazolja, hogy 2000 és 2008 közötti időszakban mintegy 25,7% ponttal csökkent az iparágban működő vállalkozások száma. Szintén csökkenés figyelhető meg az ipar nettó termelési értékre vetített arányában (1995-ben 3,7% volt, 2008-ra 1,1%-ra csökkent), illetve csökkenés jellemzi a kivitel értékét is (2000-ben 259,8 milliárd forint volt, 2008-ban pedig már csak 208,0 milliárd). További problémát jelent, hogy a textil- és bőrruházati termékek termelésének hozzáadott érték hányada alacsony. A foglalkoztatottak számában is visszaesés tapasztalható az ágazatban. 2000-ben az iparág vállalatai 117 ezer munkavállalót foglalkoztattak, ami 2008-ra 53 ezer főre csökkent.

A *fa-, papírtermék gyártása* is a hanyatló ágazatok körét gyarapítja. Hazánkban kedvezőtlenek a faalapanyag adottságai és a hazai szükséglet csak egy részének kielégítésére szolgál. Többek között éppen ezért sajnos ez az ágazat sem versenyképes. Kedvezőtlenebbek a versenypozícióink a piacot meghatározó országokénál. Ezért az adott iparág fokozatos kiszorulása a piaci versenyből folyamatos. Ezt jelzi, hogy az elmúlt években csökkenő tendenciát mutat az ezen a téren tevékenykedő vállalkozások száma. 2000-ben 5455 vállalat működött hazánkban, ami 2008-ra 5096-ra módosult. Ez 6,6% pontos csökkenést jelent. Az ágazat súlyának és szerepének csökkenését támasztja alá, hogy az iparág termelési részesedése az 1995. évi 5,8%-ról 2008-ra 2,8%-ra esett vissza. Az ágazat helyzetét tovább rontja, hogy napjainkban a foglalkoztatottak száma is mindössze 50 ezer fő körül mozog. Az egyre élesedő szabadpiaci versenyben történő helytállást nehezíti, hogy az alágazat termelékenységi mutatói az uniós rangsor végére helyezik hazánkat. Sajnos nem kedvezőbb a helyzet a jövedelmezőségi mutatókat illetően sem. Az iparág hazai jellemzőihez hozzátartozik, hogy viszonylag kicsi a nagyobb és a többségi külföldi tulajdonban lévő tőkeerős vállalatok aránya.

A *villamos berendezések gyártásának* fejlődése az 1990-es évekre tehető. Ezen időszakban érte el a fejlődésének csúcspontját. Ebben az időszakban ez az ipari ágazat volt hazánk egyik húzóágazata. Időközben azonban ezen ágazat is a hanyatló ágazatok körébe került. Ezt igazolja az ipari termelésen belüli arányának jelentős csökkenése. 1995-ben az évi 4,5%-ról 2008-ra 2,3%-ra csökkent. Az ágazat szerepvesztését támasztja alá az is, hogy a vállalatok, a foglalkoztatottak számában és a kibocsátási mutatók (export-értékesítés, GDP termelés) esetében kisebb-nagyobb visszaesések tapasztalhatók. A vizsgált időszakban (2000-2008) a vállalatok száma 848-ról 706-ra, a foglalkoztatottak száma 57 ezerről 30 ezerre csökkent. A nettó árbevétel 11,6%-os többletet mutatott, míg az export értéke változatlan maradt. Ezen ágazat esetében a csökkenő tendenciák kevésbé tulajdon- és vállalatnagyság függők, mint más iparágaknál. Az egyes vállalatok üzemi eredményeinek értéke a kisebb termelékenység javulás ellenére a felére csökkent. Ennek oka, hogy a bérrel korrigált termelékenységi színvonalunk az Európai Unió tagországok mezőnyében közepesnek mondható. Emellett a bruttó operatív eredmény alapján pedig az uniós tagországok utolsó harmadában helyezkedik el Magyarország. Ebből kifolyólag prognosztizálható, hogy az iparág hosszabb távon nem fogja gyarapítani a perspektivikus szektoraink körét.

A hanyatló ipari ágazatok közül utolsóként a korábbi évtizedekben szebb napokat látott *kohászatunk* említhető. A magyar fémalapanyag-gyártás kohászati egységeinek a

száma a rendszerváltozást követő években jelentősen lecsökkent. Napjainkban a Dunai Vasmű (Dunaújváros) üzemelése tekinthető folytonosnak. Az 1950-ben alapított, közel 1 milliárd euró konszolidált árbevételű, mintegy 7500 munkavállalót foglalkoztató dunaújvárosi központú ISD Dunaferri csoport a magyar ipar egyik legnagyobb termelő vállalat együttese. Az ISD Dunaferri évente mintegy 1,3-1,4 millió tonna nyersvasat, 1,6-1,7 millió tonna LD-acélt állít elő, késztermék kibocsátása megközelíti a 2 millió tonnát. Az integrált technológiának köszönhetően a társaságcsoporthoz a kohászati termékek széles skáláját kínálja a piaci fogyasztók számára.

Az 1990-es évektől kohászatunk nemzetgazdaságon belüli szerepe egyre inkább alárendelt és elsősorban a hazai kereslet egy részének kielégítését szolgálja.

2.2.2. A hazai ipar mérsékelten fejlődő ágazatai

A *fémtermékek* ipart az elmúlt évtizedben egy mérsékeltebb fejlődés jellemezte. A vállalatok száma az utóbbi évtizedben mintegy 5%-kal növekedett. A foglalkoztatottak száma is bővült, amely elsősorban a növekvő vállalatszámnak köszönhető. De emellett szerény növekedés mutatkozik az export, a GDP termelőképeség és az üzemi eredmények alapján is. Ugyanakkor a kohászattal együtt számított termelési részesedése több mint 2 százalékponttal csökkent. Ezen szektor viszonylagos súlycsökkenését az is előidézte, hogy a tőkehiánnyal küzdő belföldi nagyvállalati szektorban erős hatékonyság romlás következett be. A kis- és középvállalkozói szektorban tevékenykedő vállalkozások termelékenységi és jövedelmezőségi mutatói alig különböznek a külföldi nagyvállalatokétól. Ebből következik, hogy a kis- és középvállalkozások fokozatos állami támogatása elősegítheti az adott iparág fejlődését és a magas munkaigény miatt hozzájárulhat új munkahelyek létesítéséhez. Ez elősegítheti a „depressziós” térségek felemelkedését is.

A *kőolajfeldolgozás* az elmúlt években felértékelődő szakágazatnak minősül. Ebben fontos szerepet játszik hazánk egyik regionális multinacionális cége a MOL Nyrt. Az ágazat elmúlt évtizedre jellemző kibocsátási- és a termelés volumenmutatói is növekedtek. Még erőteljesebb növekedés tapasztalható a szektor kiviteli és GDP változási adatainál. Ebben szerepet játszik, hogy napjainkra a kőolaj- és földgázfeldolgozás, valamint a szolgáltatás vertikuma szinte teljes körűvé vált. Ugyanakkor az elmúlt években az adott nyersanyagból egyre több és értékesebb terméket állítanak elő. A hazai és a regionális piacok fejlődése azonban olykor korlátokat szab az ágazat növekedésének. Az ágazat

iparon belüli termelési részaránya az elmúlt években kisebb visszaesést jelez. 1995-ben 8,5% volt, ami 2008-ra 8,0%-ra esett vissza. Az iparág versenyképessége ennek ellenére jónak mondható. Ezt igazolja többek között az üzemi eredmény dinamikus növekedése (Zádori M. – Nyers J. 2010). A termelékenységi és a jövedelmezőségi mutatók esetében az adott ágazat területén tevékenykedő vállalatok uniós viszonylatban előkelő helyet foglalnak el.

A *vegyi anyag-, termék gyártását* az elmúlt két évtized során a növekvő termelési koncentráció jellemezte. Ezt egyrészt a vállalatszám csökkenése, másrészt pedig a foglalkoztatottak létszámának visszaesése eredményezte. A rendszerváltozást követő években az ezen a téren tevékenykedő állami nagyvállalatokat feldarabolták és fokozatosan érvényre kerültek a piaci verseny szelekciós hatásai. Ennek az lett a következménye, hogy 2000-ben 629 vállalat tevékenykedett ebben az ágazatban. 2008-ra ezen vállalatok száma 542-re csökkent. A teljes vegyipar (vegyi anyag, termékgyártás, gyógyszer, gumi- és műanyagtermelés) 1989-ben még több mint 100 ezer munkavállalót foglalkoztatott. 2000-re ezen munkavállalók létszáma kevesebb mint 70 ezer lett. A vegyi alapanyag-, termékgyártásban a foglalkoztatottak létszáma mindössze 20,8 ezer fő volt. Ebből 14 ezer fő a nagyvállalatoknál, 8,8 ezer fő pedig a kis- és középvállalkozásoknál dolgozott. 2008-ra az iparág alkalmazottainak száma 14 ezerre csökkent. Az arányokat tekintve elmondhatjuk, hogy a két vállalatcsoportban dolgozók száma közel azonos lett. A nagyvállalatoknál 7,1, a kis- és középvállalkozásoknál pedig 6,9 ezer főt foglalkoztattak. Az ágazat nettó árbevétele majdnem megkétszereződött, ugyanakkor a kivitelé több mint kétszeresére növekedett. A rendszerváltozást követően azonban az 1970-es években az olefin program keretében létrehozott nagy állami vegyipari kombinátok többségét nem értékesítették, hanem hazai többségi tulajdonú részvénytársaságokká alakították. Ennek megfelelően külföldi kézbe nem az alapanyaggyártás, hanem a késztermék előállítás került. A vizsgált időszakban a termelési többlet jelentős része kivitelre került. Összehasonlító áron az iparág exportja megkétszereződött. A vállalatok üzemi eredménye kisebb mértékű növekedést mutatott. Az iparág még napjainkban is magas termelékenysége a korábban létrejött korszerű termelő berendezéseknek köszönhető.

A *gyógyszeripar* fejlődését néhány nagy, külföldi többségi tulajdonban lévő vállalat teljesítménye határozza meg. A gyógyszeripari vállalatok száma az elmúlt egy évtized során 7-ről 5-re csökkent, ugyanakkor a foglalkoztatottak számában kisebb bővülés tapasztalható. 2000-ben közel 14 ezren, 2008-ban pedig 16,5 ezren dolgoztak a gyógyszeriparban. Az iparág nettó árbevétele közel két és félszeresére nőtt. A kivitel közel

háromszorosára emelkedett. Ez az erős exportorientáltság részben az ágazat nagyfokú koncentrációjának és specializációjának köszönhető. A magyar iparon belül az ágazat termelékenységi és jövedelmezőségi mutatói átlagon felüliek. Ugyanakkor az iparág ipari termelésen belüli súlya kisebb ingadozásokkal, de csökkenő tendenciát mutat. Az ágazat szellemi terméktartalma napjainkban még jelentősnek mondható, az üzemi eredményhányad viszonylag magas, és közepesen dinamikusan növekszik. Fontos tudnunk azonban, hogy hosszabb távon jelentősebb K+F fejlesztések nélkül az erős versenyben lemarad és az ágazat átkerülhet a hanyatló ipari ágazatok csoportjába.

A *nemfém ásványi termékek gyártása* esetében jelentős a kis- és a középvállalkozások részaránya. Az ágazatban működő vállalkozások száma az elmúlt években kisebb mértékű növekedést mutatott. Ezen belül a kis- és középvállalkozások száma gyarapodott, míg a nagyvállalatoké csökkent. A foglalkoztatottak száma 34 ezerről 30 ezerre mérséklődött. Ez a változás mind a kis- és középvállalkozásoknál, mind pedig a nagyvállalatok esetében kimutatható. Ennek ellenére a belső foglalkoztatási arányok alig módosultak. A foglalkoztatottak 45%-a a nagyvállalatoknál, 55%-a pedig a kis- és középvállalkozásoknál dolgozik. Az építőanyagok kibocsátásának értéke az elmúlt évtizedben több mint kétszeresére növekedett. Ez volumenben szerény mértékű bővülést eredményezett. Igen dinamikusan növekedett az ágazat exportja, ami a hazai kereslet csökkenése miatt kihasználatlan kapacitások bővülését próbálta meg semlegesíteni. Az export növekedését az is elősegítette, hogy az Európai Unió országainak rangsorában a bérrel korrigált termelékenységi mutatót alapul véve a hazai építőanyag-ipar a hatodik helyet foglalja el. Emellett a bruttó operatív eredménynél az uniós országok között a középmezőnyben található. Az ágazat üzemi eredmény változása arányos volt a kibocsátás ütemével, ami versenypozíciójának stabilitására utal. Az iparág termékei iránti kereslet elsősorban a hazai építőipar teljesítményének függvénye. Az elmúlt két évtized során az ágazat által előállított új, korszerű termékek esetében erőteljesebbé vált az import, ami arra ösztönzi a hazai vállalatokat, hogy minőségi és versenyképes termékeket állítsanak elő.

A *gumi- és a műanyaggyártás* ipari kibocsátáson belüli részesedése az elmúlt két évtized során szerény növekedést mutatott. 1995-ben 3,2%-os volt, ami 2008-ig kisebb hullámzásokkal 3,4%-ra emelkedett. Az iparág vállalatainak száma a vizsgált időszakban alig változott (A vállalatok száma 1650-ről 1658-ra bővült). A kisebb mértékű vállalatszám-bővülés a nagyvállalatokat érintette (pl. Hankook Tire Magyarország Kft.). A növekedés néhány nagy külföldi multinacionális vállalat autóiipari fejlesztésének köszönhető.

A *gumiabroncs gyártás* hazai kapacitásai bővültek. A külföldi beruházók jelentős fejlesztéseket hajtottak végre, új, korszerű technológiákat alkalmazva. Mivel nagy munkaigényű ágazatról van szó, közel 10 ezres foglalkoztatás növekedés mutatkozott az adott ágazatban. Ezen kapacitásbővítések a távol-keleti multinacionális vállalatoknak az Európai Unió piacain való terjeszkedését célozták. Ennek köszönhetően az átlagnál jobban nőtt az iparág export teljesítménye is. Ugyanakkor említést érdemel, hogy az új kapacitások az első években még javarészt veszteségesen üzemeltethetők. Emiatt tapasztalható, hogy a vállalatok vesztesége (elsősorban a nagy külföldi tulajdonban lévő vállalatoké) több mint 20 milliárd forinttal növekedett. A termelékenységi mutató esetében viszont közel kétszeres javulás következett be.

A *műanyag feldolgozó* vállalatok esetében a fejlesztések jelentős része a rendszerváltozás utáni első évtizedre tehető. Napjainkban a világpiacon egyre erősödő versennyel találkozunk. A jelentős fejlesztéseken, beruházásokon túljutó vállalatok napjainkban csak kisebb növekedésre képesek. Ez is elsősorban a kis- és közepes vállalkozásoknál prognosztizálható.

A gumi- és műanyagipar nemzetközi versenyképességi mutatóit áttekintve megállapíthatjuk, hogy az ágazat nagy, piacot meghatározó országaihoz képest (Németország, Franciaország, Olaszország) a bérrel korrigált termelékenységi jellemzőink kedvezőbbek. Ugyanakkor regionális versenytársainkhoz viszonyítva (Csehország, Lengyelország, Románia, Szlovákia) már kevésbé jók az eredményeink (Zádori M. – Nyers J. 2010).

A *gép- és berendezésgyártás* összes ipari termelésen belüli részaránya az utóbbi évtizedben közel megduplázódott (3,5%-ról 6,0%-ra emelkedett). Az iparág vállalatainak a száma mintegy 20%-kal csökkent. Ezzel szemben az ágazat kibocsátása dinamikusán növekedett. Ez a belső kooperációs forgalom megsokszorozódásának köszönhető. A belső kooperáció különösen az iparág nagyvállalatainak körében növekedett. A foglalkoztatottak számát illetően a nagyvállalatok esetében közel 30 %-os a növekedés, ugyanakkor a kis- és közepes vállalkozásoknál 20%-os csökkenés tapasztalható. Az iparág teljesítmény mutatóinak dinamikus bővülését az Európai Unió viszonylatban kedvező bértermelékenységnek köszönheti.

2.2.3. A hazai ipar dinamikusan fejlődő ágazatai

A számítógép, elektronikai termékek gyártásának fejlődési időszaka az 1990-es évekre tehető, de az elmúlt egy évtized során is jó teljesítménynövekedési eredmények születtek. Az ágazaton belül 2,5-3 szoros bővülés tapasztalható. Az iparon belüli részesedése az összes ipari ágazatot vizsgálva a legnagyobb. 1995-ben csak 3,4%, 2008-ban pedig 16,4%-volt ezen ágazat részesedése. Az utóbbi évtizedben azonban előtérbe kerültek a vállalati felszámolások. Ez a kedvezőtlen tendencia különösen a kis- és középvállalkozásokat érintette, ahol a vállalatok közel 1/3-a szűnt meg. (A megszűnő vállalkozások egy része kényszervállalkozás lehetett). Ennek ellenére az ágazatban szerény mértékű foglalkoztatás bővülés tapasztalható, amely elsősorban a nagy multinacionális vállalatok terjeszkedésének köszönhető. A nagy multinacionális vállalatok száma kisebb mértékben csökkent, de ez nem jelentette a vállalkozások megszűnését (felszámolását) és hazánkból történő kivonulását. A változás inkább a centralizációs folyamatokhoz köthető. Így a piacról kiszoruló termelési és foglalkoztatási lehetőségeit átvállalva kevesebb cég biztosította az átmenetileg munkanélkülivé váló dolgozók újbóli elhelyezkedését. A 2000-es évek végére érezhetővé vált, hogy a nagyobb vállalatok működési feltételei is egyre kedvezőtlenebbek. A külföldi kézben lévő vállalatok üzemi vesztesége közel 10-szeresére növekedett és 2008-ban már meghaladta az 50 milliárd forintot. Ezzel egyidejűleg az eredményesen működő vállalkozások nyeresége csak kétszeres javulást mutatott. A számítógép, elektronikai termékek gyártása tipikus példája a jelentős külső befektetői készségekre épített, sok esetleges döntési elemet tartalmazó iparfejlesztésnek. Bár korszerű termékek előállítására szolgáló iparágról van szó, amelynek befektetési kezdeményezéseit a mindenkori kormányzat is erős prioritással kezelte (adókedvezményekkel és beruházási támogatásokkal segítette), ennek ellenére a foglalkoztatás javulásában és a bruttó nemzeti jövedelemnövekedésében nem értünk el ezzel arányos javulást. Az esetek többségében ugyanis olyan fejlesztések „támogatására” került sor, amelyek nem, vagy alig eredményeztek új munkahelyeket, és nem vagy csak alacsony határfokkal növelték az ország rendelkezésre álló (elkölthető) jövedelmét. A globalizáció időszakában a korszerű, világpiaci értékesítésre létrehozott gépipari ágak befektetőit többnyire három szempont motiválta: a képzett és viszonylag olcsón foglalkoztatható munkaerő, a viszonylag fejlett infrastruktúra és a könnyen elérhető, egységesen kezelhető piac. Ennek eredménye, hogy az alágazat bérrel korrigált termelékenységi mutatója az uniós rangsorok élcsoportjában van (a 2006. évi adatok szerint az első helyen Litvánia áll 475,8, második Írország 364,3,

harmadik Magyarország 248,5%-kal). A bruttó operatív eredmény árbevételhez viszonyított százaléka alapján már kedvezőtlenebb a besorolásunk. Itt a 6,3 százalékos rátánkkal mindössze kilenc tagországot előzünk meg (a régiós versenytársaink közül például Bulgária, a balti államok és Szlovákia is jobb eredményt ért el).

A dinamikusan fejlődő iparágak másik nagy csoportját a *járműgyártás* képviseli. Hazánk korábban nagy hagyományokkal rendelkező járműgyártási kapacitásai a rendszerváltozást követően nem feleltek meg a világpiaci kihívásoknak. Ennek az lett a következménye, hogy a korábbi üzemeket fokozatosan felszámolták. A felszámolt vállalatok helyére ismert, tőkeerős multinacionális cégek magyarországi leányvállalatai telepedtek meg (Opel, Audi, Suzuki, és hamarosan a Mercedes). Az új járműgyártó kapacitásunk termelékenységére a korábbiaknál jóval magasabb. Az egyes vállalatok a beszállítói hálózatukkal együtt is kevesebb számú munkaerőt foglalkoztatnak, mint korábban. Ugyanakkor a nagy szériagyártásnak köszönhetően az ágazat kibocsátási és export adatai növekvő tendenciát mutatnak. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az ipar összes kibocsátási értékén belül az iparág részaránya az 1995-ös 6,89%-ról 2008-ra 12,9%-ra emelkedett. Az ágazat dinamikus növekedése a foglalkoztatás és a jövedelmezőség javulását eredményezheti. Itt azonban meg kell említeni, hogy a magas külföldi beszállítói hányad miatt az ágazat GDP hozzájárulása alig 10%-ot meghaladó volumennövekedést képvisel. Az iparág nemzetközi versenyképességét a viszonylag alacsony bérterheknek, a különböző mértékű állami támogatásoknak és olykor a jelentősebb adókedvezményeknek köszönheti. Ugyanakkor az ágazat hazai tulajdonú kis- és közepes vállalkozásainak versenyképessége igen jelentősen elmarad a külföldi tulajdonú beszállítókétól.

Az előzőekből következően elmondhatjuk, hogy hazánk gazdasági „nyitottsága” és így a nemzetközi munkamegosztás alakulása igen nagy hatással volt/van az egyes régiók (megyék) fejlődésére és sok esetben az ipar területi specializációjának irányára is. Több évtizeden keresztül a térségek közötti munkamegosztásra jellemző volt, hogy általában a fejlett térségek (régió, megye), különböző feldolgozóipari termékeket értékesítettek a kevésbé fejlett térségeknek, elsősorban mezőgazdasági termékekért cserébe. A rendszerváltozást követő években és napjainkban, az egyes térségekben (régiókban, megyékben) különböző iparágak kerültek előtérbe, váltak meghatározóvá. Ebből kifolyólag a fejlett és a kevésbé fejlett térségek között újszerű munkamegosztás kezd kirajzolódni. A globális gazdasági folyamatok miatt megváltozott a területi munkamegosztás jellege és az ezen a téren jelentkező új kihívások hatással lesznek a területi specializáció alakulására is.

14. ábra: Iparunk ágazati szerkezetének fejlődési irányai

Szerk.: a szerző

Az előzőekből következően megállapíthatjuk, hogy a hazai ipar ágazatai között dinamikusan fejlődő, mérsékelten fejlődő és hanyatló ipari ágazatokkal is találkozunk. Kérdés merül fel azonban arra vonatkozóan, hogy hazánkban ezen ágazatok esetében az elmúlt években jellemző-e a területi specializáció vagy az ágazati koncentráció. Ha igen, akkor történt-e a specializáció vagy a koncentráció esetében erősödés vagy gyengülés. Ezen feltevések igazolására a 4. és 5. fejezetben kerül sor.

3. AZ IPAR SPECIALIZÁCIÓJÁNAK ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

3.1. A területi specializáció elméleti megalapozása

A *specializáció (szakosodás)* az egyes térségek ágazati specializációjának és az ipari ágazatok térbeli koncentrációjának kérdése az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb teret nyert és nagy érdeklődésre tartott számot. Számos kutatás és tanulmány foglalkozott ezzel a kérdéskörrel (Brühlhart M. 1995, 1998, Brühlhart M. – Torstensson J. 1996, Traistaru I. 2000, Jeney L. – Szabó P. 2001, Barta Gy. 2002, Kiss É. 2002, Rédei M. – Jakobi Á. – Jeney L. 2002, Kukely Gy. 2004, Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2005, Kiss É. 2008a, 2008b, 2010, Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2011, Komarek L. 2011a, 2011b, 2012a, 2012b) és jelentős mértékben fejlődtek ezen a téren a vizsgálati módszerek is. Ezekben a munkákban az elméleti megalapozás mellett nagy hangsúlyt helyeztek a jelenségek mérésére, a különböző tendenciák feltárására és elemzésére. A kutatók számos régi és új statisztikai módszereket használtak fel (pl. különböző indexeket) annak érdekében, hogy a gazdaságban és elsősorban az iparban lejátszódó folyamatok okait pontosan meg tudják határozni. Megítélésem szerint a specializáció problémakörének fontosságát a múltban és a jelenben is az fokozza, hogy az egyes gazdaságok, térségek vagy éppen régiók struktúra változása az ipar egyik fontos kulcskérdésévé vált, mert az eredményességet nagy mértékben befolyásolja.

Az értekezés az ipar makroszintű specializációjára fókuszál, de ezen belül kitüntetett szerepet szán a napjainkban ismételten előtérbe kerülő területi koncentrációnak is. E fejezet áttekinti az ágazati specializáció és a területi (regionális) specializáció elméleti kérdéseit, szemléletbeli változásait, a hazai és a külföldi szakirodalomban.

3.1.1. A térbeliség szerepének felértékelődése a specializáció területén

Az 1990-es évek elejétől a globalizálódó gazdaságban a térbeli elhelyezkedés szerepe felértékelődött. A közgazdaságtudományt művelők körében és a különböző közgazdasági irányzatok esetében is egyre inkább elterjedt az a felfogás, amely szerint a vizsgálat alapegységeinek az országon belüli térbeli koncentrációkat, régiókat tekintik.

A gazdaság térbeli működésének főbb kérdéseit vizsgáló irányzat az *elméleti közgazdaságtudományi*, amely elsősorban *Paul Krugmanhoz* fűződik. *Krugman*, mint a nemzetközi gazdaságtannal foglalkozó közgazdász maga is felismerte a térbeli, földrajzi

koncentrációk gazdasági előnyeit. Megítélése szerint az elmúl közel 3 évtized során a társadalmi-gazdasági folyamatokban olyan mélyreható változások következtek be, amely azt eredményezte, hogy a közgazdaságtudomány korábbi kiinduló felvetéseit újra kell gondolni és újra kell fogalmazni. Ebben döntő szerepe kell, hogy legyen az új típusú térszerveződéseknek. *Krugman* szerint „az egyik legjobb módszer a nemzetközi gazdaság működésének megértéséhez, ha azt kezdjük el vizsgálni, hogy mi történik a nemzetgazdaságon belül. Ha meg akarjuk érteni a nemzeti növekedési ráták közötti különbségeket, egy jó kiindulópont a regionális növekedésben megfigyelhető különbségek elemzése; ha meg akarjuk érteni a nemzetközi specializációt, egy jó kiindulópont a lokális specializációk vizsgálata” (*Krugman P.* 1991, 1995). Ennek megfelelően az elmúlt években élénk érdeklődés bontakozott ki az iránt, hogy a különböző társadalmi és gazdasági folyamatok térben és időben hol mennek végbe, és miként hatnak az ipar területi és ágazati szerkezetének alakulására (*Krugman P.* 1994, 1999, *Rechnitzer J.* 1998).

Az elméleti közgazdaságtudományi irányzat mellett a térbeliség szerepének felértékelődését hangsúlyozza az úgynevezett *üzleti tudományok irányzat* is, amelynek egyik fő képviselője *Michael Porter*, aki a stratégiai tervezés egyik kiemelkedő alakja. *Porter* munkáiban a globális iparágak vállalatainak versenystratégiáit elemezte és felhívta a figyelmet arra, hogy a lokális, regionális üzleti környezetnek kiemelkedő és egyre fontosabb szerepe van a különböző vállalatok versenyelőnyeinek alakításában. Megítélésem szerint a lokális, regionális üzleti környezetből származó versenyelőnyök jelentős mértékben erősíthetik vagy pedig gyengíthetik az ipar területi specializációjának és ágazati koncentrációjának mértékét. *Porter* szerint „paradox módon, a globális gazdaságban gyakran erősen lokálisak a tartós vállalati versenyelőnyök, amelyek a magasan specializált szakértelem és tudás, az intézmények, a versenytársak és az igényes vásárlók földrajzi koncentrációjából származnak az ország egy adott részén, vagy egy régióban. A földrajzi, kulturális és intézményi feltételek (térbeli) sűrűsödése elősegíti az egyedi hozzáférést (elérhetőséget), a speciális kapcsolatokat, a jobb informálódást, az erőteljes motivációkat és egyéb, a termelékenység szint és növelés szempontjából előnyöket nyújtó lehetőségeket, amelyek a távolság miatt csak helyben használhatók” (*Porter M. E.* 1996, 1998, 2000).

Az előző két irányzat egyaránt hangsúlyozza a megváltozott gazdasági feltételeket, de ugyanakkor eltérő alapállásból kiindulva és emellett eltérő szemlélettel igyekszik megfogalmazni a napjainkban is megfigyelhető térbeli gazdaság működésének új jellemzőit. A két irányzat képviselője közül *Krugman a neoklasszikus közgazdaságtan*

alapvető fogalmaira épít és ennek eredményeit igyekszik továbbfejleszteni az új térszerveződésre tekintettel (Krugman P. 2000). Ezzel szemben *Porter szemléletmódja az alkalmazott közgazdaságtanhoz, a vállalatgazdaságtanhoz és a marketinghez áll közelebb*. Míg *Krugman* elsősorban egy általános térbeli egyensúlyelmélet megfogalmazására törekszik, addig *Porter* főleg a gyakorlatban is alkalmazható gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozására teszi a hangsúlyt. A két irányzat között azonban nem csak ez a különbség, hanem az egyik makro-, míg a másik mikroszintről kiindulva ismeri fel a fontosságát a különböző térségi szinteknek. Abban is hasonlóságot vélek felfedezni, hogy mindkét irányzat „neommarshall”-inak tekinthető, mivel *Alfred Marshall* megállapításaiból indulnak ki, azaz *Krugman* a külső gazdasági hatások (extern hatások) fontosságát hangsúlyozza, míg *Porter* pedig az agglomerációs előnyökét. Ebből kifolyólag napjainkban mind az elméleti, mind pedig az alkalmazott közgazdaságtudományban kialakultak azok az irányzatok, amelyek a térbeli koncentrációk fontosságát hangsúlyozzák a gazdasági folyamatok alakulásában (Porter M. E. 2001, 2003).

A *közgazdaságtan neoklasszikus irányzata* szerint a termelés hatékonyságának különböző természeti és támogatási lehetőségei, illetve azok egymáshoz viszonyított termelési költségei, komparatív előnye magyarázzák a specializáció eseteit. A tevékenységek olyan térbeli cseréje valósul meg a komparatív előnyök alapján, amely a specializáció irányába hat. Azon vállalkozások esetében, amelyek kevésbé versenyképesek, általában a termelés áthelyezése mellett döntenek. Ez azonban nem a polarizációhoz járul hozzá, hanem a régiók közötti közlekedéshez. Tehát az irányzat a lejátszódó folyamatokat az iparágak közötti (intra-industry) munkamegosztással magyarázza (Lengyel I. 2000, 2003).

Napjainkban a globalizáció hatására az átalakuló gazdaságoknak egyik fontos folyamata a lokalizáció felértékelődése. Az egyre erősödő globális piaci versenyben döntő azon gazdasági tevékenységek földrajzi elhelyezkedése, amelyekből a vállalati tartós előnyök származnak. Napjainkban megfigyelhető, hogy egy-egy iparág esetében a magasrendű versenyelőnyök forrásainak többsége földrajzilag koncentrálódik, azaz országon belül gyakran csak néhány térséghez, sokszor egy-egy régióhoz kapcsolódik (Lengyel I. 2000, 2010). Ez hazánkban elsősorban a gépipar (járműgyártás) és a vegyipar esetében jellemző. A gépiparnak jelentős szerepe van a Nyugat-Dunántúlon és a Közép-Dunántúlon, míg a vegyiparnak a Közép-Magyarországi és az Észak-Magyarországi régióban.

A gazdasági integrációk területén korábban elvégzett kutatások (Hine R. C. 1990 Greenway D. – Hine R. C. 1991, Amiti M. 1997, Brühlhart M. 1998, Traistaru I. 2000) azt igazolják, hogy a kereskedelmi akadályok felszámolása és a szabad kereskedelem kibontakozása egyes ipari tevékenységek mások rovására történő növekedését eredményezhetik. Ebből kifolyólag egyes helyeken a termelési struktúra átalakításában látnak megoldást, másutt pedig adott iparág termelését megszüntetik és új térségekre (régiókra) helyezik át. Ezek a változások mind a termelés, mind a foglalkoztatottak együttes vagy egyenkénti elmozdulásával megoldható. A gazdaságok és az egyes térségek, régiók ipari struktúrájának változásait jól tudjuk követni a feldolgozóipar példáján, mert ebben az esetben a termelés helyi forrásoktól független, és esetenként képzetlen vagy alacsonyán képzett munkaerőt használ fel, amely napjainkban könnyebben mobilizálható.

„A gazdaságfejlődési ciklus szerint a munkaerő-igényes tevékenységet a minél több tudást beépítő hozzáadott értéket termelő gazdaság váltja fel. Az egyes vállalkozásokban is követhető a munkaerő-intenzív tevékenység után a tudás magasabb szintű felhasználása” (Rédei M. – Jakobi Á. – Jeney L. 2002). A gazdasági integrálódás egyfajta nemzetközi „tükröt” mutat a hazai gazdaság szereplőinek. Ezen integrálódás „kiválogatja” azokat az ipari ágazatokat, amelyek a nemzetközi gazdaságban is versenyképes feltételekkel rendelkeznek. Ennek eredményeképpen egyes ipari ágazatok és térségek az átalakulás nyertesei, míg mások vesztesei lesznek, amelyek a jelentős gazdasági veszteségeket elkerülve igyekeznek tevékenységüket más gazdasági környezetbe áthelyezni (Nemes Nagy J. 1990, 2003). Hazánkban erre jó példa a gépipar (közúti járműgyártás, elektronikai termékek gyártása), amely nemzetközi viszonylatban versenyképes és jelentős mértékben elősegítette elsősorban a Nyugat-Dunántúl gazdasági fejlődését, amelynek eredményeképpen ezen a téren jelentősebb területi specializáció bontakozott ki az elmúlt 10-15 évben. Ennek elmélyítésére az adott ágazatban kialakultak a horizontális együttműködések alapuló klaszterek is. Ezzel ellentétben egyes korábban oly fontos hazai iparágak (pl. textilipar, bőrtermék, lábbeli gyártása) az új piaci viszonyok miatt nemzetközi viszonylatban nem lettek versenyképesek, amelynek eredményeképpen számos vállalat megszűnt, illetve telephelyét más, elsősorban EU-n kívüli országokba tette át az olcsó munkaerő és a jelentős veszteségek elkerülése érdekében.

Az „új gazdaságföldrajzi” irányzat a különböző tevékenységek agglomerálódását hangsúlyozza, és a mennyiségi szemléletből a minőségi szemléletre történő átmenettel magyarázza a specializáció jelenségét. Az irányzatnak az a jellemzője, hogy a fejlett országokban a termelés növekvő hányada iparágon belüli (inter-industry)

munkamegosztásban történik. Ez kis számú és egymáshoz közeli termelési egységekben szerveződik. Ebből kifolyólag az „új gazdaságföldrajzi” irányzat nagy jelentőséget tulajdonít a nemzetközi üzletmenet működésének és az infrastrukturális hálózatoknak. Ennek oka, hogy ebben képes a hozzáadott érték termék növelő hatása valójában kibontakozni. A hálózati szerveződések nagymértékben elősegítik a rugalmas piaci alkalmazkodást, a keresletre és a kínálatra adott gyors válaszokat (Krugman P. 1991, 1999).

3.1.2. A területi specializáció elméleti megalapozása

„A területi specializáció minőséget jelző kategória, mert bizonyos mértékig az adott területegység (település, kistérség, megye, régió) fejlettségi szintjére is utal. A specializáció a társadalmi munkamegosztás olyan formája, amelyben egy vagy több kiválasztott termelési ág kivánalmait helyezük előtérbe a többi mellé, illetve alárendelésével. Egy térség, egy régió specializációjához tartoznak mindazon ágazatok, amelyek jelentős arányt képviselnek az adott ország és az adott térség, régió termelésében, a külső áruforgalomban. Ezen ágazatoknak úgynevezett körzetformáló erejük van és a kedvező feltételek kihasználásával elősegítik a minimális munkaráfordítás mellett maximális hozam gazdasági törekvés érvényesítését” (Krajkó Gy. – Abonyi Gyné. 1977).

Az ipar specializációjának kérdése több oldalról is megközelíthető. Vizsgálhatjuk többek között az egész ipar termelési struktúrájának változását, de vizsgálhatjuk az egyes szektorok, közigazgatási egységek vagy az egyes termelési egységek közötti változásokat is.

Az egyes térségek, régiók természeti-társadalmi adottságai, termelési hagyományai eltérnek egymástól és ennek megfelelően a területi munkamegosztásban is lényeges különbségek alakulnak ki, amelyek elsősorban az egyes térségek termelési profilján keresztül jutnak kifejezésre. Ebből kifolyólag „a specializálódás a körzetti formálás legfontosabb folyamata, amelyet több termelési ágazat – természetesen nem egyenlő arányban történő – kialakulása és fejlődése eredményez” (Krajkó Gy. et al. 1969). Az előbbiekből következik, hogy a specializáció nem egy statikus, hanem egy dinamikus folyamatot kifejező kategória. Ennek megfelelően arra kell törekedni, hogy egy adott térség specializációjához tartozó iparágakat ne csak egyetlen képlet (pl. index) segítségével próbáljunk meghatározni, mert ebben az esetben a valóságot jelentős mértékben

leegyszerűsítjük, és a gazdaságban lejátszódó különböző pozitív vagy éppen negatív folyamatok főleg mennyiségi oldalát tudjuk bemutatni.

A specializáció elméleti megközelítésénél fontos megemlíteni, hogy a specializáción belül is különböző „szinteket” különböztetünk meg. A korábbi kutatások (Krajkó Gy. et al. 1969) megkülönböztetnek úgynevezett termelési specializációt, amelyen belül további formák különíthetők le. Ilyen az üzemi specializáció, az ágazati körzeti specializáció és az integráns gazdasági körzet (régió) specializáció. Ezen formák között azonban nemcsak mennyiségi, hanem minőségi különbségek is fellelhetők. Az ágazati specializáció pl. nem egyszerűen mechanikus összege az üzeminek, de úgyszintén magasabb és összetettebb funkciót töltenek be az integráns (komplex) körzet profilját kialakító ágazatok is.

Mit tekintünk integráns gazdasági körzetnek? „A gazdasági körzetek a társadalmi munkamegosztás olyan területi egységei, amelyek objektíve léteznek, az előnyös természeti és társadalmi adottságok alapján a termelésben specializálódnak és ugyanakkor komplex jellegűek is. Ennek megfelelően belső- és külföldi forgalmi kapcsolattal rendelkeznek, következésként a körzetek magvát a területi termelési komplexumok alkotják, központjuk van, a fejlődési irányt, ütemet, a fejlettségi szintet tekintve viszonylag önálló egységek, ily módon keretül szolgálnak a területi kutatás, valamint a regionális tervezés számára” (Krajkó Gy. – Abonyi Gyné. 1977). Az előzőekben felsorolt ismérveket és különböző funkciókat az ágazati körzetek nem képesek betölteni. Egymagukban nem alkotnak területi termelési komplexumot és gyakran még területileg sem fedik le az egész országot. Fontos azonban megjegyezni, hogy az integráns gazdasági körzetek nem tekinthetők az ágazati körzetek mechanikus összegzésének, mivel számos új minőségi vonással gazdagodtak.

A nemzetközi szakirodalomban a gazdasági körzeteknek sok esetben eltérő fogalmakat adnak. A francia, az angol és a német szakirodalomban a régió fogalmán az 1960-as és 1970-es években főleg tervezési körzeteket értettek, amelynek legfontosabb ismérve, hogy hogyan célszerűbb regionális terveket készíteni. *Krajkó Gyula és munkatársai* hangsúlyozták, hogy a gazdasági körzeteket nem lenne szerencsés összecserélni a régiókkal, mivel közöttük nem csak tartalmi, hanem funkcionális különbségek is fellelhetők. Sőt még területileg is eltérnek egymástól. Megítélésem szerint azonban a napjaikban kialakult régiók (megyék) jelentős mértékben hasonlítanak a *Krajkó Gyula és munkatársai* által az 1970-es években elkészített területi lehatároláshoz, azon belül is az általuk alkörzetnek nevezett szinthez. Megítélésük szerint „az alkörzetek

objektíve létező területi egységek, amelyek specializálódnak, az országos munkamegosztásnak nélkülözhetetlen részei, a gazdasági és társadalmi fejlődés sajátos feltételeivel rendelkeznek, ebből adódóan a fejlődésük iránya, üteme, a fejlesztési problémáik a szomszédos körzetekétől eltérnek, továbbá gazdasági központjaik vannak, amelyek vonzása a terület jelentős részét átfogja”. Így az akkori szegedi iskola a napjainkban ismételten előtérbe került specializációs kutatások egyik „előfutárának” is tekinthető.

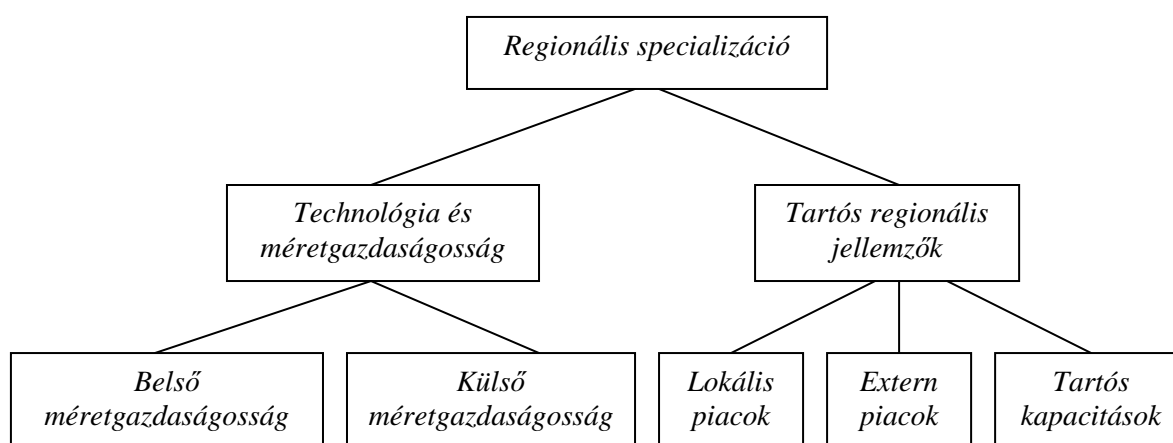
A modern piacgazdaságokban is jelentős szerepe van a specializációnak. Az emberek, a különböző profilú vállalkozások, az egyes régiók, sőt az egyes országok is az elmúlt években bizonyos tevékenységekre szakosodnak, azaz specializálódnak. A specializáció lehetőséget biztosít arra, hogy minden egyes személy, vállalat vagy vállalkozás, illetve régió vagy ország a lehető legelőnyösebb módon használja ki az erőforrásaiban rejlő előnyöket, adottságokat vagy különbségeket. A nemzetközi és a hazai tapasztalat azt igazolja, hogy egy régió vagy egy ország csak néhány termék esetében tudja kialakítani és fenntartani tartós versenyelőnyét (Maskell P. et al. 1998; Porter M. 2001; Lengyel I. 2003). Minden egyes régió vagy nemzetgazdaság a specializáció területén olyan termékek előállítására koncentrál, amelyben a legtermékenyebb, és olyan termékeket importál, amelynek előállítása csak alacsony hatékonysággal lenne megoldható. A specializáció esetében tömegtermelés a jellemző, azaz nagyobb volumenű termelés valósul meg, és ennek az lesz a következménye, hogy jelentős méretgazdasági előnyök alakulnak ki (Csáki Gy. 2003, 2007). Ez megfigyelhető hazánkban is a gépipar (közúti járműgyártás, gépek, gépi berendezések gyártása, elektronikai termékgyártás), illetve a vegyipar (gyógyszeripar, műanyagipar) területén, amely részben a magasan kvalifikált szakembergárdának is köszönhető.

A *regionális specializáció* esetében szembeűnő, hogy az egyes régiókban vagy térségekben eltérő iparágak válnak húzóágazattá, illetve a fejlett és kevésbé fejlett régiók között kirajzolódik egy újszerű munkamegosztás is. Korábban az volt a jellemző, hogy a fejlett régiók általában feldolgozóipari termékeket adtak el a kevésbé fejlett országoknak különböző nyersanyagokért és mezőgazdasági termékekért cserében. Ebben az esetben elsősorban a tényezőellátottság determinálta az egyes régiók között kialakult kereskedelmet (Rédei M. - Jakobi Á. – Jeney L. 2002, Lengyel I. 2010). Napjainkban hazánkban a gépipar és a vegyipar tartozik a húzóágazataink közé, amelynek eredményeképpen egyes térségekben (gépipar - Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Fejér, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, vegyipar - Borsod-Abaúj-Zemplén) ezen

ágazatok meghatározóvá is válnak elsősorban a foglalkoztatottak és az exportértékesítés területén. Ez azt tükrözi, hogy a hazai kvalifikált munkaerővel, a magas technikai és technológiai színvonallal, versenyképes termékeket tudunk előállítani a világpiac számára.

A regionális specializációval foglalkozó közgazdaságtani irányzatok *Johansson* szerint (2000) két csoportba sorolhatók. A *regionális specializáció kialakulásának és jellemzőinek magyarázatával foglalkozó hagyományos közgazdasági irányzat egyik csoportja a technológiai és méretgazdaságosság*. A technológiai és méretgazdaságosság⁵ belül elkülönít belső és külső méretgazdaságosságot és ezen belső és külső méretgazdaságosság súlyát és szerepét hangsúlyozza. A nemzetközi és a regionális munkamegosztásban a belső méretgazdaságosságból származó előnyöket *Adam Smith, Káldor, Timbergen*, míg a külső méretgazdaságból származó előnyöket pedig *Alfred Marshall, Mills, Henderson és Krugman* hangsúlyozta. A másik irányzat csoportját a tartós regionális jellemzők, azaz a helyi és a külső piacok, valamint a rendelkezésre álló tartós kapacitások, képességek határozzák meg. A gazdaságban és különösen az iparban az elmúlt évtizedekben a lokális és az extern piacok meghatározó jellegét több gazdasági szakember tartotta fontosnak, többek között *Thünen, Lössch, Isard*. Ugyanakkor a specializációt a tartós képességek, a tényezőellátottság különbözőségére vezette vissza jeles közgazdászok sora (*Ricardo, Ohlin, Samuelson, Leontief*) (Lengyel I. 2003).

15. ábra: A regionális specializációt magyarázó hagyományos közgazdaságtani irányzatok

Forrás: a szerző saját szerkesztése Johansson (2000: 41) alapján

⁵ Méretgazdaságosság akkor áll fenn, ha a vállalkozás átlag (teljes) költsége csökken a kibocsátás növelésével.

A technológiából és méretgazdaságból eredő regionális munkamegosztás lényegében kereslet orientált, ugyanakkor az erőforrás-alapú, a tartós regionális jellemzőket meghatározó irányzatok elsősorban kínálat-orientáltak (Lengyel I. 2003).

Méretgazdaságosság esetében javul a termelékenység, csökkennek a termelés átlagköltségei az összes termelési tényező egyidejű, azonos arányú növelése esetén. Lényegében a nagy szériából származó költségelőnyökre teszünk szert.

A specializáció kérdését az abszolút előnyök oldaláról is megközelíthetjük. Az országok közötti kereskedelemnek éppen azok az indítékai, mint bármilyen árucserének: ott és az termeli az adott terméket, ahol és aki azt olcsóbban képes megtenni. Ezzel nemzetközi mértékben is megvalósul a piac szabályozó szerepe, aminek következtében az erőforrásokat ott és arra fogják felhasználni, ahol és amiben a legnagyobb hatékonyságot képesek elérni. A klasszikus angol közgazdaságtan mindmáig meghatározó alakja, Adam Smith a területi specializációt az abszolút előnyök oldaláról közelítette meg, aki „a merkantilista elmélettel szemben a szabadkereskedelem feltétlen híveként azt hangsúlyozta, hogy mindkét fél számára előnyös a nemzetközi kereskedelem, csere, ha a partnerek mindegyike annak a terméknek a termelésére szakosodik, amelynek előállításában természeti vagy szerzett előnyökkel rendelkezik a cserepartnerrel szemben” (Smith A. 1959). Smith értékelmélete a termékek előállításához szükséges munkán alapul. Ennek megfelelően a nemzetközi cserében realizálható abszolút előnyöket Smith a munkatermelékenységek vagy azok reciprokának, a munkaráfordításoknak egymáshoz viszonyított arányával mérte (Smith A. 1992).

De Smith szerint abban az esetben is előnyös lehet a nemzetközi munkamegosztás, ha az egyik, azaz a fejlettebb ország mindkét termék termelésében rendelkezik a termelékenységi vagy ráfordítási előnnyel. Ezzel szemben a másik, azaz a kevésbé fejlett ország mindkét termék termelésében termelékenységi vagy ráfordítási hátránya van. Ennek megfelelően a fejlettebb ország annak a terméknek a termelésére célszerű szakosodnia, amelynél nagyobb a relatív termelékenységi előny. A kevésbé fejlett ország pedig annak a terméknek a termelésére szakosodik, amelynél kisebb a relatív termelékenységi lemaradás.

A specializáció kérdését a komparatív előnyök oldaláról is vizsgálhatjuk. Abban az esetben, ha adott két termelő, aki kétféle terméket képes a rendelkezésre álló termelési tényezőkkel előállítani, és az egyik termelő mindkét terméket hatékonyabban termeli, mint a másik, akkor úgy érheti el együttesen a legnagyobb kibocsátást, ha a hatékonyabb termelő azt a terméket állítja elő, amelyben nagyobb az előnye a másikkal szemben. Az így kialakuló munkamegosztás a komparatív előnyökön alapul. A *komparatív előnyök*

elméletét az angol származású közgazdász, Ricardo fogalmazta meg. Ricardo a komparatív költségek/előnyök elméletét az 1817-ben megjelent „A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei” c. művében foglalta össze. Ricardo szerint a gazdaság egyik fő forrása és fontos eleme az egyes nemzetgazdaságokon belül az értékalkotó emberi munka. Munkássága során elsősorban arra törekedett, hogy bemutassa a szabadkereskedelem általános és minden szereplőre egyaránt kiterjedő előnyeit. Ricardo szerint „amennyiben a partnerországok a komparatív előnyök elve alapján szakosodnak a nemzetközi kereskedelemben – azaz a fejlettebb ország annak a termelésére és exportjára szakosodik, amiben nagyobb relatív termelékenységi előnnyel bír, míg a kevésbé fejlett ország arra, amiben a viszonylagos termelékenységi lemaradás kisebb –, az kölcsönösen előnyös, a nemzetközi munkamegosztás harmonikus működését testesíti meg, ami egyben megteremti a nemzetközi pénzmozgások harmóniáját is” (Csáki Gy. 2007, Benczes I. et al. 2009).

A komparatív előnyök elméletének klasszikus megfogalmazása a klasszikus értékelméleten alapul. Lényege, hogy a munkaráfordításból indul ki és a többletfogyasztási lehetőségeket keresi. A komparatív előnyök/költségek elméleti klasszikus modelljének számos feltevése és korlátja is ismeretes. Egyik korlátja, hogy alapvetően két ország – két termék (esetenként két ország – több termék vagy több ország – két termék) esetében vizsgálja a nemzetközi kereskedelemről származó előnyöket. További korlátot jelent, hogy a modell statikus. Ez azt jelenti, hogy nem veszi figyelembe technikai fejlődést, a technológiai változásokat, vagy például a munkaerő képzettségének színvonal emelkedését. Sőt eltekint az előző tényezők országok közötti egyenlőtlen dinamikájú és mélységű változásaitól és fejlődésétől is. A modell a vizsgált nemzetgazdaságon belül szabad tényezőáramlást feltételez, ugyanakkor a nemzetközi szinten ezt kizárja. Figyelmen kívül hagyja a modell a növekvő volumenhozadékokat, a termelésen kívüli különböző költségek alakulását, de a partnerországok fogyasztási szerkezetének és fogyasztói szokásainak eltéréseit is. „A tökéletes egyensúlyt, mint kiindulópont feltételezése és az azt automatikusan helyreállító mechanizmus tökéletes működésének feltételezése a klasszikus közgazdaságtan gondolatrendszerének megfelel(t), de a világgazdaság mai XXI. századi viszonyai között már csak „erős” absztrakcióként értelmezhető. Ugyancsak anakronizmus már az olyan, teljesen szabad, kompetitív piac feltételezése, amelyben el kell tekinteni a monopóliumoktól, az állami beavatkozástól, a kereskedelemeltérítő tényezőktől (pl. a vámoktól). Kizárólag erős absztrakcióként fogható fel a teljes nemzetgazdasági szuverenitás feltételezése, továbbá az a feltevés, amely szerint a mikroszféra mindig automatikusan és azonnal reagál a makrogazdaság hatékonysági igényeire. A komparatív

előnyök elmélete eltekint a komparatív előnyök elve alapján kialakított és fejlesztett exportszektor nemzetgazdasági hatásaitól – például a munkaerő minőségének alakulásától, a K+F kapacitások kialakulásától és fejlődésétől, valamint a belső piac bővülésére gyakorolt hatásoktól”(Csáki Gy. 2003, Benczes I. et al. 2009).

A *komparatív előnyök elméletének felülvizsgálatát és modernizálását jelentette az 1920-as években két svéd közgazdász: Eli Heckscher és Bertil Ohlin által kidolgozott új elmélet*. A két közgazdász kiindulópontja, hogy a komparatív előnyök klasszikus elméletét továbbfejlesztve kiterjesztik a klasszikus előfeltevéseket „két ország, két termék és két termelési tényező” előfeltevésekre. *Heckscher – Ohlin modell* azt feltételezte, hogy adott két ország, amely két terméket állít elő. További feltételezés az volt, hogy a természeti feltételekben, a technológiai színvonalban és a munka termelékenységében a két ország esetében nincs különbség. Megítélésük szerint egy nemzetgazdaság akkor tud előnyökhöz jutni a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás révén, „ha a termékek eltérő tényezőigényességét és a saját országának más országokhoz viszonyított relatív tényezőellátottságát figyelembe véve a viszonylag bővebben rendelkezésre álló termelési tényező intenzívebb felhasználását igénylő termékek termelésére szakosodik” (Heckscher E. F. – Ohlin B. 1991). Az előzőektől eltérően a *Heckscher-Ohlin modell* neoklasszikus közgazdasági alapokon nyugszik. Ebből következik, hogy az értéket nem a munkával határozza meg. Ennek megfelelően ez a modell a termelési tényezők árát veszi alapul, azaz a termelési tényezők értékéből és nem a szükséges munkaráfordításokból indul ki. „Ha két ország közül az egyik esetében relatíve magasabb a bérszínvonal, azaz az adott ország relatíve tőkegazdag, tehát a tőkeintenzív termékek termelésére szakosodva realizálhat komparatív előnyöket a nemzetközi munkamegosztásban, ugyanakkor a másik országban relatív munkabőség van, ezért az adott ország a munkaintenzív termékek termelésére szakosodva képes komparatív előnyöket realizálni” (Ohlin B. 1933, 1981, Heckscher E. F. – Ohlin B. 1991).

A *Heckscher-Ohlin modellt a közgazdaságtan jeles képviselője Paul A. Samuelson továbbfejlesztette*, így született meg a *Heckscher-Ohlin-Samuelson-féle tétel*. „E tétel szerint ha mindkét ország valóban a relatív tényezőellátottság alapján szakosodik annak a terméknek a termelésére, amely viszonylag intenzívebben igényli az adott országokban relatíve nagyobb bőségben rendelkezésre álló termelési tényezőt, akkor ez mindkét országban megnöveli a keresletet az ott relatíve bőségben lévő termelési tényezőt intenzívebben igénylő termék iránt, miközben a másik termék importja csökkenti a „másik” termék iránti belföldi keresletet. Mivel a termelési tényezők kínálata, azaz

összmenyisége adott, s folyamatosan fennáll a „tökéletes egyensúly” is, a termelési tényezőknek a szakosodás folytán kialakuló átcsoportosulása a viszonylag tőkegazdag országban a tőke, a munkaerőben viszonylag gazdag országban pedig a munkaerő iránti keresletet növeli, így azok ára emelkedni fog, következésképpen a relatív tényezőárak közelítenek egymáshoz (Samuelson A. P. – Nordhaus D. W. 2000, 2008).

A *Heckscher-Ohlin-Samuelson-féle tétel* értelmében tehát a szakosodás és a nemzetközi kereskedelem eredményeként, az egyes termelési tényezők ára, illetve költség-színvonalára nemzetközileg kiegyenlítődik anélkül, hogy a termelési tényezők nemzetközi mozgására is szükség lenne. Az előzőekre alapozva megállapíthatjuk, hogy a további szakosodás indítékát a relatív tényezőellátottságon alapuló munkamegosztás és szakosodás végbemenetele szünteti meg. Mivel a belső jövedelemelosztás a viszonylag szűkében lévő termelési tényező rovására változik, ezen tényező tulajdonosainak veszteségei, reáljövedelem-csökkenése protekcionista tendenciáknak nyithat teret. Ha a teória valóban igaz, vagyis létrejöhet a kiegyenlítődés a termelési tényezők nemzetközi mozgása nélkül is, akkor a termékek piaca helyettesíti a termelési tényezők piacát, azaz „egymást helyettesítő részpiacok” működnek (Samuelson A. P. – Nordhaus D. W. 2008).

A *Heckscher-Ohlin modellben* – beleértve a Samuelson általi továbbfejlesztését is – számos leegyszerűsítő feltevés, egyben alkalmazhatósági korlát található. Annak ellenére, hogy változatlanul a „két ország – két termék” a kiindulópont, a termékeknek két termelési tényezőt vesz figyelembe. Itt is megállapítható, hogy a modell változatlanul statikus, illetve a két országban azonos a technológia, vagyis megegyeznek a termelési függvények. Ezen elmélet is kizárja a nemzetközi tőkeáramlást, kiesik a modell látóköréből a növekvő volumenhozadék. A modell változatlanul figyelmen kívül hagyja a közvetlen termelésen kívüli költségek alakulását. Ugyanakkor továbbra is feltételezi a „tökéletes egyensúly” folyamatos fennállását, a kereskedelmi partnerek teljes gazdasági szuverenitását. Kizárja az exportbővítés lehetséges negatív hatásait, nem számol szállítási költségekkel. Ebben a modellben homogének a termelési tényezők, azaz nincs technikai-technológiai haladás, nincs eltérés a kereskedelemben részt vevő országok között a munkaerő minőségében. A modell kizárja a termékdifferenciálást és a tényezőintenzitás átfordulását. „Általánosságban kijelenthetjük, hogy a *Heckscher-Ohlin modell* a maga legegyszerűbb megfogalmazásában csak igen szegényes magyarázatot ad a kereskedelmi kapcsolatok alakulására, különösen a feldolgozóipar terén. Ezek az eredmények egyes közgazdászokat arra vezettek, hogy teljesen feladják a tényezőellátottság és a tényezőintenzitás használatát a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok magyarázatában. Mások megőrizték a *Heckscher-*

Ohlin modell alapjait, bizonyos kiterjesztések beiktatásával, bizonyos feltevések lazításával egy sokkal általánosabb modellt kíséreltek meg kialakítani, amely azonban változatlanul nagymértékben megőrizte a *Heckscher-Ohlin modell* szellemét. Az időközben végzett empirikus vizsgálatok azt mutatják, hogy a *Heckscher-Ohlin modell* kismértékben módosított változatai a nemzetközi kereskedelem sok aspektusát képesek megmagyarázni. Más aspektusok ugyanakkor sokkal radikálisabb változásokat igényelnek és olyan új megfontolások figyelembevételével teszik elkerülhetetlenné, amelyek túlmutatnak a *Heckscher-Ohlin modell*, voltaképpen azonban a komparatív előnyök keretein is” (Yarbrough B. V. – Yarbrough R. M. 1997).

A Heckscher-Ohlin modell mindezek ellenére manapság is jelentős helyet foglal el a nemzetközi gazdaságtanban – s nem egyszerűen azért, mert didaktikai szempontból hasznos alapot jelenthet a kereskedelempolitikai választási lehetőségek motivációinak megértéséhez-megértetéséhez, hanem mindenekelőtt azért, mert változatlanul nagyon hasznos eszköz a kereskedelemből származó jövedelmek megoszlásának magyarázatához (Yarbrough B. V. – Yarbrough R. M. 1997).

Wassily Leontief orosz származású amerikai közgazdász a specializációt a tartós kapacitások, a tényezőellátottság különbözőségére vezette vissza. A gazdasági rendszeren belüli összefüggéseket ezen belül is elsősorban az ágazatok közötti kapcsolatokat vizsgálta egy általa input-output elemzésnek nevezett eljárás segítségével, fejlett matematikai konstrukciót kialakítva. Az eljárást az USA-ra alkalmazva jelentős eredményeket ért el a nemzetközi kereskedelem és a természeti erőforrások vizsgálatában (Lengyel I. – Rechnitzer J. 2004). Kutatásainak és vizsgálatainak fő megállapítása az volt, hogy az export munkaigényes, míg az import pedig tőkeigényes volt. Ez ellentmond a modell tényezőellátottságra vonatkozó következtetéseinek.

A *Heckscher-Ohlin modell* a standard nemzetközi gazdaságtan integráns részévé, alapelemévé vált, ami nem szüntette meg a közgazdászok kételyeit az elmélet empirikus verifikálhatóságát illetően. A legtöbb kételyt alighanem a későbbi Nobel-díjas *Wassily Leontief* gyűjtötte csokorba, amikor az 1950-es évek elején egy 200 elemes input-output táblázat adatai alapján összehasonlította az USA exportágazatainak tőke/munka arányait, valamint az USA iparának tipikus importtermékekre vonatkozó tőke/munka arányait. Általános meglepetésre *Leontief* azt állapította meg, hogy az USA-ban az 1940-es évek végén az ipari export munkaigényesebb volt, mint az iparcikkimport: noha az mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az USA akkoriban is élenjáró ország volt tőkeellátottság tekintetében. Kutatásaiból azt a következtetést vonta le, hogy az USA ipari exportja

kevésbé tőkeintenzív volt, mint az importhelyettesítés: ez pontosan az ellenkezője annak, mint amire a *Heckscher-Ohlin modell* értelmében számítani lehetett. A *Leontief-paradoxon* arra ösztönözte a nemzetközi kereskedelemmel foglalkozó kutatókat, hogy keressék ennek a paradoxonnak a magyarázatát, és a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó újabb hipotéziseket fogalmazzanak és vizsgáljanak meg empirikusan (Heckscher E. F. – Ohlin B. 1991).

Általában igaz az, hogy a termelési szféra növekedésével csökken a termékegységre jutó költség, így nő a skáláhozadék: a termelés méreteiből adódó megtakarítások adják a méretgazdaságossági előnyöket. Belső megtakarítás realizálódik akkor, amikor egy vállalaton belül a kibocsátás növekedésével párhuzamosan, abból következően csökkennek a költségek. A belső megtakarítások fő forrása a fix költségek több termék árában való megtérülése. Külső megtakarítás akkor keletkezik, ha nő az iparág kibocsátási szintje. Mind a külső, mind pedig a belső megtakarítás jelentős szerepet játszik a nemzetközi kereskedelemben. Ezek a megtakarítások pótlólagos ösztönzést teremtenek a termelési specializációra. A nagyobb termelési szériákban rejlő magasabb skáláhozadék elérésének igénye arra ösztönzi az országokat, hogy egy-egy szűkebb termékcsoporthoz előállítására specializálódjanak, azt hatékonyan termeljék és exportálják, ugyanakkor importálják a másutt hatékonyabban előállítható termékeket.

A méretgazdaságosság kereskedelemteremtő hatású lehet még akkor is, amikor nem érvényesülnek a komparatív előnyök. Azokban a nemzetgazdaságokban, amelyekben jellemző a belső méretgazdaságosság, a nemzetközi kereskedelem lehetővé teszi, hogy a fogyasztók a javak szélesebb körét fogyaszthassák, miközben élvezik a nagyobb termelési szériákból származó költségmegtakarítás előnyeit is. Ebből születik az iparágon belüli kereskedelem, amely csökkenti a protekcionista nyomásokat, mert kisebb hatást gyakorol a relatív tényezőkeresletre, a tényezőárakra és a jövedelem-elosztásra.

A mérethozadék vagy másképpen skáláhozadék azt fejezi ki, hogy miként változik a kibocsátás (output) növekedési üteme, ha valamennyi termelési tényező (input) ráfordítását egyforma ütemben növeljük.

A regionális növekedésnek, fejlődésnek és a helyi gazdaságok fejlesztésének számos korábban kialakult modellje is ismert. Ezen témakörök egyik legátfogóbb monográfiájában *Malizia* és *Feser* tizenegy irányzatot tekint át. *A gazdasági bázis elméletből kiindulva a neoklasszikus alapokon álló modelleken keresztül az institucionalista irányzatokig vizsgálja a különböző modelleket* (Malizia E. E. - Feser E. J. 1999). A két szerző által vizsgált modellek egymástól eltérő alapokon nyugszanak. Ezen

modellek közül a regionális specializáció átalakuló feltételeinek megértéséhez *Porter* elképzelései, gondolatai tűnnek a leginkább használhatónak, mivel ezek elsősorban gyakorlatias szemléletűek (Lengyel I. 2003). *Porter* munkáiból arra lehet következtetni, hogy megítélése szerint napjainkban a nemzetközi munkamegosztásra nem ad elfogadható magyarázatot a komparatív előnyök elmélete (Porter M. 1986, 2008). Porterrel szemben más kutatók pedig éppen a komparatív előnyök fontossága és alkalmazhatósága mellett állnak ki, mint például *Paul Samuelson*, *Nordhaus* vagy éppen *Krugman és Obstfeld*. A külkereskedelemben a komparatív előnyök törvénye szerint egy országnak azon árucikkek termelésére és exportjára kell szakosodnia, amelyeket relatíve alacsonyabb költségen tud előállítani. Ugyanakkor azokat az árukat kell importálnia, amelyeket viszonylag magas költséggel tud csak megtermelni (Samuelson P. A. - Nordhaus W. D. 2000). Abban az esetben, ha az egyes országok mindig a komparatív előnyben lévő iparágakra összpontosítanak, akkor a gazdasági viszonyokat is figyelembe véve minden ország jobb helyzetbe kerül. Ilyen típusú következtetések jelentek meg többek között *Krugman és Obstfeld* (2002), *Szentes Tamás* (1995, 1998) és *Török Ádám* (1986, 1997) munkáiban is.

Porter megítélése szerint a komparatív előnyök nincsenek tekintettel a méretgazdaságosságra, a technológia és a kapcsolódó know-how jelentőségére, a termékdifferenciálásra és a monopolisztikus piacokra. De nincs tekintettel a különböző kialakult vállalati hálózatokra, a transznacionális telephely-rendszerek kiépülésére és a stratégiai szövetségek megerősödésére sem. Ugyanakkor állandónak tekinti a termelési tényezőket egy-egy országon belül. Nem foglalkozik a tőke és a munkaerő országok közötti, valamint országon belüli áramlásával (Lengyel I. 2003).

Az előző megállapítások miatt, *Porter* úgy ítéli meg, hogy tovább kell fejleszteni a komparatív előnyök elméletét. Szerinte a továbbfejlesztés kiindulópontja a különböző globális vállalatok versenystratégiája kell hogy legyen. Ezen globális vállalatok olyan vállalatok, amelyek egy-egy iparágat jelenítenek meg a nemzetközi versenyben. Ezek a vállalatok jelentős szerepet játszanak a nemzetközi kereskedelemben. Élén járnak az innovációk kidolgozásában és alkalmazásában, a termékdifferenciálásban és nem utolsósorban a kormányzati politikák befolyásolásában. Jelentős mértékben preferálják a technikai és technológiai fejlesztéseket.

Megítélésem szerint *Porter* javaslata a továbbfejlesztésre a kompetitív előnyök elmélete, amely az országok fejlődésének szakaszait és a nemzetközi munkamegosztás új tényezőit rendszerezi. A komparatív előnyök elméletének érvényessége bizonyos szempontból továbbra is fennáll (Porter M. 1998, 2008). De ezen előnyök elméletét tovább

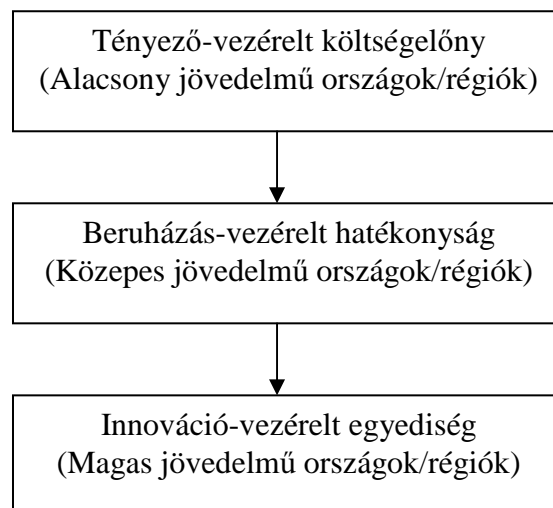
kell fejleszteni és tekintettel kell lenni a globális gazdasági jelenségekre és törvényszerűségekre is. Itt meg kell említeni, hogy a nemzetközi gazdaságtan területén tevékenykedő szakemberek többsége továbbra is a komparatív előnyöket tartja a legfontosabb kategóriának és a méretgazdaságosság, a technológiai externáliák szempontjait is beépíti magyarázataiba (Krugman P. - Obstfeld M. 2002). Azonban különbséget kell tenni a kompetitív és a komparatív előnyök között. A komparatív előnyök a meglévő és a rendelkezésre álló tényezőktől teszi függővé a nemzet jólétét. Ezzel szemben a kompetitív előnyök az ország gazdaságpolitikájától és a vállalati versenystratégiáktól függenek. Az egyes országokkal ellentétben a „szubnacionális” régiók ugyanolyan árrendszer mellett versenyeznek, miközben a különböző tényezők, mint például a munkaerő-, a tőke áramlása megengedett. Ebből kifolyólag a regionális gazdaságtant művelők körében az a felfogás terjedt el, hogy nem a komparatív, hanem az abszolút előnyök a meghatározók a regionális gazdaságtanban (Camagni R. 2002, Rehnitzer J. 1999, Lengyel I. – Rehnitzer J. 2004, 2009).

A regionális vagy területi specializáció elméleti kérdéskörével foglalkozó szakemberek egy része a kompetitív előnyöket az abszolút előnyök szinonimájának tartja (Camagni R. 2002, Hämäläinen T. J. 2003, Neary J. P. 2003). Ezen irányzatot képviselők szerint a nemzetközi kereskedelem jelentős részét a különböző transznacionális vállalatok bonyolítják le. Értéklánc-rendszerük sztereotizálható és kihelyezhető. Az adott vállalatok tevékenységüket általában olyan országokba telepítik, ahol minél kisebbek az átlagköltségek. Abban az esetben azonban, ha a költségek esetében változás következik be, azaz növekednek a költségek, tevékenységüket azonnal egy másik országba telepítik át. Ebből következik, hogy az egyes vállalatok nem az egyes országok komparatív előnyeit mérlegelik, hanem a felmerülő vállalati költségeket és pénzügyi kockázatokat vetik össze. Tehát az abszolút előnyökből következik, hogy nincs hatékony automatikus mechanizmus, amelyik garantálja mindenki számára az előnyös munkamegosztást (Lengyel I. 2003). Az előzőekből megállapítható, hogy napjainkban egy-egy ország vagy éppen egy-egy régió szakosodását nemcsak komparatív előnyei, hanem az egyes globális vállalatok stratégiai és különböző költségelvárásai, mint abszolút előnyök befolyásolják (Szentés T. 1999, Benczes I. et. al. 2009). Ez hazánkban megfigyelhető a textil-, bőrtermék-, lábbeli gyártása, illetve a gépipar egyes alágazataiban (számítástechnikai, híradástechnikai termékek gyártása) is. A vállalati költségek növekedésével, a kedvező piaci környezet változásával (pl. adókedvezmény) számos hazánkban is működő multinacionális vállalat

más országba helyezte (helyezi) át termelését részben vagy egészben (pl. 2012. februárjában a Nokia).

A *Porter-féle kompetitív fejlődés* elméletben *Porter* az iparágak/vállalatok versenyelőnyeinek forrásait egy rombuszmodellben rendszerezte. *Porter* vizsgálatának kiindulópontja, hogy alapvetően módosult a korábbi hagyományos lineáris termelési folyamat (input – vállalat – output). Ebben a modellben egymással kapcsolatban álló, egymást kölcsönösen segítő, egymásra ható és rendszerben működő determinánsokat adott meg (termelési tényezők, keresleti feltételek, támogató és kapcsolódó iparágak, a vállalati stratégia és verseny összefüggései). Ezen determinánsok bármelyikéből adódhatnak vállalati és iparági versenyelőnyök. Ezek alapján elmondható, hogy az egyes régiók azokban az iparágakban a legsikeresebbek, amelyekben mind a négy determináns hozzájárul az iparág magasrendű versenyelőnyeéhez.

16. ábra: A kompetitív fejlődés szakaszai

Forrás: a szerző saját szerkesztése Porter M. (1990) és Lengyel I. (2010) alapján

Az országok és az egyes régiók fejlődésének magyarázatokor a kompetitív fejlődés elmélete a vállalati és iparági versenyelőnyök alapján három egymásra épülő szakaszt különböztet meg (Porter M. 1990, Török Á. 2001, 2003).

A kompetitív fejlődés három, egymást követő szakaszánál meg kell említeni, hogy a mikrogazdasági üzleti környezet elemei és a meghatározó iparágak versenystratégiái is különböznek egymástól.

A tényező-vezérelt gazdaságban a vállalati versenyelőnyök és az export is az általános termelési tényezőkből származik. Ebben az esetben a *Porter-féle rombuszmodellnek* csak egy determinánsa jelent versenyelőnyt. Ezt a versenyelőnyt általában a tényező (input) feltételek (erőforrások) biztosítják, mint például a természeti erőforrások, vagy az alacsony képzettségű és alacsonyabb bérrel rendelkező humán erőforrás. A tényezővezérelt gazdasági szakaszban az alacsony jövedelmű országok találhatóak. Ezen országokban a különböző vállalatok az árversenyt, a költségelőnyt helyezik előtérbe, olcsó inputokon alapuló költségelőnyökkel versenyeznek a piacon. Technológiájuk általában alacsony szintű és más országokból származik, tehát nem saját fejlesztésű.

Az előzőektől eltérő ismérvek jellemzik a beruházás-vezérelt gazdaságokat. Ebben az esetben az általános termelési tényezők mellett a fejlett tényezőkhöz történnek jelentős beruházások. Ezen szakaszban a belföldi verseny egyre intenzívebbé válik. Ezáltal erősödik az egyének és a vállalatok motiváltsága, a belföldi kereslet mérete és növekedése versenyelőnyöket generál. Ennek megfelelően a *Porter-féle rombuszmodell* két-három determinánsán alapulnak a különböző iparági versenyelőnyök. Ebbe a szakaszba tartoznak a közepes jövedelmű országok. Ezen országokban tevékenykedő vállalatok igyekeznek kiépíteni teljes értékláncukat. Fő céljuk, hogy olyan minőségű termékeket állítsanak elő, amelyek megállják helyüket a világpiacon. Emiatt a vállalatok igyekeznek külföldről megvásárolni a legmodernebb, legfejlettebb technológiákat annak érdekében, hogy versenyképesek legyenek. A megvásárolt technológiák azonban nem minden esetben a legmodernebbek. Éppen ezért a megvásárolt technológiák olykor javításra és fejlesztésre szorulnak. Ily módon az egyes vállalatok esetében kiépülnek a vállalaton belüli fejlesztőrészlegek is. Egyre inkább megerősödnek és rendszeressé válnak a tudásközpontok (egyetemek, kutatóközpontok) és a vállalatok közötti együttműködések. Közben a vállalatok egyre inkább érzékelik a különböző innovációs tevékenységek szükségességét. Ebből következik, hogy a méretgazdaságosságból eredő előnyök felértékelődnek, továbbá ugrásszerű javulás következik be a termelékenység területén is. Itt meg kell említeni, hogy a versenyelőnyök elsősorban a különböző tömegtermékek előállításának hatékonyságjavulásából adódnak.

A harmadik szakaszban, azaz az innováció-vezérelt gazdaságban a *Porter-féle rombuszmodell* mindegyik determinánsa és a közöttük lévő kapcsolatok is versenyelőnyöket jelentenek. Ebbe a szakaszba tartoznak a magas jövedelmű országok. A vállalatok termékeire kialakul egy belföldi kereslet, amely belföldi keresletnek van igényes

szegmense. A vállalatok már egyedi termékeket állítanak elő, igyekeznek az egész világon forgalmazni, sőt fontos érdekük, hogy a nemzetközi piacukat kiszélesítsék. Megerősödnek a kapcsolódó és támogató iparágak. Itt azonban már a fejlett és a specializált tényezők létrehozásán van a hangsúly. A vállalatok ebben a szakaszban már nemcsak vásárolnak, hanem fejlesztenek is új technológiákat. Ennek eredményeképpen a sikeres iparági együttműködésből itt már létrejönnek a vertikális hálózatokból formálódó, majd pedig a dinamikus gazdaságokban horizontális kapcsolatokon alapuló klaszterek. Ezen klaszterek a specializáció fokozódásának köszönhetően lokálisan is koncentrálódnak. Megjelennek olyan új ipari ágazatok vagy úgynevezett húzóágazatok, amelyek nemzetközi versenyelőnyökkel rendelkeznek (Rechnitzer J. 1999, Lengyel I. 2010).

Az előzőek alapján megállapítható, hogy az egyes országok vagy éppen régiók különböző aspektusból kapcsolódnak a világgazdasághoz. A szakaszok mindegyike nagyon eltérő bázist nyújt a kompetitív előnyöknek. Éppen ezért a *Porter-féle* rombuszmodell más-más determinánsa kerül előtérbe. A kompetitív fejlődés szakaszai kiemelik, hogy a gazdasági fejlettség különböző szintjén lévő országok vagy régiók meghatározó vállalatai milyen stratégiákkal vesznek részt a globális versenyben. Ezen vállalati stratégiák (konceptiók) kialakítása jelentős mértékben függ az egyes országok gazdasági fejlettségétől, a kiépült infrastruktúrától és nem utolsósorban a humán erőforrás magas szintű felkészültségétől. Itt kell megjegyezni ugyanakkor, hogy a vállalati stratégiák kialakítása területén egyetlen ország sem tekinthető homogénnek, de nem is lehetnek jelentős mértékben eltérőek a nemzetközi versenyben részt vevő domináns ágazatokban. Ennek az az oka, hogy ugyanazon makrogazdasági környezetben működnek és hasonló mikrogazdasági alapokra tudnak támaszkodni (Lengyel I. 2010).

Az elmúlt években a globalizációs folyamatok a területi specializáció mellett felértékeltek a térbeli koncentrációkat is. A térbeli koncentrációra számos közgazdász, többek között *Alfred Marshall* (neoklasszikus közgazdaságtan egyik meghatározó képviselője) is felfigyelt, aki a XIX. század végén felvázolta az egyes iparágak lokális előnyeinek forrásait. Ezen forrásokból erednek az iparági körzetek alap gondolatai. *Alfred Marshall* a határelemzés egyik úttörője 1890-ben megjelent, a közgazdaságtudomány egészét áttekintő alapvető művében az iparágak földrajzi eloszlásának kérdése kapcsán kiemelte a kisebb vállalkozásoknál a külső gazdasági hatások (extern hatások) fontosságát (Marshall A. 1898, 1997). A XIX. században megfigyelhető angol iparági körzetek kialakulását és prosperálását is főleg ezen külső gazdasági hatásokra vezette vissza. Marshall ezzel foglalkozó gondolatainak újrafelfedezése az 1980-as évektől figyelhető

meg, többek között az olasz iparági körzetekkel kapcsolatban. Lényeges, hogy *Marshall* az externáliákat főleg szomszédsági hatásként, azaz lokális kiterjedésűnek feltételezte (Lengyel I. – Rechnitzer J. 2004). „Külső gazdasági hatások akkor keletkeznek, amikor a piaci szereplők előnyöket nyújtanak vagy hátrányokat okoznak olyan más piaci szereplőknek, akikkel nem állnak üzleti kapcsolatban, így a döntéshozó nem veszi figyelembe a döntéshozatal során, hogy döntéseinek milyen hatásai vannak mások helyzetére” (Lengyel I. – Mozsár F. 2002).

A területi specializáció esetében meg kell említeni a földrajzi közelségből adódó agglomerációs előnyöket is. Az egyes vállalatok egymáshoz való elhelyezkedéséből, azaz a térbeli közelségből származó előnyök jól ismertek főleg *Alfred Marshall*nak köszönhetően, aki egy adott vállalat esetén a méretgazdaságosság vizsgálatakor két tényezőt emelt ki (Marshall A. 1898, 1997):

- a belső méretgazdaságosság a vállalat által alkalmazott technológiától, szervezeti felépítéstől, a vezetés színvonalától függő előnyök, amelyek az adott vállalatra jellemzőek, egyediek, még ha részben utánozhatók is.
- a külső méretgazdaságosság viszont az adott iparág térbeli elhelyezkedésével hozható kapcsolatban, a „helyel”, az adott iparág cégei hányan vannak ezen a településen és milyen az üzleti környezet.

Marshall újrafelfedezése részben *Krugman* eredményeinek tudható be, aki térbeli általános egyensúlyt alakító centripetális és centrifugális erők kapcsán a pozitív és negatív extern hatások szerepét egyaránt kiemelte (Krugman P. 2000). Napjainkban a külső méretgazdaságosság forrásainak három csoportja figyelhető meg (Armstrong H. -Taylor J. 1987, 2000, Fujita M. – Krugman P. - Venables A. J. 1999, Lengyel I. – Rechnitzer J. 2004): a nagyméretű iparági piac, a specializálódó helyi munkaerőpiacok, valamint az iparági technológiai/műszaki „túlcsordulás”:

- egy iparág földrajzi koncentrációja miatt létrejövő nagyméretű iparági piac lehetővé teszi, hogy a helyi szállítók, szolgáltatók specializálódjanak, a félkész termékek kínálata megnő. A beszállítók ezáltal növelhetik termelékenységüket és a méretgazdaságosságot kihasználva csökkenthetik költségeiket, részben speciális berendezések használatával. Kiegészítő termékek jönnek létre, illetve az eszközök szállítói is egyre speciálisabb célgépeket terveznek és állítanak elő, mert a nagyobb iparági kereslet erre igényt támaszt.
- a helyi munkaerőpiacok specializálódnak: a hasonló képzettséget igénylő munkahelyek viszonylagos sokasága felértékeli a speciális iparági szakértelmet, kialakul az egységes munkapiac. A specializált tudású munkásoknak biztonságot nyújt, hogy több hasonló

vállalatnál kaphatnak munkát, egy-egy cég tönkremenetele nem jelent gondot, emiatt a fiatalok is szívesen választják ezeket a szakmákat. De a vállalkozások számára is egyszerűbben megoldható az inpuhelyettesítés, könnyebben találnak speciális munkahelyeikre megfelelő képzettségű, tapasztalatú munkaerőt. Létrejönnek speciális képzési intézmények az iparági szaktudás felhalmozására és átadására. Nyilván a munkaerő a napi térpályák által létrehozott térben, ingázási övezeten belül koncentrálnak.

- az iparági technológiai/műszaki tudás „túlsordulása”, elterjedése lehetővé teszi az iparági információk, innovációk, szaktudás és sikeres üzleti tapasztalatok gyors elterjedését, az élenjáró gyakorlat és hallgatólagos tudás átvételét, az iparágban új termékkombinációk megjelenését. A tudás túlsordulása, a sokszor nehezen megfogalmazható tapasztalatok átadása-átvétele, az új elképzelések kombinációja és továbbfejlesztése szintén személyes találkozások esetén, azaz lokálisan hatékony. A szaktudás lokális elterjedése nemcsak a csúcstechnológiában, hanem a hagyományos üzletágakban is alapvető, még ha utóbbi esetben nem is olyan látványos (Lengyel I. 2003).

Ennél a három tényezőnél automatikusan feltételezzük a modern infrastruktúra kiépültségét (Fujitsa M. – Thisse J-F. 2002, Lengyel I. 2003, Combes P-P. – Mayer T. – Thisse J-F. 2008). Napjainkra ezeket az extern hatásokat többen újrafogalmazták, ezért Marshall-Arrow-Romar, röviden MAR externáliaként ismertek. „Ha egy bizonyos kritikus tömeget elér az iparág mérete egy térségben, akkor öngerjesztő folyamat indul be, mivel mindegyik extern hatásból jelentős vállalati előnyök származhatnak. Könnyebben kialakul egy olyan „iparági atmoszféra”, amely lehetővé teszi helyben a tapasztalatok és speciális tudás gyors terjedését, és amely nemcsak az iparág vállalatait és dolgozóit érinti, hanem a helyi intézményeket is befolyásolja, illetve a település, térség befektetői megítélését, „identitását”, imázsát is kedvezően módosíthatja” (Lengyel I. 2010).

„Ha egy lokális térségben bizonyos kritikus tömeget elér az iparág mérete, akkor egy öngerjesztő folyamat indul be és gyorsul fel, mivel ekkor mindhárom extern hatásból jelentős vállalati előnyök származnak. Az iparág beszállítói érzékelik az egyre nagyobb és stabilabb helyi piacot, a termelésüket növelve csökkennek egységköltségeik, illetve érdemes specializálódniuk, ami további előnyöket jelent. A megnövekedett munkaerőpiac miatt mind a munkavállalók, mind a képzési intézmények specializálódnak, ezáltal a térségben a speciális iparági szaktudás is felhalmozódik. A termeléshez, technológiához kapcsolódó üzleti tapasztalatok, a legjobb iparági gyakorlatok megismerhetővé válnak és széles körben el is terjednek. Mindezen extern hatások következtében felgyorsul az iparág térbeli koncentrációs folyamata, az alacsony piacralépési korlátok miatt új cégek jönnek

létre, és kialakul egy olyan „iparági atmoszféra”, amely nem csak az iparág vállalatait és dolgozóit érinti, hanem a helyi intézményeket, illetve a település, térség megítélését, „identitását” is befolyásolja” (Lengyel I. – Rechnitzer J. 2004). Tehát *Marshall* azt figyelte meg és foglalta össze, részben *Adam Smith* és *David Ricardo* nyomán, hogy egy adott iparág vállalatainak térbeli tömörülése lehetővé teszi a specializáció és munkamegosztása megerősödését, ami a termelékenység gyors növekedését segíti elő. Ez a specializáció dinamikusán változik, amit az iparági tudás túlsordulása, mai szóval élve innovativitása tesz lehetővé (Lengyel I. – Rechnitzer J. 2004).

A globális verseny áttekintett főbb folyamatai, a vállalati stratégiáknál megfigyelhető globális-lokális paradoxon, a régiók jelentőségének felértékelődése átforgalmazták a regionális specializációról alkotott, fent vázolt korábbi nézeteket is.

Előtérbe kerültek a kompetitív fejlődési szakaszokat leíró irányzatok, amelyek a mikroökonómiai alapokat, a vállalatok stratégiáit és az üzleti környezetből adódó versenyelőnyök forrásait tekintik meghatározónak.

Ezen új irányzatok közül kiemelkedik *Michael Porter* ismertetett felfogása, aki nemcsak a technológiát és méretgazdaságosságot, hanem a tartós regionális jellemzőket is fontosnak tartja. Ez egy komplex megközelítés, többféle irányzatot próbál ötvözni, időnként vitatható megállapításokat téve, ennek ellenére egyre inkább elfogadott, főleg azért, mert empirikus vizsgálatok sokasága támasztja alá.

„A globalizáció felerősödésével párhuzamosan két, összekapcsolódó térbeli folyamat figyelhető meg. Egyrészt a fajlagos szállítási, közlekedési költségek csökkennek, aminek következtében a földrajzi távolság gazdasági szerepe nyilvánvalóan mérséklődik, ami dekoncentrációs folyamatokat indukál. Másrészt a fejlett országokban a gazdasági tevékenységek térben koncentrálnak, ami a szomszédság, azaz kis távolság növekvő fontosságára utal” (Lengyel I. 2010).

A térbeli koncentrációs és dekoncentrációs folyamatok ellentmondásait a globális-lokális paradoxon is érzékelteti. A globalizációs folyamatokban a vállalati stratégiákat tekintve egy kettősség figyelhető meg. Egyrészt megállapíthatjuk, hogy egyes iparágakban szinte ugyanazok a vállalatok versengenek egymással a Föld különböző térségeiben a világot, egységes piacnak tekintve. Másrészt pedig a tartós vállalati versenyelőnyök fenntartásában a lokális együttműködések előtérbe kerülnek. Ezen előző ellentmondást a globális-lokális paradoxon szemlélteti. A globális piacon tevékenykedő vállalatok működésében a globalizációs folyamatokkal egyidejűleg felerősödik a lokalizációs

tényezők fontossága is, azaz a tevékenységek szeparálódnak a távolság/közelség igényük szerint (Camagni R. 2002, Lengyel I. – Reznitzer J. 2004, Lengyel I. 2010).

Mivel a globális verseny egyre inkább erősödik, ezzel párhuzamosan egyre inkább meghatározóvá válik az egyes vállalatok lokális kötődése. Versenyelőnyeik forrásai általában a vállalat székhelyének országában koncentrálnak. *Porter* szerint egy igen jelentős lokalizációs folyamat révén jön létre és marad fenn a vállalatok tartós versenyelőnye. Egészen más helyzet jellemzi a lokalizációs folyamatokat a fejlett és a kevésbé fejlett régiókban, többek között Magyarországon is. Egyre inkább előtérbe kerül az „újjászülető” regionális (lokális) specializáció. Ez azt jelenti, hogy a fejlett régiók olyan iparágra szakosodnak, amelynek versenyelőnyeikhez a lokális környezet kedvező feltételeket biztosít (pl. gépipar, vegyipar). Ezzel szemben azok az ipari tevékenységek (textília, bőrtermék, lábbeli gyártása, élelmiszer, ital, dohány gyártása), amelyek jövedelmezősége alacsony, átkerülnek az elmaradottabb régiókba. Ebből következik, hogy a lokális folyamatoknak is kettős vetülete van. A tartós globális vállalati versenyelőnyök forrásai a centrumokban koncentrálnak. Ezen versenyelőnyök olyan helyi tényezők, amelyek a versenytársak számára olykor elérhetetlenek (pl. magas szintű szakmai ismeretek, motivációk, kapcsolatok, stb.). A fejletlenebb régiókba pedig olyan tevékenységek kerülnek, amelyek kevésbé jövedelmezők, könnyen helyettesíthetők, vagy éppen alacsonyrendű versenyelőnyvel bírnak (pl. gyártás, összeszerelés, stb.) (Lengyel I. 2000).

A globális vállalatok működésénél megfigyelhető paradoxon egyértelműen rámutat a globális-lokális folyamatok egymást feltételező és kiegészítő jellegére. Miközben a gazdasági tevékenységek globalizálódnak, eközben az iparágak tartós versenyelőnyeinek forrásai lokalizálódnak. Az elmúlt évtizedekben a vállalatok erőteljesen specializálódnak, az éles globális verseny miatt törekednek a demográfiai robbanásból adódó nagyméretű globális piaci méretgazdaságosság kihasználására, növekvő mérethozadék elérésére, az egységköltség csökkentésére. A specializáció miatt tartós kooperációkat, hálózatokat hoznak létre, bevonva kutató és fejlesztő intézeteket, egyesítve a tudást és erőforrásaikat, megosztva a magas K+F költségeket és kockázatokat. A vállalati együttműködésekben a térbeliséghez kötődő lokális szempontok is előtérbe kerültek, ugyanis a piaci szereplők felismerték, hogy az üzleti partnerek és intézmények lokális kooperációja esetén lehetőség nyílik a szükséges innovációk gyors kidolgozására, a tapasztalatok átvételére, a speciális szolgáltatások minőségének javítására. A globális vállalatok által befolyásolt regionális

specializáció és a lokális együttműködések formái viszont egészen máshogy jelennek meg a fejlett régiókban, mint a kevésbé fejlett térségekben (Lengyel I. 2010).

Összességében megállapítható, hogy az elmúlt években mind a hazai, mind pedig a külföldi szakirodalomban előtérbe került a térbeliség szerepének felértékelődése az ipari specializáció és a koncentráció területén. A hazai és a nemzetközi tapasztalat azt igazolja, hogy egy régió vagy egy ország csak néhány termék esetében tudja kialakítani és fenntartani tartós versenyelőnyét. Ezért az erőforrások koncentrációját tartják kívánatosnak. Éppen ezért célszerű lenne, ha egy adott régió vagy megye olyan termékek előállítására koncentrálna, amelyben a leghatékonyabb. Ennek kiválasztása nagy körültekintést és a belső valamint a külső üzleti környezet alapos tanulmányozását igényli. A lokális vagy regionális üzleti környezetből származó versenyelőnyök jelentős mértékben erősíthetők vagy pedig gyengíthetők az ipar területi specializációjának és ágazati koncentrációjának mértékét. A specializáció növekedésével jelentős méretgazdasági előnyök alakulhatnak ki.

3.1.3. Az ipar horizontális szerveződése

Az elmúlt években felerősödő globalizációs folyamatok hatására egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a nemzetgazdaságokban az üzleti és az innovatív hálózatok, az iparági és a *regionális klaszterek*, valamint a vertikális és horizontális együttműködések kérdései. Ezen a téren elvégzett elméleti és módszertani kutatások azt bizonyítják, hogy *napjainkban az ipari klaszterek a regionális gazdaságfejlesztés egyik meghatározó eszközévé váltak* (Dóry T. 1998, 1999, Porter M. 1999, Rechnitzer J. 1998, 1999, Steiner M. 1998, Grosz A. 2000, Lengyel I. 2001, 2006). Hazánkban és az Európai Unió fejlett gazdasággal rendelkező országaiban az ipar területi specializációjának és koncentrációjának esetében egyre inkább fontossá válnak a horizontális együttműködési hálózatok, amelyek eredményeképpen számos országban különböző iparági klaszterek jöttek létre. Ezen klaszterek létrejötte eredményezheti az egyes ipari ágazatok dinamikus fejlődését, a vállalkozások üzleti kapcsolatainak bővülését és elmélyülését. Ez szerepet játszik az ipar területi specializációjának és ágazati koncentrációjának erősödésében.

A hazai és a külföldi szakirodalomban a klaszter fogalmát a horizontális együttműködésekkel foglalkozó szakemberek sokféle képpen értelmezik, attól függően, hogy milyen a vizsgálat dimenziója és megközelítésének módja. *Porter* szerint a klaszter „...egy bizonyos működési területen tevékenykedő, egymással kapcsolatban álló vállalatok és

intézmények földrajzi tömörülései, amelyekben jelen van a versenyszempontból fontos iparágak széles skálája” (Porter M. 1999). *Faragó* (1994) különösen fontosnak tartja, hogy a klaszter résztvevői szervezetenként egymástól függetlenül működjenek, de ugyanakkor sajátos vásárlói, beszállítói vagy K+F kapcsolatban állnak egymással. *Roelandt és den Hertog* (1998) pedig a különböző termelési hálózatoknak a közös értéklánc mentén történő együttműködését emelik ki.

Steiner (1998) a klaszter definíciójára alapozva a klasztereknek három fontos közös jellemzőjét hangsúlyozza. Az első a munkamegosztáson alapuló specializáció, amely a szoros beszállítói kapcsolatokon nyugszik. Ezek a kapcsolatok azonban igen változatosak és sokoldalúak lehetnek. A legegyszerűbb input-output beszállítói kapcsolatoktól kiindulva egészen a kutatóintézetek és a különböző gazdasági szervezetek között megvalósuló tudásátadásig vagy a vállalkozások és a gazdaságfejlesztéssel foglalkozó különböző szervezetek közötti együttműködésekig terjedhetnek (*Grosz A.* 2000). A klaszter szereplői közötti szoros kapcsolatok kialakulásának második fontos jellemzője a földrajzi közelség megléte. A szereplők erőteljes földrajzi koncentrációja adja meg a klaszter regionális dimenzióit. Ez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a különböző gazdasági és üzleti szervezetek, intézmények versenyképesek legyenek, illetve fontos olyan folyamatok racionális működtetéséhez mint a „just in time”, az outsourcing vagy a hatékony tudásátadás. A harmadik közös jellemzője a klasztereknek a spillover és szinergiahatások, amelyek a vállalkozások és a különböző szervezetek koncentrált földrajzi elhelyezkedésének, illetve az egymással szoros együttműködéseknek az eredménye. A gyors tudás és információáramlás és az extern hatások a klaszterben résztvevők számára jelentős gazdasági előnyökkel járhatnak, amelyek elősegíthetik a termelékenység növekedést, a gazdaság stabilitását és a foglalkoztatás révén az egész térség versenyképességét.

Az előzőekből megállapíthatjuk, hogy a klaszter sok esetben jelentős versenyelőnyökhöz juttathatja az adott klaszterben résztvevő vállalkozásokat oly módon, hogy azok nem veszítik el rugalmas alkalmazkodásukat a piachoz, amelyeket általában csak a nagyobb méretű cégek képesek elérni. Az előnyöket a vállalatok versenyképességének növelésével, az innováció terjedésének élénkítésével és az új üzleti kapcsolatok kialakulásának elősegítésével erősíti (*Porter M.* 1999).

A térbeli koncentráció kérdésével napjainkban is számos közgazdasági irányzat foglalkozik (új gazdaságföldrajz, új endogén növekedés elmélet, vállalati-gazdaságtan, intézményi közgazdaságtan, stb.) (*Asheim B. – Cooke P. – Martin R.* 2006). A klaszterek kérdésével három meghatározó tudományos irányzat (neoklasszikus közgazdaságtani,

gazdálkodástudományi, regionális tudományi) foglalkozik részletesebben. Az egyik a neoklasszikus közgazdaságtan, amely a fogalom- és gondolatrendszere alapján, illetve azt továbbfejlesztve a gazdasági tevékenységek térbeli koncentrációját, agglomerációját elemzi (pl. Paul Krugman, Masahisa Fujita, Anthony Venables). A gazdálkodástudományi irányzat az adott irányzat fogalmait és eszközeit alapul véve, elsősorban a vállalati versenystratégiákból kiindulva elemzi a vállalatok térbeli együttműködését. Ezen irányzat főbb képviselői többek között *Michael Porter*, *Michael Enright*, *Stuart Rosenfeld*. A harmadik irányzat (regionális tudomány) képviselői (*Allen Scott*, *Michael Storper*, *Philip McCann*) igyekeznek szintetizálni az olykor „merev” közgazdaságtudományi elméleteket a túlzottan rugalmas üzleti szemlélettel.

A neoklasszikus közgazdaságtani irányzat szerint a globális gazdaság újraszerveződése elsősorban a csökkenő szállítási költségek, a globális iparágakban megfigyelhető növekvő mérethozadék és monopolisztikus verseny következtében alakult ki (Varga A. 2009). A gazdálkodástudományi irányzat az üzleti szereplők döntéseivel, vállalati érdekekkel magyarázza a térbeli folyamatok alakulását. A regionális tudományi irányzat a térbeli fejlődés és a regionális fejlesztés szempontjaira helyezi a hangsúlyt.

A klaszterekre a sokszínűség jellemző. Országoként, régióként, sőt térségenként illetve tevékenységenként is eltérőek. A klaszterek lényege, hogy a globális piacon megjelenő, ugyanazon térségben lévő, egymással együttműködő vállalatok a globális verseny hatására felismerték közös érdekeiket, hogy mindegyik fél egyidejűleg nyertese lehet a kölcsönösen előnyös együttműködési formák kialakításával. Az is fontos, hogy egy iparág vállalatai összefogva, közös érdekek mentén a helyi intézményekre nyomást tudjanak gyakorolni (Buzás P. – Lengyel I. 2002, Lengyel I. 2010).

A klaszter kifejezés egy gyűjtőfogalom. Ebből kifolyólag számos megfogalmazása terjedt el a gazdaságtudományok területén. *Enright* (1998) és *Lengyel* (2006) szerint *a klaszter „egy adott iparághoz tartozó független vállalatok és velük kapcsolatban álló üzleti partnereik, valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdasági szektorok és intézmények egy adott térségben tömörülő olyan halmaza, amelyek relatíve nagy arányba használják egymás termékeit és szolgáltatásait, ugyanazon tudásbázisra és infrastruktúrára támaszkodnak, valamint hasonló innovációkat tudnak hasznosítani”*.

Porter kiemeli, hogy az egyes vállalatok és vállalkozások sikeressége és versenyképessége egyre inkább a helyi üzleti környezetük minőségétől függ. Fontosnak tartja azt is megjegyezni, hogy az elmúlt évtizedekben a vállalatok már nem egyedül, illetve nem egymástól elszigetelten vesznek részt a piaci versenyben. A globális

gazdaságban a verseny alapegységei már nem az elkülönült vállalatok, hanem a széles, összetett kapcsolatrendszerben működő vállalatcsoportok.

A klasztereknek számos típusát különbözteti meg a közgazdaságtan, de ebben az esetben a vizsgált téma miatt elsősorban a regionális és az iparági klaszter értelmezésére térek ki részletesebben.

Az *iparági klaszter* olyan vállalatok hálózataként fogalmazható meg, amelyek egy értéknövelő termelési láncban egymáshoz erősen és kölcsönösen kapcsolódnak. A vállalatok hálózata kiegészül specializált szolgáltatókkal és egyéb intézményekkel. Ebben az esetben egy adott iparág értékláncrendszereinek együtteséről van szó egy adott országon belül, amelyekhez tulajdonképpen egyéb intézmények is kapcsolódnak. Az iparági klaszterek esetében a nemzetgazdaságon belüli fontosságot emelik ki, azaz egy ország stratégiai húzóágazatait sorolják egy adott klaszterbe (Lengyel I. 2003).

A *regionális klaszter* Porter (2000) szerint egy adott iparág versenyző és kooperáló vállalatai, kapcsolódó és támogató iparágai, pénzügyi intézmények, szolgáltató és együttműködő infrastrukturális intézmények, vállalkozói szövetségek innovatív kapcsolatrendszerén nyugvó földrajzi koncentrációja. Lényegében elmondhatjuk, hogy a regionális klaszter az iparági és a földrajzi koncentráció együttese.

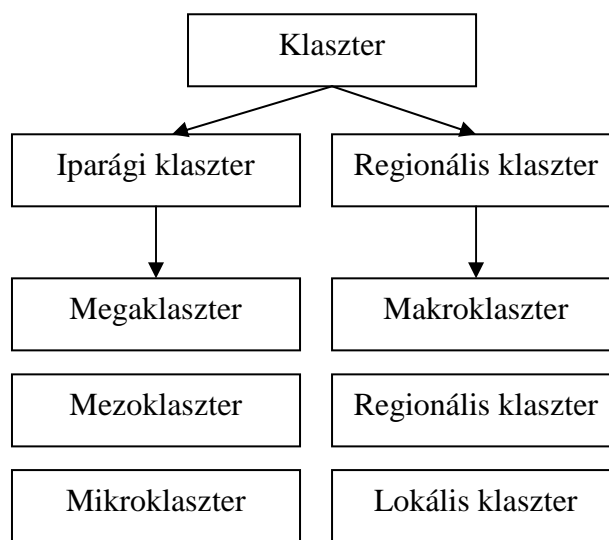
Mind az iparági-, mind pedig a regionális klasztereknél 3-3 típus különíthető el (mega, mezo, mikro, illetve makro, regionális, lokális). Az iparági klaszterek esetében az ágazati koncentráció a meghatározó. Ez azt jelenti, hogy egy adott iparág mekkora súlyt képvisel egy ország gazdasági szerkezetében. A regionális klaszterek esetében pedig a térbeli kiterjedés a lényeges megkülönböztető kritérium.

Az iparági klasztereket több szempont szerint tudjuk tipizálni (az aggregáció szintje, egy adott nemzetgazdaság szakosodása szerint, azaz melyik iparág és milyen mértékben domináns egy gazdaságban). Ennek alapján megkülönböztetünk mega-, mezo- és mikroklasztert. A megaklaszter olyan iparági csoport, amelyhez tartozó szervezetek és üzleti partnereik a gazdasági tevékenységek széles köréhez kapcsolódnak. A mezoklaszter egy adott iparág versengő vállalataiból és értékláncrendszereikből, illetve a kapcsolódó iparági intézményekből áll. A mikroklaszter pedig legtöbbször az iparághoz tartozó egy-két vállalat értékláncrendszerét, beszállítói, alvállalkozói, kereskedelmi hálózatát jelenti (Lengyel I. – Rechnitzer J. 2004).

A regionális klaszterek esetében a megkülönböztetésnél a térbeli kiterjedés nagysága a meghatározó. Ennek megfelelően megkülönböztetünk makro-, regionális és lokális klasztert. A makroklaszter térségi bázisa az egész ország, ami azt jelenti, hogy az

adott iparágban versenyző vállalatok, beszállítók és partnerszerveztek előfordulnak szinte minden régióban. A regionális klaszterek esetében az adott iparág versengő vállalatai és az ezekhez kapcsolódó intézmények földrajzilag koncentrálnak. Ebben az esetben az adott iparág térségi bázisa egy régió, vagy egy nagyváros is lehet. A lokális klaszterek elsősorban egy településen működnek és a kis- és középvállalkozások helyi hálózataiból állnak (Lengyel I. 2010).

17. ábra: Az iparági- és a regionális klaszterek tipizálása

Szerk: a szerző

Célszerű a klaszterek vizsgálatánál azok előnyeit kiemelni. Abban az esetben, ha egy vállalat egy adott klaszterhez kapcsolódik, akkor megerősödik ezen vállalat versenyképessége és tartós versenyelőnybe kerülhet. Emellett a munkamegosztás és a specializáció miatt javul az adott vállalat termelékenységére. Ugyanakkor a helyi identitásuk miatt kötődnek a helyi gazdasághoz és társadalomhoz, partnerek a helyi problémák megoldásában, továbbá a regionális és a helyi gazdaságfejlesztésben is.

A klaszterekről összességében elmondhatjuk, hogy egy adott iparág kulcsvállalataira épülnek, amelyek elsősorban régiókn kívülre szállítanak (exportálnak). Ezen kulcsvállalatok alkalmasak növekedésre és képesek termelésük gyors bővítésére. A kulcsvállalatok a helyi üzleti partnerekre támaszkodnak, továbbá azok hálózataira, s az egész iparág a helyi gazdasági infrastruktúrára. Ezt a struktúrát valójában a *Porter féle rombuszmodell* fejezi ki. Azaz a kulcsvállalatok a vállalati stratégia és versengés, a beszállítók hálózatai a támogató iparágak, míg a gazdasági infrastruktúra pedig a tényező (input) feltételekhez kapcsolódik.

A klaszter lényegében napjaink húzóágazatainak egyik meghatározója. Olyan horizontális együttműködés, amely viszonylag jelentős foglalkoztatottal rendelkezik és export-, valamint versenyképes vállalkozások alkotják. A klaszter a helyi gazdaság tartós szektora és nem települ át másik országba vagy régióba. Fontos hangsúlyozni, hogy a klasztert alkotó fontosabb vállalkozások hazai bázisai az adott térségben vagy régióban legyenek (Lengyel I. 2010). Lényeges továbbá hangsúlyozni, hogy adott régióban éljenek a lényeges döntések előkészítői és meghozói, ott szülessenek a döntések (stratégiai, pénzügyi, stb.), ott készüljenek el a „vezértermékek” és az adott régióban valósuljanak meg a különböző fejlesztések is. Tehát a klaszter a regionális gazdaságfejlesztés alapvető eszközeként alkalmas az egyes térségek és régiók versenyképességének javítására.

Az első ipari és regionális klaszterek az 1970-es években jöttek létre Angliába (pl. Walesi gépjárműipari klaszter), majd a globális piaci verseny kiéleződésével az Amerikai Egyesült Államokban és számos Nyugat-Európai országban (Franciaország – Bordeaux, Auvergne, autóipari klaszter; Németország – Lorraine, autóipari klaszter) is elterjedt.

Az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában az 1990-es évek óta a hálózaton alapuló klaszter-orientált fejlesztés az egyik legmeghatározóbb gazdaságfejlesztési irányzat. A klaszteresedés elősegítésének fő célja, hogy egy adott iparágon belül, vagy értéklánc mentén szerveződő vállalkozások (kis- és középvállalkozások, multinacionális vállalatok), az állami és a magánszféra berkein belül működő kutatóintézetek és oktatási intézmények, gazdaságfejlesztési és területfejlesztés szervezetek, valamint a legkülönbözőbb szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások közötti együttműködési kapcsolatok elmélyüljenek, intenzívvé váljanak (Grosz A. 2000).

Hazánkban az ipari klaszterek létrehozásának első lépései az 1990-es évekre tehetőek, azonban az első klaszterek csak a 2000-es évek első felében jöttek létre (Pannon Autóipari Klaszter – PANAC – Győr; Közép-magyarországi Autóipari Klaszter – Esztergom; Közép-dunántúli Pannon Mechatronikai Klaszter – Zalaegerszeg, Pannon Fa- és Bútoripari Klaszter – Zalaegerszeg; Pannon Textil Klaszter - Vasszécseny) (Kiss É. 2010). Az elmúlt években a klaszterek száma folyamatosan növekedett és 2008-ban már közel 60 klasztert tartottak nyilván hazánkban. Ezen klaszterek közül az ipari klaszterek száma elérte a 30-at. A klaszterek a feldolgozóiparon belül elsősorban a húzóágazatok (gépipar, vegyipar) területén jöttek létre. A gépiparon belül a közúti járműgyártás, az elektronikai ipar (Észak-magyarországi Autóipari Klaszter – Miskolc; Közép-dunántúli Elektronikai Klaszter – Székesfehérvár) a vegyipar esetében pedig a gyógyszeripar

(Pharmapolis Innovatív Gyógyszeripari Klaszter – Debrecen; PharmacoFood Klaszter - Szeged) tűnik ki jelentőségével.

A hazai klaszterek esetében általánosságban megállapítható, hogy nagyobb területi egységek (több megye és régió) vállalkozásaiból szerveződik. Például a Pannon Autóipari Klaszterhez (PANAC) tartozó vállalkozások jelentős része Budapesten, Győr-Moson-Sopron, Fejér megyében található. Az Észak-magyarországi Autóipari Klaszter (NOHAC) tagjai Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád megyére, valamint a fővárosra összpontosulnak. A feldolgozóipar területén tevékenykedő klaszterek több mint 60 %-a a 2000-res évek elején az Észak-Dunántúl térségébe koncentrált. Ezzel szemben napjainkban a klaszterek egyenletesebben oszlanak meg az ország területén.

A klaszterek esetében felmerül a kérdés, hogy a létrehozott klaszterek közül melyik működése tekinthető intenzívnek. A legtöbb esetben megállapítható (főleg azok esetében, amelyek az elmúlt 2-3 évben jöttek létre), hogy az együttműködés, hálózatépítés kezdeti stádiumában vannak (Grosz A. 2006a, 2006b). A hazai ipari klaszterek közül a Pannon Autóipari Klaszter (PANAC) tekinthető a legaktívabbnak. 2007 óta taglétszáma 74-ről 100 tagúra bővült (Kiss É. 2010).

Az elmúlt évek kedvezőtlen gazdasági folyamatai érzékenyen érintik a hazai klaszterek működését, fejlődését, megerősödését és a klasztertagok közötti intenzív horizontális kapcsolatok bővítését és elmélyítését. A klasztertagok esetében felmerülő pénzügyi, gazdaság nehézségek miatt az együttműködési lehetőségek sérülhetnek, a korábbi üzleti kapcsolatok a vállalkozások esetleges felszámolásával megszűnhetnek. Ez pedig a klaszterek újjászerveződését vonhatja maga után, ami kedvezőtlen folyamatokat indukálhat a feldolgozóipar területén.

Összességében megállapítható, hogy a feldolgozóipar területén megalakuló horizontális együttműködések alapuló klaszterek az ipar területi specializációjának és ágazati koncentrációjának növekedését eredményezik. Ennek azonban pozitív és negatív hatásai lehetnek.

Pozitív, ha az adott iparágban tevékenykedő vállalatok (kis- és középvállalkozások, multinacionális vállalatok), az állami és a magánszférán belül működő kutatóintézetek és oktatási intézmények, gazdaságfejlesztési és területfejlesztés szervezetek, valamint a legkülönbözőbb szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások közötti kooperációs kapcsolatok elmélyülnek, mivel növekedhet versenyképességük és olykor közös taktikai lépésükkel rugalmasan tudnak reagálni a változó piaci folyamatokra. Ez pedig elősegítheti az adott térség gazdasági felemelkedését, az ország fejlődését.

Negatív tendenciának tekinthető, ha a klaszterek létrehozása az ipar területi specializációjának és ágazati koncentrációjának túlzott erősödését idézi el, mivel egyoldalú iparszerkezet kialakulását eredményezheti. Dekonjunktúra esetén az adott ipari ágazat válságba kerülhet, amely jelentős hatással lehet a klaszter további működésére. Ez pedig az adott térség mély válságát idézheti elő és hosszú időre visszaveti annak gazdasági fejlődését.

A napjainkban hazánkban működő klaszterek esetében megállapítható, hogy eloszlásuk területileg egyre inkább kiegyenlített, ágazati szerkezetük pedig sokoldalú, mivel a húzó ágazatok mellett (gépipar; vegyipar) a többi ipari ágazatban (fa-, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység; textil, bőrtermék, lábbeli gyártása) is kialakultak a piaci szereplők közötti horizontális együttműködések.

3.2. A specializáció mérésére használatos módszerek

Az elmúlt évtizedekben a specializáció és koncentráció mérésére többféle módszer használata terjedt el. A felhasznált módszer annak a függvénye, hogy a specializációt és koncentrációt milyen szemszögből közelítjük meg.

Ahogy a területi kutatások hol hangsúlyozottabban előtérbe kerülnek, hol kisebb érdeklődés mutatkozik irántuk, úgy a területi specializáció és koncentráció is változó szerephez jut. Változik a felé irányuló figyelem a direkt és az indirekt irányítási rendszerben, továbbá a vegyes gazdaságban és a piacgazdaságban is. Újabban ismét kezd az érdeklődés középpontjába kerülni a területiség kérdése. Ennek ellenére a specializáció és koncentráció mértékének egzakt mérésére mind a mai napig nincs mindenki által elfogadott módszer.

Annak érdekében, hogy a specializáció és koncentráció mérésére használatos módszerek közül válogassunk, szükséges ezen módszerek áttekintése. Az egyszerűbb módszerek felől (pl. megoszlási viszonyszám) haladok az összetettebb, bonyolultabb módszerek (pl. Theil-index, Specializációs index) irányába és felvázolom az alkalmazási lehetőségeiket is. A lehetőségekhez mérten feltárom az egyes módszerek előnyeit és hátrányait és javaslatot teszek arra vonatkozóan, hogy mely módszerek leginkább alkalmasak a specializáció és a koncentráció mérésére. Az egyes metódusok egymást követő bemutatásánál figyelembe veszem az egyes mutatók közötti kapcsolatokat is.

3.2.1. Megoszlási viszonyszám

Fontos alapinformációkat kaphatunk a specializáció mértékéről, ha abszolút adatok vizsgálatakor (pl. foglalkoztatottak, értékesítés, exportértékesítés, beruházás, állóeszköz-állomány, stb.) kiszámítjuk, hogy az egyes területegységekben (pl. régióban, megyében, kistérségben) mekkora hányada összpontosul az adott mutató (országos) volumenének. Ehhez ki kell számolnunk az egyes területegységek részesedésének alakulását. Ez *megoszlási viszonyszámok* segítségével történhet meg. Abban az esetben, ha kiszámítjuk egy adott jellemző megoszlási viszonyszámát több időszakra (pl. foglalkoztatottak, értékesítés, stb.), akkor meghatározhatjuk az adott térségek csökkenő, illetve növekvő részesedését, vagy pedig a területi koncentráció változását. Ebből kifolyólag a megoszlási viszonyszám a statisztikai sokaságok, illetve az általuk képviselt jelenségek struktúráját jellemzi. Elvonatkoztatnak a részek és az egész konkrét nagyságától és csak a belső arányokat, az összetételt önmagában fejezi ki. A *megoszlási viszonyszám* az a mutatószám, amely a legegyszerűbb formában jellemzi a koncentráció mértékét. Ezért általában egyszerűbb társadalmi-gazdasági kérdések és folyamatok elemzésénél használatos. A megoszlási viszonyszámmal vizsgálhatjuk többek között az ország gazdaságának szerkezetét, az egyes nemzetgazdasági ágak arányát a termelés vagy a foglalkoztatottak összességén belül, illetve az iparon belül például a nehéz-, a könnyű- és az élelmiszeripar arányát, a foglalkoztatottak jövedelemnagyság szerinti megoszlását, stb. Az elmúlt években és évtizedekben számos kiemelkedő fontosságú, szakmai tudományos munkában gyakran használt területi egyenlőtlenségi, specializációs, koncentrációs mutató (pl. Hirschman-Herfindahl index) a megoszlási viszonyszám számításán alapul (Köves P. – Párniczky G. 1981).

3.2.2. Koncentrációs (Hirschman-Herfindahl) index

A területi megoszlások eltérését mutató indexek számos változata is elterjedt az elmúlt évtizedekben. Ezek közül meg kell említeni az ágazati koncentráció mérésére használatos *Hirschman – Herfindahl indexet*, amely egy-egy gazdasági vagy ipari ágazat szerkezetéről nyújt tájékoztatást. Ez a formula a területi kutatások egyik legismertebb és legelterjedtebb mutatószáma (Hirschman, A. O. 1958). Úgy számítjuk ki, hogy az adott gazdasági ág termelését 1,0-nek (100 %) vesszük, az adott ágazatban működő összes vállalat piaci részarányait négyzetre emeljük és a kapott eredményeket összeadjuk.

Az index kiszámítása az alábbi módon történik:

$$K = \sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{\sum_{i=1}^n x_i} \right)^2$$

ahol:

x_i = természetes mértékegységben megadott területi jellemző az i területegységben.

A *Hirschman – Herfindhal index* valamely természetes mutató területegységek közötti (pl. kistérség, megye, régió) koncentrátságának mértékét mutatja meg. Abban az esetben, ha a koncentráció értéke eléri a 0,6-ot, már erős koncentrátságról beszélünk (az index maximuma: 1). Az index a vállalatok piaci részesedésének kiegyenlítődéssel csökken. Az index a minimális értéket akkor veszi fel, ha pl. a vizsgált ipari ágazatok, alágazatok vagy pedig különböző gazdasági jelenség egyenletesen oszlanak el a területegységek között. A maximális értéket pedig akkor veszi fel az index, ha a teljes volumen egy ipari ágazatban vagy alágazatban, egy területen összpontosul. A *Hirschman – Herfindhal indexnek* egyszerűsége mellett hátránya is van. Abban az esetben, ha jelentősen eltérő elemszámú vizsgálatot végzünk, akkor a kapott eredményeket nem lehet közvetlenül összehasonlítani, mert a mutató minimuma függ az elemszámok alakulásától.

3.2.3. Hoover- és a Krugman index

A területi egyenlőtlenségek legelterjedtebb és legáltalánosabb mutatója a *Hoover-index*. A *Hoover-index* a területi megoszlás eltérését méri két mennyiségi ismérv esetében (Hoover E. M. 1941). „Azt adja meg, hogy az egyik vizsgált ismérv, társadalmi-gazdasági jelenség mennyiségének hány százalékát kell a területegységek között átcsoportosítanunk, ahhoz, hogy területi megoszlása a másik jellemzőével azonos legyen” (Németh N. 2005). (Abban az esetben, ha a jövedelem és a népesség területi eloszlásának egyenlőtlenségeit mérjük, akkor a mutatószámot ún. Robin Hood-indexnek nevezzük.)

A Hoover index értékét az alábbi formula alapján számíthatjuk ki:

$$h = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - f_i|}{2}$$

ahol:

x_i és f_i két megoszlási viszonyszám, melyekre fennállnak az alábbi összefüggések:

$$\sum x_i = 100$$

$$\sum f_i = 100$$

A *Hoover-indexnek* számos „rokon” változata van, attól függően, hogy mi képezi a vizsgálat tárgyát. Az indexet nem csak két területi jellemző megoszlásának összevetésére használjuk a közgazdasági kutatásokban, hanem a térbeli megoszlások időbeli változásának mérésére is (Nemes Nagy J. 1987, Nemes Nagy J. et al. 2001). Abban az esetben, ha számításkor a nevezőben $2t$ szerepel (ahol t az időszak hossza években), akkor az egy évre eső átlagos területi eloszlás változására kapunk választ. Ha azonban a nevezőben $2n$ szerepel (ahol n a területegység száma), akkor egy adott jelenségnek az egy területegységre eső eloszlásváltozását mutatja meg.

Teljesen hasonlít a Hoover-indexhez a közgazdasági szakirodalomban elterjedt ún. *Krugman index*. A Krugman indexet két területegység (pl. kistérség, megye, régió) foglalkozási szerkezetének, ipari struktúrájának, stb. összehasonlítására használják, amelyben a megoszlások abszolút különbségeinek összegét nem osztják el 2-vel. Mivel a 2-vel történő elosztás művelete kimarad, a mutató maximuma 200-ra nő, ezért a kapott eredmény értelmezhetősége nehézkessé válik. A Krugman index ismerete fontosnak tekinthető, de használata az előbbieket miatt kevésbé ajánlatos. Megítélésem szerint a területi specializáció és koncentráció mérésére a Krugman index helyett a Hoover-index javasolt, mert sokkal szemléletesebben jellemzi a specializáció és koncentráció alakulását.

A gazdaságtudományok mellett más tudományterületek (pl. településszociológia) is a Hoover-index logikáját használják fel. A területi kutatásokban leggyakrabban a társadalmi csoportok térbeli koncentrálódásának, egymástól való lakóhelyi elkülönülésének elemzésekor. Abban az esetben, ha például két népességcsoport területi elhelyezkedésének különbségét mérjük vele, akkor Diszimilaritási indexnek nevezzük. Ilyen vizsgálatokat végzett többek között *Duncan Otis Dudley – Duncan Beverly* (1955), *Probáld Ferenc* (1974), *Csanádi Gábor – Ladányi János* (1992) vagy *Hutchens Robert* (1999).

3.2.4. Entrópia

Az információelméletből „származó” *entrópia* a Hoover-indexhez hasonlóan a területi megoszlások összehasonlítására alkalmas mutató.

Az entrópia képlete:

$$E = \sum_{i=1}^n x_i \log \frac{x_i}{f_i}$$

ahol:

x_i = az i regionális egység részesedése (pl. a jövedelem) összértékéből

f_i = az i regionális egység részesedése az összlakosságból

Az entrópia esetében lehetőség van a vizsgálatban szereplő területegységek aggregálására, amely arra ad választ, hogy a területi egyenlőtlenségek mekkora hányada adódik az aggregált csoportok közötti, illetve ezen aggregált csoportokon belüli heterogenitásból. Az entrópiához kapcsolódó területi egyenlőtlenségi vizsgálatokat végzett az elmúlt években *Major Klára* (2001), *Lengyel Balázs* és *Leot Leydesdorff* (2008), valamint *Győrffy Ildikó* (2011). *Major Klára* a nemzetközi jövedelemegyenlőtlenség dinamikáját, *Lengyel Balázs* és *Leot Leydesdorff* a tudás-alapú gazdaság térbeli szerveződését, míg *Győrffy Ildikó* pedig az elérhetőségi viszonyok területi különbségekre gyakorolt hatását vizsgálta.

3.2.5. Redudancia mutató (Theil-index)

A *redundancia mutató* (Theil-index) szorosan kapcsolódik az előző mutatóhoz (entrópiához).

Általános képlete:

$$R = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{\bar{y}} \log \left(\frac{y_i}{\bar{y}} \right)$$

ahol:

y_i = fajlagos mutató értéke az i területegységben

\bar{y} = y_i súlyozott átlaga

A *Theil-index* az entrópia koncentrációjára épül és a vizsgált ismérv öszsvolumenéből való részesedések rendezetlenségét méri (Theil H. 1970). Az elmúlt

években *Kiss János Péter* (2007) végzett kutatásokat a Theil-index alkalmazásával, amelynek során a hazai területi jövedelemegyenlőtlenségek változását vizsgálta.

3.2.6. Lorenz-görbe és a Gini-együttható

A koncentráció mérésének igen széles körben elterjedt speciális grafikus ábrázolási módja a *Lorenz-görbe* (Lorenz M. O. 1905). A *Lorenz-görbe* a koncentráció ábrázolására és elemzésére szolgál. Ez az egységoldalú négyzetben elhelyezett speciális grafikus ábra, amely a kumulált relatív gyakoriságok függvényében ábrázolja a kumulált relatív értékösszegeket.

Amennyiben az egységeknek az értékösszegeből való részesedése azonos, a kumulált relatív gyakoriságok és a kumulált relatív értékösszegek rendre megegyeznek. Ekkor a görbe egybeesik a négyzet átlójával, azaz teljes egyenlőség áll fenn. Szélsőséges esetben, amikor teljes koncentráció és teljes egyenlőtlenség lép fel a görbe egybeesik a négyzet oldalával és a tengelyekkel. Annál nagyobb lesz a koncentráció, minél nagyobb az átló és a Lorenz görbe által bezárt terület.

A Lorenz-görbe előnye, hogy egzakt képet ad a koncentráció mértékéről, nagyon szemléletes, illetve a sorok egészét figyelembe veszi. E mellett igen különböző koncentrátság összehasonlítását is lehetővé teszi. Azonban előfordulhat, hogy a görbék metszik egymást. Ebben az esetben nem a Lorenz-görbét alkalmazzuk, hanem a Gini-együtthatót.

A *Gini-együttható* (Gini-index) a Lorenz-görbe és a négyzet átlója által bezárt terület nagyságát méri és a koncentráció relatív nagyságát jellemzi (Gini C. 1921, 1936). Ez a mutató a jövedelemegyenlőtlenségek mérésének legelterjedtebb mutatója, amelynek értéke 0 és 1 közötti.

A Gini-együttható kiszámítása az alábbi módon történik:

$$G = \frac{1}{2xn^2} \sum_i \sum_j |x_i - x_j|$$

ahol:

x_i = megoszlási viszonzszámként megadott területi jellemző az i területegységben

x_j = megoszlási viszonzszámként megadott területi jellemző a j területegységben

$$\overline{x} = x_i \text{ \u00e1tlaga}$$

A Gini-egy\u00fctthet\u0151t s\u00fal\u00f3zott form\u00e1ban is szokt\u00e1k haszn\u00e1lni a területi kutat\u00e1sokban, mert nem sok olyan m\u00e9r\u0151sz\u00e1m \u00e1ll rendelkez\u00e9sre, amelynek seg\u00edts\u00e9g\u00e9vel fajlagos mutatok területi koncentr\u00e1lt\u00e1s\u00e1g\u00e1t tudjuk bemutatni.

A Lorenz-g\u00f6rb\u00e9hez \u00e9s a Gini-egy\u00fctthet\u0151hoz kapcsol\u00f3d\u00f3 koncentr\u00e1ci\u00f3s vizsg\u00e1latokat v\u00e9gzett *Abonyin\u00e9 Palot\u00e1s Jol\u00e1n* (1999) \u00e9s *T\u00f3th Istv\u00e1n Gy\u00f6rgy* (2002) is. *Abonyin\u00e9 Palot\u00e1s Jol\u00e1n* a Csongr\u00e1d megy\u00e9ben m\u00fcl\u00f3d\u0151 ipari ipartelepek koncentr\u00e1ci\u00f3j\u00e1t vizsgálta a fizikai foglalkoz\u00e1s\u00faak s\u00e1ma alapj\u00e1n, m\u00edg *T\u00f3th Istv\u00e1n Gy\u00f6rgy* az 1990-es \u00e9vek hazai j\u00f3vedelemeloszl\u00e1s\u00e1t.

3.2.7. Herfindahl \u00e9s Diszimilarit\u00e1si index

A területi egyenl\u0151tlens\u00e9gek bemutat\u00e1s\u00e1ra haszn\u00e1latos mutatok k\u00f6z\u00e9 sorolhat\u00f3k a k\u00fcl\u00f6nb\u0151z\u0151 \u00e1gazati specializ\u00e1ci\u00f3s indexek is. Ha a megy\u00e9k ipari specializ\u00e1ci\u00f3j\u00e1nak m\u00e9r\u00e9s\u00e9t, vagy pedig a megy\u00e9k ipari \u00e1gazatainak t\u00e9rbeli koncentr\u00e1ci\u00f3j\u00e1t k\u00edv\u00e1njuk meghat\u00e1rozni akkor az \u00fan. *Herfindahl indexet* \u00e9s az \u00fan. *Diszimilarit\u00e1si indexet* haszn\u00e1ljuk fel. Meg\u00edt\u00e9l\u00e9sem szerint ezek az indexek jellemzik legjobban a specializ\u00e1ci\u00f3 \u00e9s a koncentr\u00e1ci\u00f3 területi alakul\u00e1s\u00e1t, mivel egzaktan t\u00fckr\u00f6zik az iparban lej\u00e1tsz\u00f3d\u00f3 folyamatok v\u00e1ltoz\u00e1s\u00e1nak ir\u00e1ny\u00e1t.

A Herfindahl index az ipar abszol\u00fct specializ\u00e1ci\u00f3j\u00e1t \u00e9s abszol\u00fct koncentr\u00e1ci\u00f3j\u00e1t, m\u00edg a Diszimilarit\u00e1si index a relat\u00edv specializ\u00e1ci\u00f3t, illetve a relat\u00edv koncentr\u00e1ci\u00f3t m\u00e9ri. A dolgozatomban a specializ\u00e1ci\u00f3 \u00e9s a koncentr\u00e1ci\u00f3 területi alakul\u00e1s\u00e1t a Herfindahl index \u00e9s a Diszimilarit\u00e1si index seg\u00edts\u00e9g\u00e9vel k\u00edv\u00e1nom bemutatni.

Tekints\u00fcnk \u00e1t a Herfindahl index \u00e9s a Diszimilarit\u00e1si index \u00e1ltal\u00e1nos k\u00e9plet\u00e9t \u00e9s az indexek s\u00e1m\u00edt\u00e1s\u00e1nak m\u00f3dj\u00e1t!

Specializ\u00e1ci\u00f3 m\u00e9r\u00e9se:

Herfindahl index (abszol\u00fct specializ\u00e1ci\u00f3):

$$H_j^S = \sum_i (S_{ij}^S)^2$$

Diszimilarit\u00e1si index (relat\u00edv specializ\u00e1ci\u00f3):

$$DSR_j = \sum_i |S_{ij}^S - S_i|$$

ahol:

i = iparág

j = megye

S_{ij}^S = j megye i iparágának részesedése j megye teljes ipari foglalkoztatottaiból, belföldi, export és összes értékesítéséből

S_i = i iparág részesedése az országban az ország teljes ipari foglalkoztatottaiból, belföldi, export és összes értékesítéséből

Koncentráció mérése:

Herfindahl index (abszolút koncentráció):

$$H_i^C = \sum_j (S_{ij}^C)^2$$

Diszimilaritási index (relatív koncentráció):

$$DCR_i = \sum_j |S_{ij}^C - S_j|$$

ahol:

i = iparág

j = megye

S_{ij}^C = j megye i iparágának részesedése i iparág teljes (országos) foglalkoztatottaiból, belföldi, export és összes értékesítéséből

S_j = j megye részesedése az országban az ország teljes ipari foglalkoztatottaiból, belföldi, export és összes értékesítéséből

A Herfindahl index (abszolút specializáció és koncentráció) értéke 0 és 1 közötti lehet. Minél nagyobb az abszolút specializáció és az abszolút koncentráció értéke, annál nagyobb lesz az abszolút specializáció és az abszolút koncentráció mértéke.

A Diszimilaritási index (relatív specializáció és koncentráció) értéke 0 és 2 közötti lehet. Ebben az esetben minél nagyobb a relatív specializáció és a relatív koncentráció értéke, annál nagyobb lesz a relatív specializáció és relatív koncentráció mértéke.

A Herfindahl és a Diszimilaritási indexhez kapcsolódó vizsgálatokat végzett *Jeney László – Szabó Pál* (2001), *Rédei Mária – Jakobi Ákos – Jeney László* (2002). A vizsgálatok a feldolgozóipar területi specializációjának és az ágazati koncentrációjának változását mutatta be.

3.2.8. Területi specializációs mutató

A specializáció mérésének elterjedt módszere az ún. *területi specializációs mutató*. Ezen mutató megmutatja az egyes területegységek országos részarányának alakulását az adott termék vagy termelési ág vonatkozásában. Ilyen az ún. közönséges specializációs mutató. Általános képlete:

$$S_{köz} = \frac{x_r}{x_t} \times \frac{t}{r}$$

ahol:

$S_{köz}$ = a közönséges specializációs mutató

x_r = a területegység értéke

x_t = az országos érték

t = az ország területe

r = a vizsgált területegység területe

A *közönséges specializációs mutató* megmutatja, hogy egy termék vagy egy ágazat termelésének vonatkozásában milyen mértékben részesedik az országos értékből. A behelyettesíthető érték lehet pl. a foglalkoztatottak száma, a bruttó állóeszköz-állomány értéke stb.

A területi specializáció vizsgálatánál lehetőség nyílik azonban annak megállapítására is, hogy az egyes termékek vagy ipari ágazatok, alágazatok milyen szerepet töltenek be a vizsgált régió vagy megye gazdaságában. Ennek megállapítására a következő formulát szokták használni:

$$S_i = \frac{K_i o_i}{\sum_{i=1}^n KO}$$

ahol:

S_i = az ágazat korrigált területi specializációja

K_i = az i -edik ágazat területi aránya

o_i = a terület részesedése az i -edik ágazat országos értékéből

$\sum_{i=1}^n KO$ = az alapul vett összes ágazat területi (régió, megye) és országos részarányszám szorzatának összege

3.2.9. Különbözeti specializációs mutató

Az előbbihez hasonló összefüggést fejez ki az ún. *különbözeti specializációs mutató*, amely azt fejezi ki, hogy az országos átlagon felüli többlet milyen mértékben járul hozzá az országos egészhez.

Általános képlete:

$$S_{kül} = \frac{x_r}{x_t} - \frac{r}{t}$$

ahol:

$S_{kül}$ = a különözeti specializációs mutató

x_r = a területegység értéke

x_t = az országos érték

t = az ország területe

r = a vizsgált területegység területe

3.2.10. Specializációs index

A területi specializáció fokának megállapításához kidolgozott és alkalmazott további módszer *Abonyi Gyuláné – Krajkó Gyula – Móricz Ferenc* nevéhez fűződik, amelyet a Statisztikai Szemle 1976. évi októberi számában közöltek a szerzők.

A módszer lényege:

Egy régió esetében Q_i a vizsgálatban bevont i -edik ágazatra jellemző mennyiség (pl. a foglalkoztatottak száma vagy az ágazat által lekötött állóeszköz bruttó értéke). Továbbá $Q = Q_1 + Q_2 + \dots + Q_n$ ahol n a vizsgálatba bevont ágazatok száma. (Az abszolút számok helyett működik a módszer a megoszlási viszonyszámokkal is. Ekkor az i -edik ágazat arányát a P_i fejezi ki). ($P_i = \frac{Q_i}{Q}$).

\bar{Q} -gal jelölik a Q_1, Q_2, \dots, Q_n mennyiségek számtani átlagát:

$$\bar{Q} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n Q_i = \frac{Q}{n}$$

σ -val pedig e mennyiség szórását:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Q_i - \bar{Q})^2}$$

Ha V a relatív szórás $= \frac{\sigma}{Q}$ formulával számítható ki, melynek értéke n számú

ágazat esetén mindig 0 és \sqrt{n} közé esik.

$$0 \leq V \leq \sqrt{n}$$

Ily módon a szóban forgó régió specializációs indexe (I) úgy értelmezhető, mint V relatív szórásának \sqrt{n} -nel képzett hányadosa.

Tehát:

$$I = \frac{V}{\sqrt{n}}$$

A specializációs index egyszerűbb kiszámítási módja:

$$I = \frac{V}{\sqrt{n}} = \frac{1}{\sqrt{n}Q} \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Q - \bar{Q})^2} = \sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{Q_i}{Q} - \frac{1}{n} \right)^2} = \sqrt{\sum_{i=1}^n P_i^2 - \frac{1}{n}}$$

E módszer alkalmazásával a szerzők az ipar és az élelmiszeripar körzetszintenkénti specializációját több évre kiszámolták, elemezték és publikálták. (Meg kívánom jegyezni, hogy ezek a körzetszintek – mikro-, al-, mezo- és makrokörzet – nagymértékben összeesengenek a mai NUTS és LAU szintekkel (kistérség, megye és a főváros – tervezési statisztikai régiók, illetve LAU-1, NUTS-3, NUTS-4). A körzetek specializációs index értékeit összevetették a vonatkozó ágazatok fejlettségi szintjével, s ebből vontak le következtetéseket.

Összességében az előzőekben felsorakoztatott módszereket és mutatókat alkalmazhatóságuk, főbb jellemzőjük alapján táblázatba rendeztem, annak érdekében, hogy áttekintő képet kapjunk arról, hogy melyik módszer alkalmas leginkább a területi specializáció és az ágazati koncentráció vizsgálatára.

<i>Mutató megnevezése</i>	<i>Fő jellemzője, alkalmazhatósága</i>
<i>Megoszlási viszonyszám</i>	<i>Egyszerű mutató, a rész és az egész egymáshoz való viszonyát fejezi ki. A statisztikai sokaságok, illetve az általuk képviselt jelenségek struktúráját jellemzi. Elvonatkoztatnak a részek és az egész konkrét nagyságától és csak a belső arányokat, az összetételt önmagában fejezi ki.</i>
<i>Koncentrációs index</i>	<i>A területi kutatások legismertebb, legelterjedtebb formulája és egy-egy gazdasági vagy ipari ágazat szerkezetéről nyújt tájékoztatást. Abban az esetben, ha jelentősen eltérő elemszámú vizsgálatot végzünk, akkor a kapott eredményeket nem lehet közvetlenül összehasonlítani, mert a mutató minimuma függ az elemszámok alakulásától.</i>
<i>Hoover-index</i>	<i>A területi megoszlás eltéréseit méri két mennyiségi ismérv esetében, illetve a térbeli megoszlások időbeli változásának mérésére is alkalmas. A kiszámítása hasonlít a Krugman indexhez.</i>
<i>Krugman index</i>	<i>A két területegység (pl. kistérség, megye, régió) összehasonlítására használják, amelyben a megoszlások abszolút különbségeinek összegét nem osztják el 2-vel. Mivel a 2-vel történő elosztás művelete kimarad, a mutató maximuma 200-ra nő, ezért a kapott eredmény értelmezhetősége nehézkessé válik.</i>
<i>Entrópia</i>	<i>Az entrópia esetében lehetőség van a vizsgálatban szereplő területegységek aggregálására, amely arra ad választ, hogy a területi egyenlőtlenségek mekkora hányada adódik az aggregált csoportok közötti, illetve ezen aggregált csoportokon belüli heterogenitásból. A Hoover- és a Krugman indexhez hasonlóan területi megoszlások összehasonlítására alkalmas mutató.</i>
<i>Redudancia mutató</i>	<i>A redudancia mutató az entrópia koncentrációjára épül és a vizsgált ismérv öszsvolumenéből való részesedések rendezetlenségét méri. A területi egyenlőtlenségek változását vizsgálja.</i>
<i>Lorenz-görbe</i>	<i>A koncentráció mérésének igen széles körben elterjedt speciális grafikus ábrázolási módja. Ez az egységoldalú négyzetben elhelyezett speciális grafikus ábra, amely a kumulált relatív gyakoriságok függvényében ábrázolja a kumulált relatív értékösszegeket. A Lorenz-görbe előnye, hogy egzakt képet ad a koncentráció mértékéről, illetve a sorok egészét figyelembe veszi.</i>
<i>Gini-együttható</i>	<i>A Lorenz-görbe és a négyzet átlója által bezárt terület nagyságát méri és a koncentráció relatív nagyságát jellemzi. A jövedelemegyenlőtlenségek mérésének legelterjedtebb mutatója</i>
<i>Herfindahl és Diszimilaritási index</i>	<i>Területi egyenlőtlenségek bemutatására használatos mutatók (specializáció, koncentráció). Egzaktan tükrözik az iparban lejátszódó folyamatok változásának irányát és mértékét. A Herfindahl index az ipar abszolút és relatív specializációját, míg a Diszimilaritási index az ipar abszolút és a relatív koncentrációját méri.</i>
<i>Területi specializációs mutató</i>	<i>Ezen mutató megmutatja az egyes területegységek országos részarányának alakulását az adott termék vagy termelési ág vonatkozásában. Megmutatja egy termék vagy egy ágazat termelésének vonatkozásában, hogy milyen mértékben részesedik az országos értékből.</i>
<i>Különbözeti specializációs mutató</i>	<i>Azt fejezi ki, hogy az országos átlagon felüli többlet milyen mértékben járul hozzá az országos egészhez. E mellett megmutatja, hogy az egyes termékek vagy ipari ágazatok, alágazatok milyen szerepet töltenek be a vizsgált régió vagy megye gazdaságában.</i>
<i>Specializációs index</i>	<i>A területi specializáció fokának megállapítására alkalmas mutató, amely bonyolult, de ugyanakkor komplex mutató is egyben.</i>

A táblázatba foglalt módszerek közül olyan mutatót tartottam fontosnak kiválasztani vizsgálatom elvégzéséhez, amely egzaktan jellemzi a területi specializáció és az ágazati koncentráció alakulását, több aspektusból teszi lehetővé a vizsgálatok elvégzését, illetve a számított adatokból és a rendelkezésre álló „nyers” statisztikai adatokból következtetéseket lehet levonni arra vonatkozóan, hogy az iparba milyen pozitív vagy negatív folyamatok játszódtak le az elmúlt években, mely ipari ágazatok kerültek előtérbe, illetve mely ipari ágazatok vesztek jelentőségükből a hazai ipar területén. Ennek megfelelően megítélésem szerint a Herfindahl index (abszolút és relatív specializáció) és a Diszimilaritási index (abszolút és relatív koncentráció) az a mutató, amely sokoldalúan, kellő részletességgel szemlélteti a hazai ipar területi és ágazati struktúrájában bekövetkezett szerkezeti változások irányát és mértékét.

Az abszolút specializáció vizsgálatánál lehetőség nyílik arra, hogy áttekintő képet kapjunk az egyes területi egységek (megyék) ágazati szerkezetének alakulásáról. Ebben az esetben a számított adatokra alapozva megállapíthatjuk, hogy az adott területegység (megye) mennyire diverzifikált ágazati szerkezettel rendelkezik. Egy országban azok a területegységek tekinthetők specializáltak, amelyek az országos megoszlástól eltérő ágazati szerkezettel rendelkeznek.

A relatív specializációt alapvetően két tényező határozza meg. Egyrészt meghatározza magának az adott megye iparának ágazati szerkezete, illetve az ország egészére jellemző ágazati megoszlás. Abban az esetben, ha országosan egy nem túlságosan jelentős ipari ágazat valamely megyében dominánssá válik, akkor elmondhatjuk, hogy nagy lesz az adott megye relatív specializációja. Másrészt magas relatív specializáció jellemzi az adott megyét abban az esetben is, ha pl. egy országosan jelentős ipari ágazat súlya és szerepe az adott megyén belül jelentéktelen, de ugyanakkor egy másik, országosan nem jelentős ipari ágazatból mutat fel magas részarányt. Azaz a relatív specializáció vizsgálata arra ad lehetőséget, hogy megállapítsuk, mely megye iparszerkezete tér el leginkább az országostól.

Az abszolút koncentráció segítségével megállapíthatjuk, hogy adott területegység (megye) adott iparága mennyivel részesedik az adott iparág teljes (országos) mennyiségéből, míg a relatív koncentráció pedig áttekintést nyújt arról, hogy az adott ipari ágazat földrajzi elterjedése mennyiben hasonló az ipar egészének földrajzi megoszlásához.

4. A MAGYAR IPAR SPECIALIZÁCIÓJÁNAK ÉS KONCENTRÁCIÓJÁNAK IDŐBENI ÉS TERÜLETI ALAKULÁSA

Hazánk iparának területi és szerkezeti struktúrája hosszú fejlődés eredménye, amely több évtizedes múltra tekint vissza. Az egyes ipari ágazatok területi struktúráját számos tényező (természeti-társadalmi-gazdasági-politikai) befolyásolta az elmúlt évtizedekben, amelynek következtében az idők során sajátos területi iparszerkezet alakult ki.

Az Európai Unió országaiban és köztük hazánkban is az ipar területi és szerkezeti struktúrája az elmúlt 20 év során jelentős mértékben átalakult. Ezen átalakulásnak területi és ágazati veszteseivel, valamint nyerteseivel egyaránt találkozunk. Előfordult, hogy az egyes ipari ágazatokban csökkent a foglalkoztatottak száma, esetenként visszaesett a belföldi- és az exportértékesítés, más ipari ágazatok esetében pedig éppen ennek az ellenkezője alakult ki. Ez felveti olyan vizsgálatok szükségességét, amelynek segítségével megállapítható, hogy az elmúlt években az iparágak térbeli szerveződésénél történt-e koncentráció erősödés vagy csökkenés, illetve jellemző-e az egyes megyék ipari specializációjának markáns változása. Annak érdekében, hogy az elmúlt évek ipari változásait (területi, szerkezeti) figyelemmel tudjuk kísérni, fontos megvizsgálni a magyar ipari ágazatok térbeli koncentrációjának és az egyes térségek ágazati specializációjának időbeni alakulását.

Az ipari ágazatok térbeli koncentrációjának és a térségek ágazati specializációjának vizsgálatai nagy múltra tekintenek vissza mind a hazai, mind pedig a külföldi (Hine R. C. 1990; Greenway D. – Hine R. C. 1991; Amiti M. 1997; Brühlhart M. 1998) szakirodalomban. A hazai ipar területi elhelyezkedésével kapcsolatban már a rendszerváltozást megelőző évtizedekben is számos munka született, amelyek a makroszintű vizsgálatok helyett több esetben a mikro- és mezoszintű vizsgálatokat helyezték a kutatások középpontjába. (Borai Á. 1960; Kóródi J. – Márton G. 1968; Bartke I. – Bora Gy. – Illés I. 1971; Abonyiné Palotás J. et al. 1976; Abonyi Gyné. 1976, Abonyiné Palotás J. 1978; Bora Gy. 1980; Tatai Z. 1981, 1984). Az egyes ipari ágazatok területi struktúrájának vizsgálata eltérő figyelmet kapott. A legtöbb esetben a kutatások az élelmiszeriparra fókuszáltak (Abonyiné Palotás J. 1983; Gurzó I. 1986), de e mellett a textil-, a gép- és az építőanyagipar területi kérdései is előtérbe kerültek (Bencze I. 1962; Antal Z. – Fülöp S. 1973; Perczel Gy. 1973). A vizsgálatok hangsúlyozták, hogy az egyes térségek, régiók természeti-társadalmi adottságai, termelési hagyományai eltérnek egymástól és ennek megfelelően a területi munkamegosztásban is lényeges különbségek

alakulnak ki, amelyek elsősorban az egyes térségek termelési profilján keresztül jutnak kifejezésre. Ebből kifolyólag „a specializálódás a körzette formálás legfontosabb folyamata, amelyet több termelési ágazat – természetesen nem egyenlő arányban történő – kialakulása és fejlődése eredményez” (Krajkó Gy. et al. 1969).

Az ipar területi elhelyezkedésével és struktúrájának alakulásával kapcsolatos sajátos kutatások az ipari körzetekhez (rayonirozáshoz) fűződik (Krajkó Gy. 1961; Bartke I. – Kóródi J. 1968; Krajkó Gy. et al. 1969). A vizsgálatok rámutattak többek között arra, hogy pl. az ágazati körzetek esetében jellemző a specialitás, de ugyanakkor hiányzik a komplexitás (Bora Gy. 1960). Ezen kutatások közül kiemelkedik Krajkó Gyula munkássága, aki a különböző szintű gazdasági körzetesítést, illetve annak elvi és módszertani kérdéseit vizsgálta. Krajkó szerint „a területi specializáció minőséget jelző kategória, mert bizonyos mértékig az adott területegység (település, kistérség, megye, régió) fejlettségi szintjére is utal. A specializáció a társadalmi munkamegosztás olyan formája, amelyben egy vagy több kiválasztott termelési ág kivánalmait helyezzük előtérbe a többi mellé, illetve alárendelésével. Egy térség, egy régió specializációjához tartoznak mindazon ágazatok, amelyek jelentős arányt képviselnek az adott ország és az adott térség, régió termelésében, a külső áruforgalomban. Ezen ágazatoknak úgynevezett körzetformáló erejük van és a kedvező feltételek kihasználásával elősegítik a minimális munkaráfordítás mellett maximális hozam gazdasági törekvés érvényesítését” (Krajkó Gy. – Abonyi Gyné. 1977).

A rendszerváltozást követő években az ipar területi elhelyezkedése és struktúrájának változása ismét a kutatások középpontjába került, mivel hazánk ipara jelentős változásokon ment keresztül. Gazdasági kapcsolataink egyik napról a másikra egy keleti orientáltságúból egy nyugati orientáltságúvá váltak. Ez lehetőséget biztosított, hogy hazánk is részese legyen a globális piacnak és ezen keresztül a globális világgazdaságnak (Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2005). Ennek következtében megváltoztak a piaci viszonyok, a termelési és értékesítési lehetőségek, így a nemzetgazdaság ágazataiban teljesen új helyzet állt elő, amely a specializáció és különösen a területi specializáció esetében újabb kihívásokat jelentett. A nemzetgazdaság egyes ágazataiban és az ipar egyes alágazataiban visszaesett a termelés volumene, megváltozott a foglalkoztatási szerkezet, irracionálissá vált a termelési struktúra, heterogénebb lett az összetétel, esetenként pedig értékesítési nehézségek is adódtak. A fenti változások eredményeképpen az ipar területi elhelyezkedésével és struktúrájának alakulásával kapcsolatos vizsgálatok ismételen felélénkültek (Antal Z. 1993; Bartke I. 1993, Barta Gy. 1992, 1993, 1997, 2002; Nemes

Nagy J. 1997; Kiss É. 1999, 2002, 2010; Jeney L. – Szabó P. 2001; Rédei M. – Jakobi Á. – Jeney L. 2002; Perczel Gy. szerk. 2003; Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2011, Komarek 2011a, 2012a, 2012b). Nyugat-Európában és hazánkban is az iparágak térbeli koncentrációjának és a térségek specializációjának kvantitatív vizsgálatai rámutattak arra, hogy az 1980-as és az 1990-es években számos ipari ágazat esetében térbeli koncentrálódás zajlott le. A térbeli koncentrációval együtt járt az egyes térségek (régiók, megyék) ipari tevékenységének a specializációja is.

A rendszerváltozást követően általánosságban megállapítható, hogy a legerőteljesebb specializálódás az exportértékesítés esetében következett be. Az értékesítés és az exportértékesítés esetében a rendszerváltozástól az 1990-es évek végéig növekvő abszolút specializáció jellemezte iparunkat (Jeney L. – Szabó P. 2001).

Az 1990-es évek elején az élelmiszeriparunk még az egyik legfontosabb ipari ágazatunk volt. 1992-ben az élelmiszeripar adta az exportértékesítés 18 %-át. Ezen ipari ágazatunkat csak a gépipar előzte meg. Az értékesítés esetében pedig már a legnagyobb részesedéssel rendelkezett, hiszen az 1990-es évek első felében ez az ágazat adta az ipari értékesítés (belföldi és export) 23%-át. Az élelmiszeripar különösen az alföldi megyékben volt jelentős. Ebből kifolyólag az abszolút specializáció indexe (Herfindahl) Békés és Csongrád megyében meghaladta a 0,35-öt. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy Békés megye esetében az ipari értékesítés, Csongrád megyében pedig az exportértékesítés közel 60%-át jelentette. Az ezredfordulóra (2000) azonban jelentős változások következtek be, ami az élelmiszeripar szerepének csökkenésével járt együtt. Az értékesítés területén a villamosenergia-ipar, az exportértékesítés esetében pedig a vegyipar mögött az élelmiszeriparunk az egyik legnagyobb aránycsökkenést szenvedte el. (Napjainkban megállapítható, hogy az élelmiszeripar a Dél-alföldi megyékben – Bács-Kiskun, Békés, Csongrád – még fontos iparág, de ennek ellenére nem tapasztalhatunk magas abszolút specializációt) (Jeney L. – Szabó P. 2001; Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2011).

Az 1990-es évek elején az ipari értékesítés 20%-át a villamosenergia-ipar adta, amely az élelmiszeripar után a második legfontosabb ipari ágazatunk volt. Tolna megye a Paksi Atomerőműnek köszönhetően az ipari értékesítésből 60%-kal részesedett, ami 1996-ban erősen specializált megyévé tette. Az 1990-es évek végére azonban a villamosenergia-ipar részesedése megfogyatkozott a hazai ipari értékesítés területén (a korábbi 20%-ról 9%-ra). Bár Tolna megye értékesítésének még több mint felét adta, súlya e megyében is visszaesett. Így az ezredfordulóra már nem jellemezte Tolna megyét ezen a téren a magas abszolút specializáció (Jeney L. – Szabó P. 2001).

A kohászat és fémfeldolgozás országos viszonylatban nem volt jelentős ágazat, de a 90-es évek közepéig kitiüntetett szerepe volt Fejér megye iparában. Ennek a következménye az volt, hogy nagymértékben megnövelte a megye abszolút specializációját. A vizsgálatok azt mutatják, hogy Fejér megye napjaikban is erősen specializált, de nem a korábban oly jelentős szerepet játszó kohászat és fémfeldolgozás miatt, hanem az évek során egyre inkább előtérbe kerülő gépiparnak köszönhetően. Szintén magas abszolút specializáció jellemezte a 90-es években Borsod-Abaúj-Zemplén megyét az exportértékesítés területén, ami a vegyiparnak köszönhető.

Az 1990-es évek legnagyobb nyertese a gépipar volt, amely mind a az értékesítés, mind pedig az exportértékesítés esetében növelte részesedését az iparon belül. Az ipari exportértékesítés terén már 1992-ben is a legfontosabb ipari ágazatunk volt, ugyanakkor súlya és szerepe országosan folyamatosan növekedett (27%-ról közel 70%-ra). Az ipari értékesítést illetően már több megyében is magas gépipari specializáció mutatkozott a 90-es évek közepétől. A gépipar erősödése a Dunántúlon volt kiemelkedő. Magas abszolút gépipari specializáció jellemezte többek között Fejér megye mellett Vas, Győr-Moson-Sopron és Somogy megyét is. Ha azonban az exportértékesítését vizsgáljuk, akkor még több megye specializálódott a gépiparra (Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Baranya, Heves, Nógrád, Pest). Ez azt jelentette, hogy az 1990-es években az ipari struktúraátalakítás legnagyobb ágazati nyertese a gépipar, területileg pedig a Dunántúl volt (Rédei M. – Jakobi Á. – Jeney L. 2002; Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2011).

A magas abszolút specializáció mellett, a rendszerváltozást követő években több esetben találkoztunk olyan megyékkal, ahol magas volt a relatív specializáció is. Ennek az volt az oka, hogy egy országosan nem túl jelentős ipari ágazat egy megyében dominánssá vált. Ilyen volt többek között Fejér megye is, amely a kohászat és a fémfeldolgozás jelentős szerepe miatt az értékesítés és az exportértékesítés esetében magas relatív specializációt ért el. (Fejér megye a 90-es évek második felére is magasán specializált megye maradt, de már a gépipar magasabb részaránya miatt). Fejér megye mellett Vas megyében is időközben megerősödött a relatív specializáció az ipari értékesítés és az exportértékesítés tekintetében a gépipar területén. Az évtized végére azonban mind Fejér, mind pedig Vas megye estében lecsökkent a relatív specializáció. Ez annak köszönhető, hogy a gépipar az iparon belül országosan is meghatározó ágazat lett, így e két megye már nem tért el jelentős mértékben az országos ágazati szerkezettől (Krajkó Gy. – Abonyi Gyné. 1998).

Magas relatív specializáció jellemezte 1993 és 1999 közötti időszakban Tolna megyét az ipari értékesítés területén. Ezen magas index érték a villamosenergia-ipar magas részarányának köszönhető. Ugyanakkor az exportértékesítés területén pedig a textilipar magas részesedése játszott szerepet e megye magas Diszimilaritási indexében. Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében pedig az exportértékesítés területén a vegyipar magas részaránya okozta a magas relatív specializációt (Rédei M. – Jakobi Á. – Jeney L. 2002).

A 90-es évek elején több alföldi megye esetében az élelmiszeripar magas részaránya növelte meg az ipar relatív specializációját. Az ipari exportértékesítés esetében Békés, Csongrád és Hajdú-Bihar megyében képviselt magas index értéket. E mellett még említést érdemel az 1990-es évek elején a nemfémek gyártása, amely magas relatív specializációt eredményezett az értékesítés területén Nógrád megyében. De magas relatív specializáció jellemezte az exportértékesítés területén a vegyipari dominanciájú Zala megyét, illetve az országos szintet meghaladó textilipari részesedéssel jellemző Baranya megyét.

A 90-es évek első felében még nem volt olyan iparág, amely országosan túlsúlyba került volna. Ezzel ellentétben az évtized második felére az ipari értékesítésből és exportértékesítésből a gépipar már országosan is olyan nagy arányban részesedett, hogy több megye magas specializációját már nem valamely egyéb iparág nagy aránya, hanem a gépipar alacsony megyén belüli részesedése okozta. Éppen ezért előfordult, hogy egy-egy megyében, amelyet az évtized elején folyamatos magas relatív specializáció jellemezett, az évtized második felére a relatív specializáció indexének magas értékét a gépipar szerepének csökkenése és nem egy-egy ágazat országos szintjéhez képest magas aránya idézte elő. Ez figyelhető meg az ipari értékesítés területén Békés, Csongrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megye esetében. Mivel az exportértékesítésben a gépipar részesedése még gyorsabban növekedett, mint az értékesítésben, így már az évtized közepétől előfordult egy-egy megye esetében magas relatív specializáció a gépipar országosnál kisebb részesedése miatt (Zala, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna) (Rédei M. – Jakobi Á. – Jeney L. 2002; Abonyiné Palotás J. – Komarek L. 2011).

Az értékesítés esetében Pest megye volt az, amelyet mindvégig alacsony relatív specializáció jellemezett. Pest megye mellett Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Veszprém megye, valamint a főváros ipari értékesítését jellemezte átmenetileg az országoshoz igen hasonló ágazati megoszlás (Jeney L. – Szabó P. 2001).

Az exportértékesítés területén az alacsony relatív specializációjú megyék számának növekedése tapasztalható az 1990-es években. 1992-től ezen a téren alacsony relatív

specializáció jellemezte Pest megyét, 1995-ben és 1996-ban Győr-Moson-Sopron megyét, 1998-tól Komárom-Esztergom, Baranya és Somogy megyét. Az előbbi megyék alacsony index értéküket az országos átlaghoz hasonló magas gépiparuknak köszönhetette. (Kukely Gy. 2004).

Más helyzet jellemezte ipari ágazatainkat az abszolút koncentráció területén az 1990-es években. *Az ipari ágazatok abszolút földrajzi koncentrációjának csökkenésében a korábban Budapest iparon belüli szerepének visszaesése játszotta a legnagyobb szerepet.* A rendszerváltozást követő években az értékesítés 36%-a, az exportértékesítés 38%-a a fővárosra koncentrálódott. A 90-es évek folyamán a főváros esetében megfigyelhető a szekunder szektor szerepének csökkenése és a terciér szektor szerepének növekedése. Ez azt eredményezte, hogy az évek folyamán az értékesítésből 12, az exportértékesítésből pedig 22 százalékponttal csökkent Budapest részesedése (Jeney L. – Szabó P. 2001).

A fa- és papíripar, illetve a gépipar esetében a 90-es évek elején még jelentős főváros koncentráció figyelhető meg az ipari értékesítés, valamint a gépipar esetében az exportértékesítés terén. A vidéki megyék ágazaton belüli szerepének erősödésével azonban az évtized közepétől eltűnt az erős abszolút koncentráció e két ágazat esetében. A gépipari foglalkoztatás ugyanakkor 1999 óta kifejezetten alacsony abszolút földrajzi koncentrációt mutatott (Jeney L. – Szabó P. 2001).

A 90-es évek folyamán magas földrajzi koncentráció jellemezte az exportértékesítés területén bányászatunkat, valamint a kohászat és fémfeldolgozásunkat is. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy e két ágazat esetében nem beszélhetünk fővárosra történő koncentrálódásról, hanem a kohászat és fémfeldolgozás Fejér, a bányászat Jász-Nagykun-Szolnok és Zala megyében játszott fontos szerepet.

Külön említést érdemel a villamosenergia-ipart, amely az exportértékesítés területén növekvő koncentrációt mutatott. 1992-ben még Győr-Moson-Sopron megyében mutatott nagy abszolút koncentrációt, de 1993-tól már a főváros, ami azt jelentette, hogy a hazai villamosenergia-ipari exportértékesítés 99%-át a főváros adta (Krajkó Gy. – Abonyi Gyné. 1998).

A rendszerváltozást követő években magas relatív koncentráció jellemezte a bányászatot az értékesítés és az exportértékesítés területén. 1992-ben és 1993-ban magas relatív koncentrációs értéket mindkét esetben az okozta, hogy a főváros részesedése a bányászaton belül viszonylag alacsony volt. Az értékesítés területén a későbbiek során is ez okozta az index értékének növekedését. Az exportértékesítés területén a főváros országos iparon belüli részaránya annyira lecsökkent, hogy a magas relatív koncentráció

indexe elsősorban olyan megyék miatt nőtt meg, amelyekre a bányászat koncentrált. Jász-Nagykun-Szolnok megye, 1997-től pedig Zala megye az exportértékesítés területén történő országos ipari súlyánál nagyobb ágazati részesedése játszotta a kulcsszerepet az ágazat magas relatív koncentrációjában (Rédei M. – Jakobi Á. – Jeney L. 2002)

Az ipari értékesítésnél a vegyipart, az exportértékesítésnél a vegyipar mellett a villamosenergia-ipart is magas relatív koncentráció jellemezte az 1990-es években. Ezen ágazatok esetében a magas relatív koncentrációs értékeket az idézte elő, hogy Budapest ágazaton belüli aránya jóval felülmúlta a fővárosnak az ország iparán belüli súlyát. Az évtized közepén az értékesítés és az exportértékesítés esetében a kohászatra és a fémfeldolgozásra magas relatív koncentráció volt jellemző. Ebbe az esetben a magas index értékeket Fejér megyének az átlagosnál magasabb ágazaton belüli részesedése biztosította. A nemfém ásványi anyagok, és a fa- és papíripari termékek exportértékesítése esetében azonban éppen az okozta a magas relatív koncentrációt, hogy az adott ágazatokon belül Fejér megye részaránya nagyon elmaradt a megye össziparon belüli jelentős súlyától (Jeney L. – Szabó P. 2001).

4.1. Az ipar abszolút és relatív specializációjának alakulása (2000-2008)

A vizsgálathoz adatforrásként a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által rendelkezésre bocsájtott megyei szintű adatok kerültek felhasználásra. (Célszerű lett volna kisebb területegységet vizsgálni (pl. kistérség), de erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok.) Az adatokból olyan *mutatókat képeztem*, amelyek lehetővé tették az ágazati és területi összehasonlítást. Ennek alapján *a vizsgálat tárgyát képező adatok* a következők: *az iparban foglalkoztatottak száma, a belföldi értékesítés, az exportértékesítés és az összes (teljes) értékesítés alakulása. Az iparban foglalkoztatottak esetében a telephely szerinti adatokat, míg a belföldi, az export és a teljes ipari értékesítés esetében pedig a megyei székhelyű ipari szervezetek adatait kellett figyelembe venni. A kapott indexértékek alapján minden esetben 5 kategória került kialakításra. Ezen 5 kategória a felső szélső és az alsó szélső értékeket figyelembe véve, a lehetőségekhez mérten szabályos intervallumok alapján lett meghatározva. Ennek alapján történ hazánk megyéinek besorolása. Az alsó kategória az alacsony specializációval, a felső kategória pedig a magas (erősebb) specializációval rendelkező megyéket foglalja magába. A számított eredmények alapján pedig (példákon keresztül) meghatározom, hogy az alacsony vagy a magas specializációt mely ipari ágazat(ok), illetve alágazat(ok) eredményezték. A*

TEÁOR (Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszere) többszöri változása miatt a vizsgálat tárgya a 2000 és 2008 közötti időszak, ugyanis az adatok csak így tesznek eleget az összehasonlíthatóság feltételeinek.

4.1.1. Az ipar abszolút specializációja

A megyék abszolút specializációja megmutatja, hogy az adott megye mennyire diverzifikált ágazati szerkezettel rendelkezik, ugyanakkor nem nyújt áttekintő képet az országon belüli megyék közötti tényleges munkamegosztásról. Abban az esetben, ha egy olyan országban, ahol az ország egészében domináns egy ipari ágazat, akkor általában több megyében is jelentős részesedést érhet el. Egy országban azok a megyék tekinthetők specializáltak, amelyek az országos átlagtól eltérő ágazati szerkezettel rendelkeznek.

A foglalkoztatottak alapján vizsgált abszolút specializáció esetében területegységenként a következő index értékek a jellemzők. A bázisidőszakban (2000) a legmagasabb index értéket Fejér, Vas, Pest, illetve magas index értékeket Győr-Moson-Sopron, Jász-Nagykun-Szolnok, Tolna és Somogy megye képviselte az abszolút specializáció területén (Komarek L. 2011a, 2012a).

A specializáció átlagosnál magasabb foka Fejér megyében elsősorban a feldolgozóiparnak köszönhető, ezen belül pedig kitüntetett szerepe volt a gépiparnak és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termékek gyártásának. A gépipar a megye teljes ipari foglalkoztatottaiból 43,3 %-kal, a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása 18,0 %-kal részesedett. A gépiparon belül a foglalkoztatásban jelentős szerepe volt a számítástechnikai, híradástechnikai és elektronikai termékek gyártásának (Videoton, Philips, Albacomp – Székesfehérvár, Aikawa – Dunaújváros) és a közúti járműgyártásnak (autóbuszgyártás – Ikarus – Székesfehérvár). 2002-ben az elektronikai iparban tevékenykedő vállalatok létrehozták a Közép-dunántúli Elektronikai Klasztert. A fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása esetében a megyében 2 vállalat emelhető ki. Az egyik az Alcoa-Köfém (Székesfehérvár), amely elsősorban titánból készült könnyűfémeket és nikkkel-alapú szuperötvözeteket, valamint hengereltárukat, keményfém-ötvözetből készült préselt, valamint kovácsolt termékeket állít elő. A másik jelentősebb vállalat az ISD Dunaferr (Dunaújváros), amely a bramma⁶, a melegen és hidegen

⁶ A bramma téglalap formájú, különböző szelvényméretű félkész termék, amelyet a folyamatos acélöntőműben készítenek. Alapanyaga a konverterről beérkező nyersacél, amit különböző gyártóeszközök és segédanyagok alkalmazásával úgynevezett vertikális, azaz függőleges elhelyezkedésű, fölülről lefelé haladó gépsoron acélbrammává öntenek.

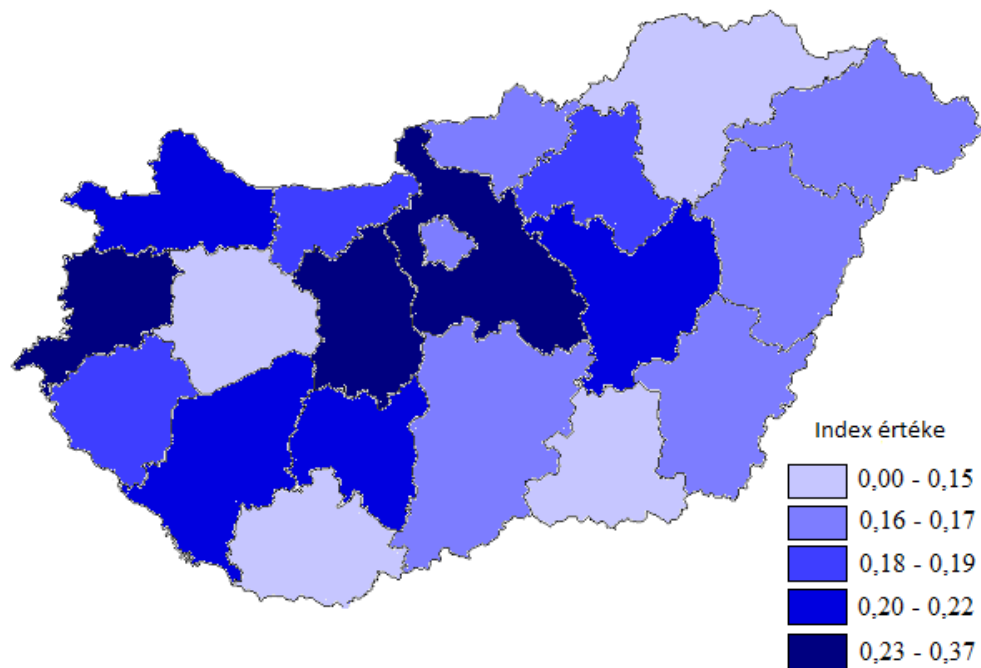
hengerelt, valamint a hidegen hajlított nyitott és zárt szelvények, továbbá a bevonatos termékek előállításával foglalkozik.

17. táblázat: A magyar ipar abszolút specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi és időbeni alakulása

Területegység megnevezése	2000	2002	2004	2006	2008
Budapest	0,16	0,16	0,16	0,15	0,15
Pest megye	0,24	0,21	0,22	0,20	0,20
Közép-Magyarországi régió	0,18	0,17	0,18	0,17	0,16
Fejér megye	0,25	0,27	0,25	0,26	0,25
Komárom-Esztergom megye	0,18	0,20	0,26	0,34	0,37
Veszprém megye	0,14	0,14	0,14	0,15	0,17
Közép-Dunántúli régió	0,18	0,20	0,21	0,24	0,25
Győr-Moson-Sopron megye	0,21	0,21	0,22	0,21	0,21
Vas megye	0,25	0,24	0,24	0,23	0,23
Zala megye	0,18	0,20	0,24	0,24	0,26
Nyugat-Dunántúli régió	0,21	0,21	0,23	0,22	0,23
Baranya megye	0,15	0,14	0,14	0,14	0,15
Somogy megye	0,20	0,19	0,17	0,20	0,22
Tolna megye	0,20	0,19	0,18	0,16	0,16
Dél-Dunántúli régió	0,17	0,16	0,16	0,16	0,17
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	0,13	0,14	0,15	0,17	0,18
Heves megye	0,18	0,19	0,19	0,23	0,25
Nógrád megye	0,16	0,16	0,16	0,16	0,18
Észak-Magyarországi régió	0,13	0,14	0,15	0,18	0,19
Hajdú-Bihar megye	0,17	0,17	0,16	0,16	0,16
Jász-Nagykun-Szolnok megye	0,21	0,21	0,20	0,23	0,25
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	0,17	0,18	0,17	0,17	0,18
Észak-Alföldi régió	0,17	0,18	0,17	0,17	0,18
Bács-Kiskun megye	0,17	0,17	0,18	0,18	0,18
Békés megye	0,17	0,18	0,18	0,16	0,17
Csongrád megye	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14
Dél-Alföldi régió	0,16	0,16	0,16	0,16	0,16

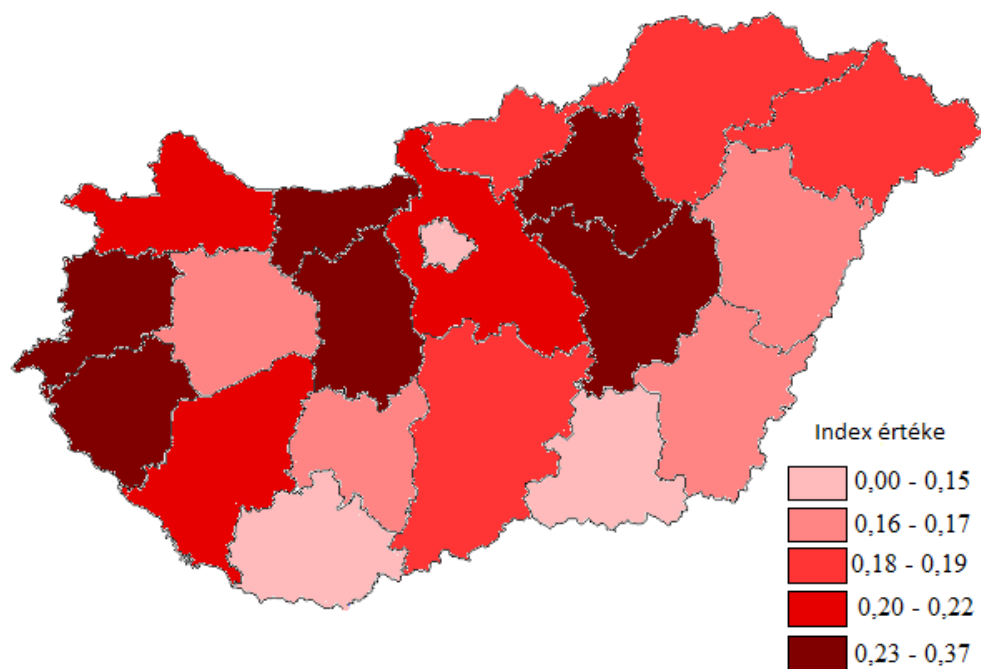
Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

18. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi alakulása (2000)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

19. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi alakulása (2008)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Vas megye a gépiparnak és a könnyűiparnak (textília, bőrtermék, lábbeli gyártása), Pest megye pedig szintén a gépiparnak és az élelmiszeriparnak (élelmiszer, ital, dohány gyártása) köszönhette előkelő helyét ezen a téren. Vas megyében a gépipar a megye teljes ipari foglalkoztatottaiból 39,8%-kal, a textília, bőrtermék, lábbeli gyártása 26,7%-kal, Pest megye esetében a gépipar 41,9%-kal az élelmiszer, ital, dohány gyártása pedig 15,6%-kal részesedett. Vas megyében a gépiparon belül a közúti járműgyártás (személygépkocsi-gyártás, Opel – Szentgotthárd), az autóalkatrész-gyártás (Delphi, LuK Savaria Kuplunggyártó – Szombathely) és az elektronikai termékek gyártása (Flextronics – Sárvár, Siemens, Philips – Szombathely) emelhető ki a foglalkoztatottak területén. A textília, bőrtermék, lábbeli gyártása esetén a közel 700 főt foglalkoztató Styl Ruhagyár (Szombathely) érdemel említést, amely magas minőségű felsőruházati kollekciókat (kabát, öltöny, kosztüm, blézer, nadrág, ruha, szoknya) – főként Nyugat-Európai divatcégek megrendelésére – állít elő. E mellett jelentősebb munkaerőt foglalkoztatott a Lurotex (Szentgotthárd), amely a selyem típusú szövetek gyártásával meghatározó a magyar piacon, míg a Vossen (Szentgotthárd) pedig a frottirtermékek előállításának egyik jeles hazai képviselője. Pest megyében a gépipar ágazatai közül a híradástechnikai termékek gyártása (Triton Electronics – Pécel), a villamos berendezések (Manfred Zollner – Vác), a számítógép, elektronikai, optikai termék (Clarion – Nagykáta, Lear – Gödöllő, Alpine – Biatorbágy, Sanshin – Nagykőrös) és a gépek, gépi berendezések gyártása (General Electric – Veresegyháza) említhető meg ezen a téren. Az élelmiszer, ital, dohány gyártása esetében a húsfeldolgozó-ipar (Zimbo – Perbál, Her-Csi-Hús – Hernád), a gyümölcs-, zöldségfeldolgozó- és tartósítóiipar (Bonduelle – Nagykőrös, Mirelite Mirsa – Albertirsa, Pacific Océán – Vác) valamint az italgyártó (Coca-Cola – Dunaharaszti, Campona – Törökbálint) és a tejipar területén tevékenykedő Kőröstej (Köröстетétlen) emelhető ki. 2008-ban az élelmiszeripar területén tevékenykedő vállalatok létrehozták az együttműködésen alapuló Csepel és Környéke Kistérségi Élelmiszeripari Klasztert. Győr-Moson-Sopron megyében a gépiparban foglalkoztatottak képviselnek magasabb arányt ezen a területen (37,2%), emiatt magas az adott megye Herfindahl indexe. A gépiparon belül a közúti jármű- és alkatrészgyártás (Audi, Rába – Győr) és az elektronikai termék gyártása (Philips, General Electric – Győr) emelhető ki. Jász-Nagykun-Szolnok megyének szintén a gépipar miatt magasabb az abszolút specializációs index értéke, mivel a megyében az ipari foglalkoztatottak 37,9%-a 2000-ben a gépiparban dolgozott. A megyében a gépek, gépi berendezések gyártása (Electrolux – Jászberény) és az elektronikai termékek gyártása (Samsung – Jászfényszaru) képviselt magasabb részarányt a megye

teljes ipari foglalkoztatottaiból. *Tolna megye esetében a textília, bőrtermék, lábbeli gyártása okozta a magasabb index értéket.* Ez az ipari ágazat a megye ipari foglalkoztatottainak 31,3%-át tette ki. Ezen belül pedig kitüntetett szerepe volt a lábbeli (Goyser-Schuh, Salamander, Bar. & Co Word – Bonyhád), valamint a bőrtermék gyártásának (Samsonite – Szekszárd, ST. Bőrgyár – Simontornya). *Somogy megye szintén a gépiparnak köszönheti a magasabb abszolút specializációt,* amely a megye ipari foglalkoztatottainak 34,2%-át jelentette. A megyében működő vállalkozások közül említést érdemel az elektronikai termékek gyártásával foglalkozó Flextronics (Tab), valamint a háztartási gépek és készülékek gyártásával foglalkozó Videoton Elektro-Plaszt (Kaposvár és Marcali). A sor végén a bázisévben *legkisebb abszolút specializációval rendelkező megyék: Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád és Veszprém.* Ezen megyék esetében az index értéke 0,15 vagy még ezen érték alatti. *Ennek oka, hogy az adott megyékben nem volt jelen olyan domináns ipari ágazat, amelynek meghatározó szerepe lett volna a munkaerő foglalkoztatásában.*

A tárgyidőszakban (2008) Fejér, Vas és Jász-Nagykun-Szolnok megye mellé Komárom-Esztergom, Zala és Heves megye zárkózott fel. Fejér megyében továbbra is kitüntetett szerepe van a gépiparnak (39,4%) és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termékek gyártásának (28,0%), amely két ágazat jelentős munkaerő-kapacitást köt le (67,4%). A gépiparon belül továbbra is meghatározó a foglalkoztatottak területén a számítástechnikai és az elektronikai ipar, valamint a háztartási gépek és berendezések gyártása (Emerson, Videoton, Sanmin SCI, Albacomp, Philips – Székesfehérvár; Momert, Aikawa – Dunaújváros). Ennek ellenére az ágazat vesztett súlyából és szerepéből a foglalkoztatottak területén. 2000-ről 2008-ra 43,3%-ról 39,4%-ra, azaz 3,9% pontos csökkenést könyvelhetett el a megye gépipara. Ennek oka, hogy mind a nagyobb vállalatok, mind a kisebb vállalkozások az egyre kedvezőtlenebb piaci viszonyok (csökkenő fizetőképes kereslet, értékesítési nehézségek, egyre növekvő működési költségek) miatt csökkentették termelőkapacitásukat, ami a foglalkoztatottak fokozatos leépítését eredményezte. Több vállalat az évek során számos telephelyét felszámolta, olykor teljesen beszüntette termelését, ami jelentős munkaerő-elbocsájtást vont maga után. A fémalapanyag, fémfeldolgozási termék esetében az Alcoa-Köfém (Székesfehérvár) és az ISD Dunaferr (Dunaújváros) emelhető ki a foglalkoztatás területén. Ebben az esetben pedig bővült a foglalkoztatottak aránya, mivel 2000-ről 2008-ra a korábbi 18,0%-ról 28,0%-ra emelkedett, ami 10,0% pontos növekedést eredményezett. Ez elsősorban az ISD Dunaferr gazdasági helyzetének stabilizálásával és piaci helyzetének javulásával, valamint

termelőkapacitásának bővülésével magyarázható. *Vas megye* esetében igaz, hogy az index értéke 0,25-ről 0,23-ra csökkent 2000-ről 2008-ra, de ennek ellenére megőrizte „vezető” pozícióját a foglalkoztatottak abszolút specializációját illetően. A megye *magasabb index értéke a gépipar* (42,9%) és *a textil, bőrtermék, lábbeli gyártásának* (13,4%) az *eredménye*. A megye teljes ipari foglalkoztatottai közül a gépipar esetében 2000-ről 2008-ra 3,1% pontos növekedés, míg a textil, bőrtermék, lábbeli gyártása esetén 13,3% pontos csökkenés figyelhető meg. A jelentős csökkenés ellenére a textil, bőrtermék, lábbeli gyártása területén a foglalkoztatottak aránya még így is lényegesen meghaladja az országos szintet. (Az országos szint 7,5% volt 2008-ban). A jelentős visszaesésnek a fő oka a hazai és a külföldi fizetőképes kereslet csökkenése, az egyre felerősödő külföldi (elsősorban kínai) import- és az elmúlt években a munkaerőköltségek jelentős növekedésével magyarázható. A gépiparon belül a közúti járműgyártás (személygépkocsi-gyártás, Opel – Szentgotthárd) és az autóalkatrész-gyártás (Delphi, LuK Savaria – Szombathely) emelhető ki. A textil, bőrtermék, lábbeli gyártása esetén a Styl Ruhagyár (Szombathely), a Lurotex (Szentgotthárd), a Vossen (Szentgotthárd) és a Pannóniai Ruhaiipari Szövetkezet (Szombathely) érdemel említést. A nagy textilipari hagyományokkal rendelkező Vas megyében 2005-ben megalakult a vállalkozások horizontális együttműködését elősegítő Pannon Textil Klaszter, amelyben a megye textilipari vállalatai mellett számos Győr-Moson-Sopron és Zala megyei vállalkozás is megtalálható. *Jász-Nagykun-Szolnok megyében a gépiparnak köszönhető a magasabb Herfindahl index*. A foglalkoztatottak gépiparon belüli aránya 2000-ről 2008-ra a korábbi 37,9%-ról 44,6%-ra emelkedett. A megyében a háztartási gépek, gépi berendezések gyártása (Electrolux - Jászberény), az elektronikai termékek gyártása (Samsung – Jászfényszaru), és az autóalkatrész-gyártás (Le Bélier – Szolnok) érdemel említést. A növekedés elsősorban az új vállalkozások (Le Bélier) megyén belüli letelepedésével és a meglévő vállalatok kisebb kapacitásbővítésével magyarázható. *Komárom-Esztergom megye* Fejér megyéhez történő „felzárkózását” *a gépiparnak köszönheti*, mert az adott ágazatban foglalkoztatottak száma 2000-ről 2008-ra közel 3-szorosára növekedett. A gépipar ipari foglalkoztatottakon belüli részaránya a korábbi 33,5%-ról 2008-ra 58,8%-ra emelkedett, ami egy erőteljesebb abszolút specializációt eredményezett. A gépiparon belül a közúti járműgyártás (Suzuki – Esztergom), az elektronikai termékek gyártása (Sanyo – Dorog, Nokia, Sunarrow, Foxcon – Komárom), a gép, gépi berendezések gyártása (ASG Gépgyártó – Tatabánya), valamint az autóiipari alkatrészgyártás (FCI Connectors – Tatabánya) emelhető ki. A gépjármű és az alkatrészgyártás területén a vállalatok és a vállalkozások szorosabb horizontális

együtműködése érdekében 2001-ben a Magyar Suzuki Zrt. vezetésével megalakult a Közép-magyarországi Autóipari Klaszter, amely hazánk első klasztere volt (Kiss É. 2010). E mellett szintén *a gépiparnak köszönheti „felemelkedését” Zala és Heves megye is*. Zala megyében a gépiparban foglalkoztatottak aránya a megye összes ipari foglalkoztatottaiból 2008-ban 47,0%-ot tett ki, ellenben 2000-ben csak 34,5%-ot. Ez 12,5% pontos növekedést jelent a tárgyévire a bázisévhez képest. A gépiparon belül a gép, gépi berendezések gyártása (Vasipari és Gépgyártó – Keszthely, Zalai Vákuumtechnikai Gépgyár – Nagykanizsa, Metal-System – Zalaegerszeg) és az elektronikai termékek gyártása (Flextronics – Zalaegerszeg) emelhető ki. Az elektronikai ipar területén megvalósuló együtműködések érdekében 2002-ben létrehozták a Pannon Mechatronikai Klasztert. Heves megyében a gépiparban foglalkoztatottak aránya a teljes ipari foglalkoztatottakon belül elérte a 44,9%-ot. A bázisévhez képest ez 11,6% pontos növekedést jelentett. (2000-ben a gépiparban foglalkoztatottak aránya 33,3% volt az adott megyében). A gépipar területén a legtöbb munkaerőt foglalkoztató vállalat a gép, gépi berendezés gyártása és az elektronikai termékek gyártása területén tevékenykedett. Ezen vállalatok közül említést érdemel a ZF Hungária (Eger), Robert Bosch Elektronika (Hatvan), a Saia-Burgess (Hatvan), a Mátra Gépipari Kft. (Gyöngyös), a Gyöngyösi Mezőgép és Járműtechnikai Kft. (Gyöngyös) és a Hevesgép (Heves). 2008-ban a Mátra térségében tevékenykedő gépipari termékeket előállító vállalatok a hatékonyabb működés és a jövőbeni közös gépipari fejlesztések érdekében létrehozták a jelenleg 17 tagot számláló Gépipari Klasztert.

Az előbbi megyék esetében mindenhol elérte vagy meghaladta az abszolút specializáció értéke a 0,25. Pest és Vas megye elvesztette korábbi előnyét ezen a téren. Pest megye esetében 2008-ra az index értéke 0,20-ra, míg Vas megye estében pedig 0,23-ra esett vissza. A visszaesés oka elsősorban azzal magyarázható, hogy a korábban jelentős létszámot foglalkoztató ágazatok (Vas megyénél a gépipar és a textília, bőrtermék, lábbeli gyártása) szerepe csökkent 2000-ról 2008-ra. Pest megye esetében pedig igaz, hogy a foglalkoztatottak számát illetően növekedés tapasztalható, de a növekedés nem csak a megyét jellemző gépiparban és az élelmiszer, ital, dohány gyártásában következett be, hanem a különböző ipari ágazatok között egyenletesebben oszlott meg. Tehát más ipari ágazatokban (pl. fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység, fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása) a növekedés nagyobb arányú volt az előző ágazatokhoz képest (gépipar, élelmiszer, ital, dohány gyártása).

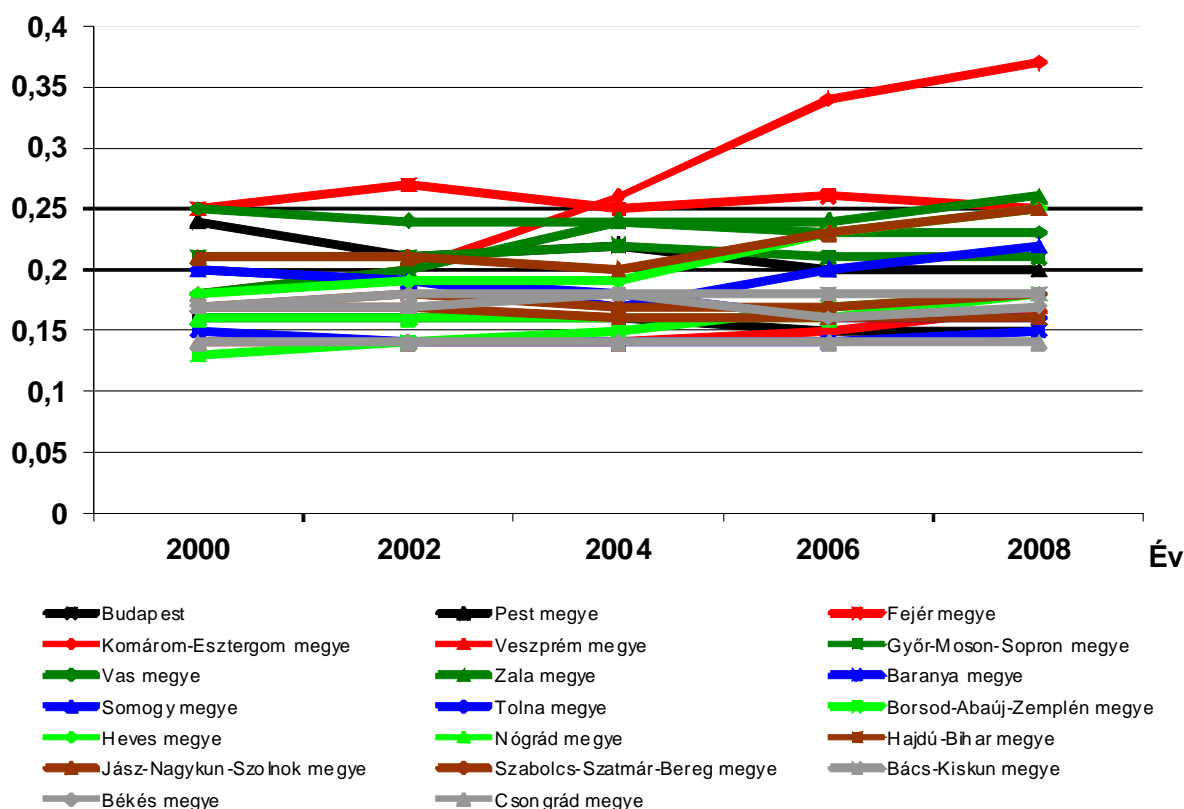
Tendenciájában vizsgálva a foglalkoztatottak abszolút specializációját, megállapíthatjuk, hogy 19 megye és a főváros esetében ellentétes irányú tendencia

érvényesült. Négy megyében (pl. Tolna, Hajdú-Bihar) és a fővárosban a bázisévről a tárgyévre csökkent, tíz megye (pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Somogy) esetében növekedett és öt megye (pl. Csongrád, Békés) esetében pedig stagnált az iparban foglalkoztatottak abszolút specializációjának indexe.

A növekedés elsősorban annak köszönhető, hogy bizonyos iparágak (pl. a gépipar, a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása) esetében növekedett a foglalkoztatottak területén a koncentráció mértéke és ezáltal az adott megye adott iparága vált meghatározóvá a foglalkoztatásban (pl. a gépipar Komárom-Esztergom megyében). Az index csökkenése pedig a foglalkoztatottak számának negatív irányba történő változásával, továbbá a foglalkoztatottak ipari ágazatok szerinti megyén belüli egyenletesebb eloszlásával magyarázható.

20. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának foglalkoztatottak szerinti alakulása

Index értéke

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Az ipar belföldi értékesítés szerinti abszolút specializációja változatos képet mutat. 2000-ben ezen a téren két megye (Somogy és Tolna) képviselt magas indexértéket. Somogy

és Tolna megyében az átlagot meghaladó index jellemző. (Az előzőnél 0,52, az utóbbinál pedig 0,50.)

18. táblázat: A magyar ipar abszolút specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása

Területegység megnevezése	2000	2002	2004	2006	2008
Budapest	0,22	0,19	0,20	0,28	0,33
Pest megye	0,16	0,16	0,16	0,18	0,19
Közép-Magyarországi régió	0,20	0,17	0,18	0,24	0,29
Fejér megye	0,25	0,28	0,28	0,28	0,22
Komárom-Esztergom megye	0,17	0,18	0,18	0,29	0,25
Veszprém megye	0,15	0,16	0,15	0,16	0,19
Közép-Dunántúli régió	0,17	0,17	0,16	0,19	0,18
Győr-Moson-Sopron megye	0,21	0,22	0,22	0,32	0,22
Vas megye	0,16	0,18	0,19	0,21	0,22
Zala megye	0,18	0,19	0,20	0,26	0,16
Nyugat-Dunántúli régió	0,18	0,18	0,19	0,25	0,17
Baranya megye	0,34	0,32	0,29	0,44	0,38
Somogy megye	0,52	0,31	0,32	0,44	0,33
Tolna megye	0,50	0,53	0,50	0,64	0,67
Dél-Dunántúli régió	0,26	0,31	0,28	0,43	0,41
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	0,24	0,23	0,21	0,25	0,30
Heves megye	0,24	0,24	0,23	0,24	0,30
Nógrád megye	0,17	0,15	0,16	0,20	0,18
Észak-Magyarországi régió	0,19	0,19	0,17	0,22	0,27
Hajdú-Bihar megye	0,32	0,33	0,35	0,48	0,53
Jász-Nagykun-Szolnok megye	0,21	0,20	0,23	0,28	0,32
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	0,20	0,19	0,19	0,25	0,28
Észak-Alföldi régió	0,23	0,23	0,23	0,29	0,32
Bács-Kiskun megye	0,22	0,25	0,24	0,24	0,32
Békés megye	0,30	0,29	0,30	0,25	0,25
Csongrád megye	0,30	0,28	0,29	0,41	0,52
Dél-Alföldi régió	0,24	0,23	0,22	0,26	0,31

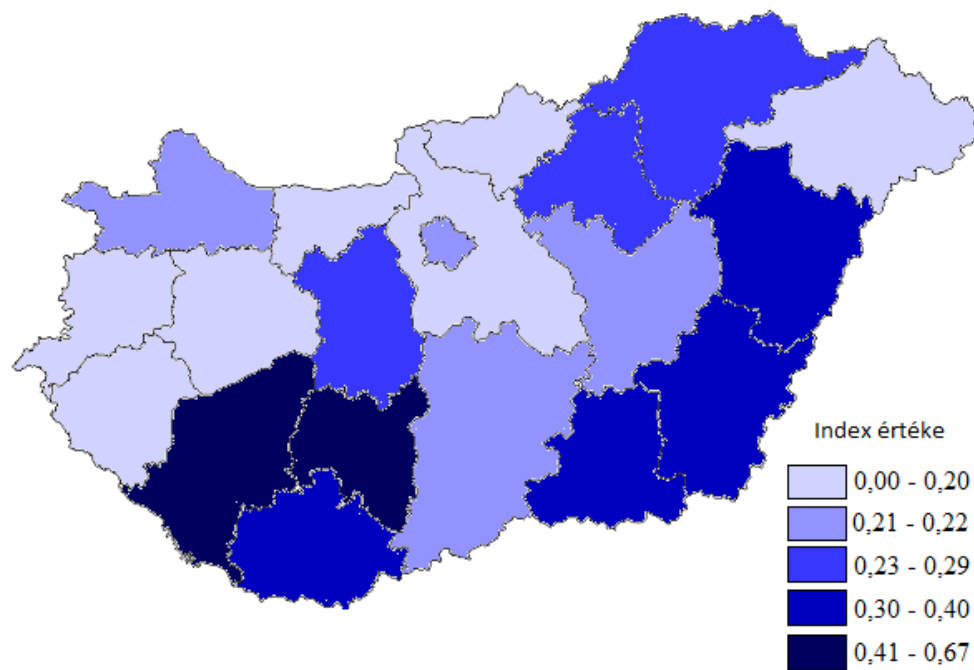
Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

Somogy megye a magas belföldi értékesítési indexet a gépiparnak, Tolna megye pedig a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásnak (Paks) köszönheti. Somogy megyében a belföldi ipari értékesítés esetén a gépipar 68,9%-ot, Tolna megyében pedig a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás 68,6%-ot képviselt. A Paksi Atomerőmű (1851 MW) a hazai villamosenergia-termelés több mint 40%-át adta ekkor. A gépiparon belül Somogyban jelentős szerepe van a Flextronicsnak (Tab), amely magas szintű műszaki,

tervezési, gyártás-előkészítési, gyártási, logisztikai, disztribúciós és szervizszolgáltatásokat kínál az autóipar, a számítástechnika, a fogyasztói elektronika, az ipari alkalmazások, az elektronikai infrastruktúra, az orvosi műszerek és a mobil kommunikáció területén működő partnereinek. E mellett a háztartási gépek és készülék gyártásának területén tevékenykedő Videoton Elektro-Plaszt (Kaposvár és Marcali) és a közúti járműgyártás (autóbuszgyártás) egyik hazai központjának számító Kaposvár (NABI – buszkarosszéria-gyártó és –összeszerelő üzem) emelhető ki. E mellett a gépek, gépi berendezések gyártása területén tevékenykedő Pannon-Spirál, Kaposgép, Kapos Atlas (Kaposvár) érdemel említést a belföldi értékesítés területén.

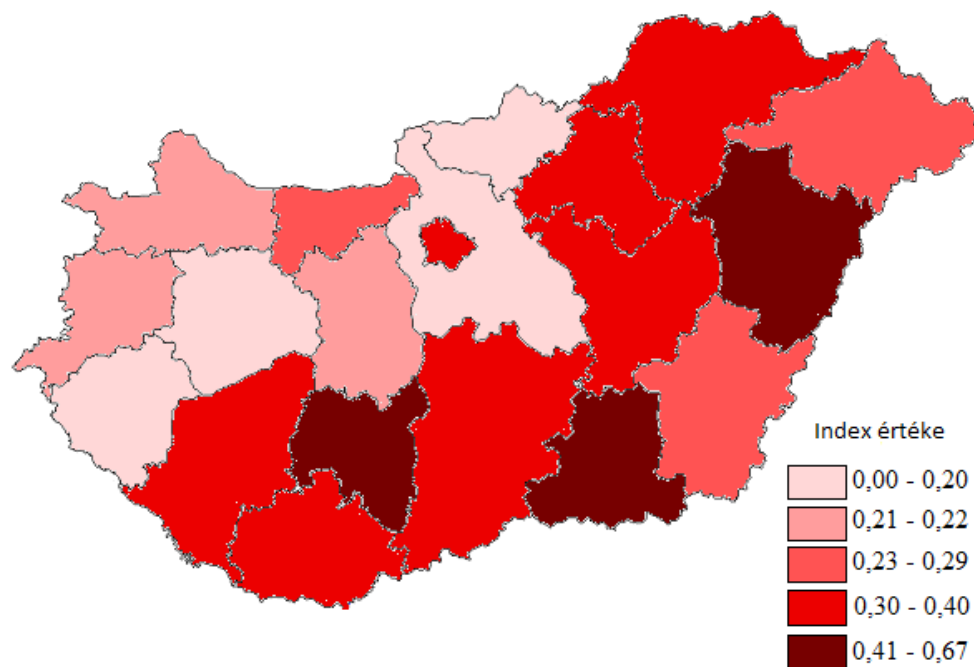
A középmezőnyben található Baranya, Csongrád, Hajdú-Bihar és Békés megye alacsonyabb index értékének oka, hogy ágazati szerkezetük kisebb mértékben különbözik az országos ágazati szerkezettől (élelmiszer, ital, dohány gyártása, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, vegyipar). Baranya megyében a belföldi értékesítésben jelentős szerepe van az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (42,3%) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásnak (39,5%). Az élelmiszer, ital, dohány gyártásánál megemlíthető a húsipar (Efef – Pécs), a söripar (Pécsi Sörfözde – Pécs), a dohányipar (British American Tobacco – Pécs), a konzervipar (Vital – Lánycsók) míg a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás esetében pedig a villamosenergia-ipar (E.ON Dél-Dunántúli Áramszolgáltató – Pécs) és a hőszolgáltatás (Pannon Hőerőmű – Pécs). Csongrád és Hajdú-Bihar megyénél szintén az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (Pick, Sole-Mizo – Szeged; Hungerit – Szentes; Debrecen Hús – Debrecen, Nádudvari Élelmiszer Kft. – Nádudvar) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásnak (DÉMÁSZ, DÉGÁZ – Szeged; E.ON Tiszántúli Áramszolgáltató – Debrecen) van nagyobb szerepe ezen a területen. Csongrád megye esetében az élelmiszer, ital, dohány gyártása 42,3%-ot, Hajdú-Bihar megyében 38,0%-ot, míg a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás az előbbinél 32,8 %-ot az utóbbinál 40,2%-ot képviselt. Békés megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártása (49,3 %) mellett a nemfém ásványi termék gyártása (18,0%) emelhető ki. Az élelmiszer, ital, dohány gyártása esetében a húsipar (Gallicoop – Szarvas, Csaba Hús – Békéscsaba, Merián Foods – Orosháza, Gyulai Húskombinát – Gyula), a nemfém ásványi termék esetében pedig az üvegyártás (Guardian, Orosháza Glas – Orosháza) és a téгла- és cserépipar (Tondach – Békéscsaba) érdemel említést.

21. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi alakulása (2000)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

22. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi alakulása (2008)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Alacsony értékeket Pest, Vas, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Komárom-Esztergom, Zala és Veszprém megye képviselt ezen a téren. Az alacsony index értékek azzal magyarázhatók, hogy az adott megyékben több olyan ipari ágazat is volt, amely jelentősebb részarányt képviselt a belföldi értékesítés esetében. Például Pest megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártása (tejipar, húsipar, üdítő- és italgyártás, konzervipar) a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, gépipar (gép, gépi berendezések gyártása, híradástechnikai és elektronikai termékek gyártása) és a vegyipar (gyógyszeripar) érdemel említést. Vas megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártása (húsipar), fa-, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység (fafeldolgozás), valamint a vegyipar (gumi- és műanyagtermék gyártása), Veszprém megyében pedig a vegyipar (vegyi anyagok előállítása, műanyagtermék-gyártás) az élelmiszer, ital, dohány gyártása (húsipar, tejipar, üdítőital-gyártás) és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása emelhető ki.

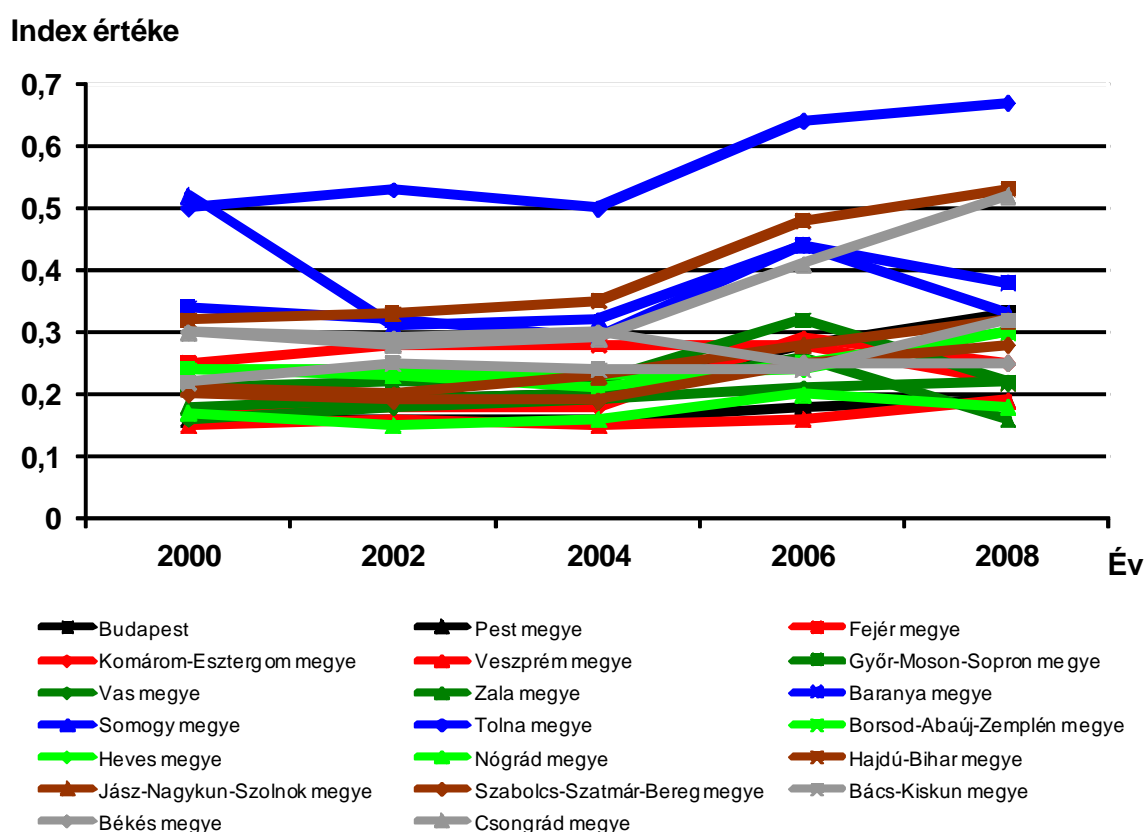
A bázisidőszakról a tárgyidőszakra (2008) Tolna megye kisebb mértékben növelte előnyét, és 2000-hez képest 2008-ra a felső kategóriába került Hajdú-Bihar és Csongrád megye is. A korábbi magasabb értéket képviselő Somogy megye veszített jelentőségéből, mert a megyére jellemző gépipar vesztett súlyából és szerepéből a belföldi értékesítés területén. Tolna megye magas index értékét továbbra is a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásnak köszönheti, amely az iparon belüli belföldi értékesítés 80,9%-át jelenti. Ez 2000-hez képest 12,2% pontos növekedést jelentett. (A Paksi Atomerőmű névleges teljesítménye napjainkban eléri a 2000 MW-ot. A jelenben is működő négy blokkja összesen 15 427 GWh villamos energiát termel). Hajdú-Bihar és Csongrád megyében szintén a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás az oka annak, hogy a két megye magas abszolút specializációval rendelkezik. Az előző esetében a belföldi értékesítés 70,4%-ot, az utóbbinál 68,7%-ot képviselt. Hajdú-Bihar megyének 30,2% pontos, Csongrád megyének pedig 35,9% pontos növekedést jelentett a bázisévhez képest. A magasabb index érték elsősorban a térségben tevékenykedő szolgáltató vállalatoknak (TIGÁZ Tiszántúli Gázszolgáltató – Hajdúszoboszló, E.ON Tiszántúli Áramszolgáltató – Debrecen; EDF DÉMÁSZ – Szeged, GDF SUEZ – Szeged) az eredménye. A rangsort Zala, Nógrád, Pest és Veszprém megye zárja, ami azt jelenti, hogy az adott megyék diverzifikáltabb ágazati szerkezettel rendelkeznek. Zala megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártása (húsipar), a bányászat és a gépipar (gép, gépi berendezések gyártása, elektronikai termékek gyártása) érdemel említést. Nógrád megyében a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása, a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, míg Pest megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártása (húsipar, tejipar, üdítőital-gyártás), a gépipar (gép, gépi berendezések gyártása,

elektronikai termékek gyártása) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás jellemző. Veszprém megyében a vegyipar (vegyi anyagok előállítása, műanyagtermék-gyártás) az élelmiszer, ital, dohány gyártása (húsipar) és a gépipar (gép, gépi berendezések gyártása, villamosberendezés-gyártás) jellemző.

A bázisévről a tárgyévre a legtöbb megyében (15-ben) és a fővárosban, ha kis mértékben is, de növekedett az ipar abszolút specializációjának indexe. Ennek oka, hogy egyes iparágak dominanciája növekedett és egyben meghatározóvá is vált az adott megyében a belföldi értékesítés területén. Például a fővárosban és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a vegyiparnak ezen belül pedig a gyógyszeriparnak (EGIS, Richter Gedeon – Budapest) és a műanyaggyártó és -feldolgozó iparnak (TVK – Tiszaújváros - polietilén, polipropilén; Borsodchem – Kazincbarcika - etilénalapú PVC, poliuretán), Pest megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (Coca-Cola – Dunaharaszti, Campona – Törökbálint, Bonduelle – Nagykőrös, Mirelite Mirsa – Albertirsa) és a gépiparnak (villamosipari gépek és készülékek, híradástechnikai termékek, irodagép és számítógépgyártás) az eredménye a növekvő Herfindahl index. A gépipar területén tevékenykedő vállalatok közül említést érdemel a Manfred Zollner (Vác), a Clarion (Nagykátá), a Lear (Gödöllő), az IBM (Vác), a General Electric (Veresegyháza), az Alpine (Biatorbágy), a Sanshin (Nagykőrös). Szabolcs-Szatmár-Bereg megye az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (gyümölcs-, zöldségfeldolgozás, -tartósítás – EKO – Nyíregyháza, Szatmár Konzervgyár – Tyukod; italgyártás - Várda-Drink – Kisvárda, baromfiipar – Master Good – Kisvárda), Komárom-Esztergom és Jász-Nagykun-Szolnok megye pedig a gépiparnak (Suzuki – Esztergom, Sanyo – Dorog, Nokia – Komárom, Sanmina SCI – Tatabánya, Elektrolux – Jászberény, Samsung – Jászfényszaru, Le Bélier - Szolnok), Tolna, Hajdú-Bihar és Csongrád megye a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásnak köszönheti az index növekedését a belföldi értékesítés területén. Azaz megállapíthatjuk, hogy adott megyében az adott iparág részesedése a megye teljes belföldi értékesítésében jelentős szerepet játszik. Tehát a belföldi értékesítés területén az adott megye az adott iparágra „specializálódik”. Mindössze 4 megye esetében (Fejér, Zala, Somogy, Békés) következett be csökkenés. Ez azt tükrözi, hogy az adott megyében a korábban domináns iparág mellett további iparágak váltak meghatározóvá, illetve az adott megyére jellemző iparág jelentős mértékben veszített súlyából és szerepéből a belföldi értékesítés területén. Fejér megyében a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása veszített jelentőségéből, a gépipar esetében pedig kisebb mértékű „előretörés” figyelhető meg. Zala megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártásának visszaesése, ugyanakkor a bányászat és a gépipar

szerepének a növekedése okozta az index csökkenését. Somogy megyében a gépipar jelentősége visszaesett, ugyanakkor az élelmiszer, ital, dohány gyártása pedig kisebb mértékű növekedést könyvelhetett el. Békés megye esetében az élelmiszer, ital, dohány gyártásának a visszaesése, míg a nemfém, ásványi termék gyártásának és a fa-, papírtermékek gyártásának, nyomdai tevékenység szerepének növekedése eredményezte az index csökkenését a belföldi értékesítés területén.

23. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának belföldi értékesítés szerinti alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Az ipar abszolút specializációjának exportértékesítés szerinti alakulásánál magasabb indexértékekkel találkozunk, mint ahogy a belföldi értékesítés esetében tapasztaltuk. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy nemzetgazdaságunk nemzetközi specializációja magasabb. 2000-ben magas abszolút specializáció jellemezte az exportértékesítésnél Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Somogy és Vas megyét. A jelentősebb exportértékesítést lebonyolító vállalatok közül említést érdemel Fejér megyében a Videoton, az Emerson és a Philips (Székesfehérvár), az Aikawa (Dunaújváros), Győr-Moson-Sopron megyéből az Audi, a Rába, a General Electric (Győr),

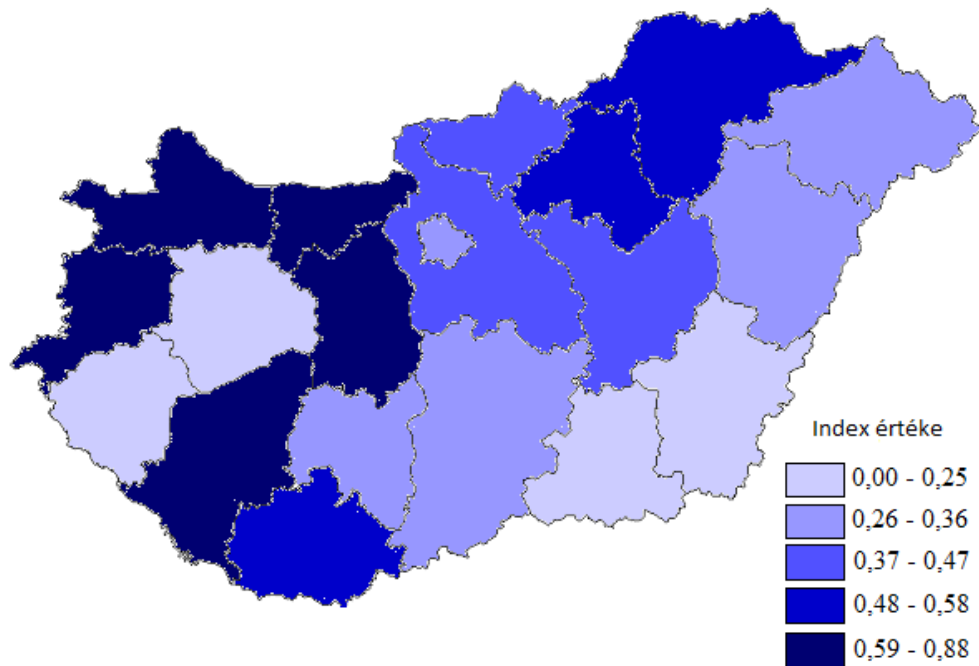
Komárom-Esztergom megyéből a Suzuki (Esztergom), a Sanyo (Dorog) és a Nokia (Komárom), Somogy megyéből a NABI (Kaposvár), a Flextronics (Tab), a Videoton Elektro-Plast (Kaposvár), valamint Vas megyében az Opel (Szentgotthárd), a Delphi és a LuK Savaria (Szombathely). *A magas index érték mind az 5 megye esetében a gépiparnak (közúti járműgyártás; gépek, gépi berendezések gyártása; híradástechnikai és elektronikai termékek gyártása) köszönhető.* E mellett megállapítható, hogy az előbbieken felsorolt megyékben a gépipar exportja (Vas megyét kivéve – 78,2%) meghaladja a 80%-ot. *Tehát az adott megyék az exportértékesítés területén a gépiparra specializálódnak.*

19. táblázat: A magyar ipar abszolút specializációjának exportértékesítés szerinti területi és időbeni alakulása

Területegység megnevezése	2000	2002	2004	2006	2008
Budapest	0,32	0,37	0,36	0,37	0,37
Pest megye	0,43	0,48	0,67	0,75	0,58
Közép-Magyarországi régió	0,32	0,39	0,41	0,42	0,40
Fejér megye	0,81	0,76	0,52	0,57	0,48
Komárom-Esztergom megye	0,77	0,84	0,88	0,93	0,88
Veszprém megye	0,23	0,26	0,32	0,38	0,41
Közép-Dunántúli régió	0,73	0,72	0,66	0,72	0,66
Győr-Moson-Sopron megye	0,78	0,75	0,76	0,78	0,77
Vas megye	0,62	0,57	0,66	0,57	0,45
Zala megye	0,15	0,20	0,21	0,40	0,31
Nyugat-Dunántúli régió	0,70	0,67	0,71	0,72	0,69
Baranya megye	0,49	0,24	0,24	0,45	0,44
Somogy megye	0,68	0,85	0,92	0,76	0,82
Tolna megye	0,32	0,31	0,28	0,29	0,21
Dél-Dunántúli régió	0,53	0,66	0,77	0,59	0,63
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	0,57	0,49	0,39	0,43	0,40
Heves megye	0,53	0,68	0,69	0,85	0,83
Nógrád megye	0,46	0,35	0,42	0,44	0,47
Észak-Magyarországi régió	0,33	0,34	0,39	0,46	0,42
Hajdú-Bihar megye	0,28	0,28	0,32	0,37	0,34
Jász-Nagykun-Szolnok megye	0,47	0,47	0,49	0,63	0,68
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	0,28	0,28	0,29	0,25	0,18
Észak-Alföldi régió	0,21	0,22	0,24	0,30	0,33
Bács-Kiskun megye	0,32	0,36	0,36	0,37	0,37
Békés megye	0,23	0,23	0,29	0,29	0,33
Csongrád megye	0,21	0,21	0,21	0,22	0,24
Dél-Alföldi régió	0,21	0,23	0,26	0,26	0,27

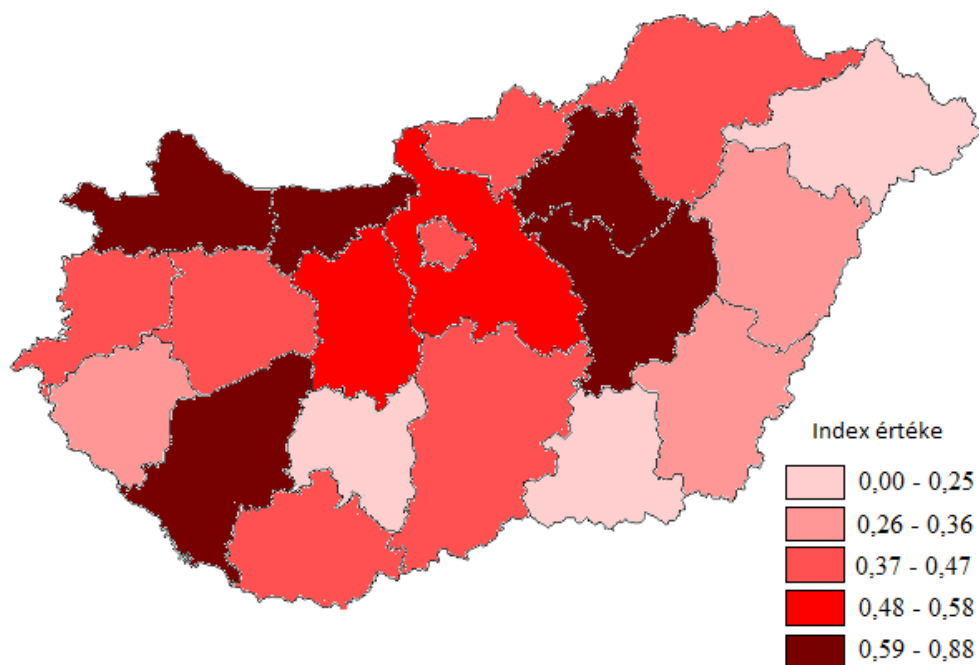
Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

24. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának exportértékesítés szerinti területi alakulása (2000)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

25. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának exportértékesítés szerinti területi alakulása (2008)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Említést érdemel *Borsod-Abaúj-Zemplén megye* is, annak ellenére, hogy nem található az első 5 legnagyobb index-szel rendelkező megyék között. Ezen megye azért is érdemel külön figyelmet, mert ez az *egyetlen olyan megyénk 2000-ben, amely nem a gépiparra, hanem a vegyiparra specializálódott* (74%-át a megye ipari exportjának a vegyipar adta). A vegyiparon belül kiemelkedik a műanyaggyártó és –feldolgozó ipar (TVK - Tiszaújváros - polietilén, polipropilén; Borsodchem - Kazincbarcika - etilénalapú PVC, poliuretán).

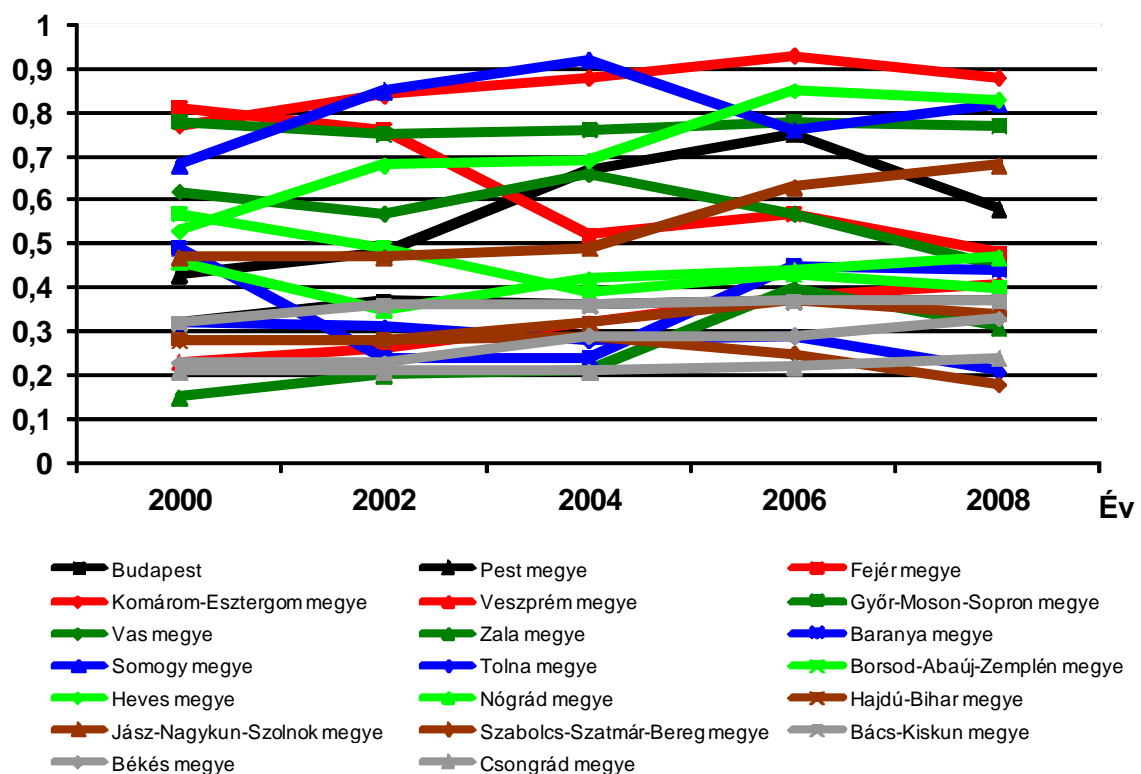
A rangsort az *exportértékesítés területén Zala, Veszprém, Csongrád és Békés megye zárja. Ezek esetében nincs olyan domináns ipari ágazat, amely jelentős szerepet töltene be az adott megye exportértékesítésében.*

2008-ra a korábbi megyék közül *Fejér és Vas megye esetében magasabb csökkenés, míg Győr-Moson-Sopron megye esetében kismértékű (0,01) visszaesés tapasztalható. Komárom-Esztergom megye növelte előnyét (87,4%-ról 93,8%-ra), amelynek eredményeképpen az index értéke 0,88-ra emelkedett. Ez az emelkedés továbbra is a gépiparnak köszönhető.* Fejér megye jelentős visszaesésének oka, hogy a gépipar súlya csökkent, ezzel szemben növekedett a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártásának (Alcoa-Köfém – Székesfehérvár; ISD Dunaferr – Dunaújváros, amelynek termékeit 40 %-ban hazai, míg 60%-ban külföldi piacokon értékesítik) szerepe az exportértékesítés területén a korábbi 7,1%-ról 28,2%-ra. *A tárgyévben Komárom-Esztergom megye (közúti járműgyártás – Suzuki – Esztergom, elektronikai termékek gyártása - Nokia – Komárom, Sanyo – Dorog) mellett Heves (ZF Hungária – Eger, Robert Bosch Elektronika, Saia-Burgess – Hatvan, Mátra Gépipari Kft. – Gyöngyös, Hevesgép Kft. – Heves) és Jász-Nagykun-Szolnok megye (villamosipari gépek és készülékek gyártása - Elektrolux – Jászberény; híradástechnikai és elektronikai termékek gyártása – Samsung – Jászfényszaru, valamint Le Bélier – Szolnok) került előbbre a rangsorban. Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megye is a gépipar térhódításának köszönheti jobb helyezését.* Heves megye esetében a gépipar exportja a megye teljes ipari exportjából 2000-ben 70,9% volt, ami 2008-ra 91,0%-ra emelkedett. Jász-Nagykun-Szolnok megyében 2000-ben 64,8%, míg 2008-ban pedig már 82,5% volt a gépipar exportjának részesedése a megye teljes ipari exportjából. Ez a gépipar területén egy igen erős specializációt tükröz. Külön *figyelmet érdemel ebben az évben is Borsod-Abaúj-Zemplén megye, ahol a vegyipar exportértékesítése növekedett, de ugyanakkor a megyén belüli ipari részaránya csökkent, ami a gépipar részarányának dinamikus bővülésével magyarázható* (pl. Jabil Circuit – Tiszaújváros, Shinwa – Miskolc). Ennek eredményeképpen 2006-ban Miskolcon

létrehozták az autóipar és alkatrészgyártást szolgáló Észak-magyarországi Autóipari Klasztert (NOHAC). A 2008-as évben a legkisebb index értékekkel Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna és Csongrád megye rendelkezett. Ennek oka, hogy nincs olyan domináns iparág az adott megyében, amelynek részesedése jelentős részarányt képviselne az adott megye teljes exportértékesítéséből, azaz egy sokoldalúbb ipari exportszerkezet jellemző. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az exportértékesítésben fontosabb szerepet játszó ipari ágazatok a vegyipar (30,5%), az élelmiszer, ital, dohány gyártása (18,8%) és a textília, bőrtermék, lábbeli gyártása (16,9%). Tolna megye esetében a gépipar (36,4%), a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása (26,2%) és a textília, bőrtermék, lábbeli gyártása (25,7%), míg Csongrád megyében pedig a vegyipar (35,3%), az élelmiszer, ital, dohány gyártása (27,7%) és a gépipar (15,7%) emelhető ki ezen a téren.

26. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának exportértékesítés szerinti alakulása

Index értéke

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

2000-ről 2008-ra 7 megyében csökkent, 12 megyében és a fővárosban növekedett az exportértékesítés indexe. A növekedés hátterében a legtöbb esetben a gépipar súlyának és szerepének emelkedése figyelhető meg. Például a főváros, Pest, Komárom-Esztergom,

Somogy, Veszprém, Zala, Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megye esetében is a gépiparnak köszönhető az index értékének növekedése. Az index csökkenésének pedig a többpólusú ipari exportértékesítés az oka többek között Vas, Zala, Fejér, Baranya, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés megyében.

Az ipar abszolút specializációjának összes (teljes) értékesítés szerinti alakulásánál a következő megállapítások tehetők. 2000-ben a rangsor elején Somogy (NABI – Kaposvár, Flextronics – Tab), Fejér (Videoton, Philips, Ikarus – Székesfehérvár) Komárom-Esztergom (Suzuki – Esztergom, Sanyo – Dorog, Nokia – Komárom), Vas (Opel – Szentgotthárd, Delphi, LuK Savaria – Szombathely) és Győr-Moson-Sopron (Audi, Rába, Philips – Győr) megye található. Ezen rangsor figyelhető meg az exportértékesítés esetében is. Tehát megállapítható, hogy az összes értékesítésen belül az exportnak kitüntetett szerepe van. Ezen megyék elsősorban a gépiparnak és kisebb mértékben a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártásának köszönhetik előkelő helyüket. Az összes értékesítés esetében ezen megyék gépipari értékesítése Vas és Komárom-Esztergom megye esetében a 67%-ot, míg a többi megye esetében eléri és meghaladják a 70%-ot. Így ezek a megyék a gépiparra specializálódnak az összes értékesítést illetően. A rangsort Zala, Veszprém és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye zárja. A rangsor végén található megyék esetében nem jellemző olyan ipari ágazat, amely jelentős szerepet töltene be a megye összes értékesítésében. Azaz diverzifikáltabb ebben az esetben is az ipar ágazati szerkezete.

2008-ban Somogy és Győr-Moson-Sopron megye növelte előnyét 2000-hez képest. Ezen két megye mellett Komárom-Esztergom megye esetében tapasztalható nagyobb index növekedés, sőt ezen megye jóval meg is haladta Somogy és Győr-Moson-Sopron megye index értékét. Komárom-Esztergom megye elsősorban a gépiparnak (közúti járműgyártás, elektronikai termék gyártása) és kisebb mértékben a vegyiparnak (műanyag termék gyártása) köszönheti előbbre jutását. Ugyanakkor Fejér és Vas megye veszített súlyából az összes értékesítés esetében, azaz csökkent a megyék specializációja. Ugyanakkor Fejér és Vas megye veszített súlyából az összes értékesítés esetében, azaz csökkent a megyék specializációja. Fejér megye esetében előtérbe került a gépipar mellett a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása (2000-ben 14,9%, 2008-ban 29,9%), míg Vas megyében pedig növekedett a vegyipar (7,2%-ról 10,1%-ra) és a textília, bőrtermék, lábbeli gyártásának (8,9%-ról 9,8%-ra) jelentősége. 2000-hez képest 2008-ra az „élmezőnybe” került Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megye is. Előbbi 0,49, míg utóbbi 0,53-as index értékkel. Mindkét megye szintén a gépiparnak köszönheti kedvező helyét (ZF Hungária –

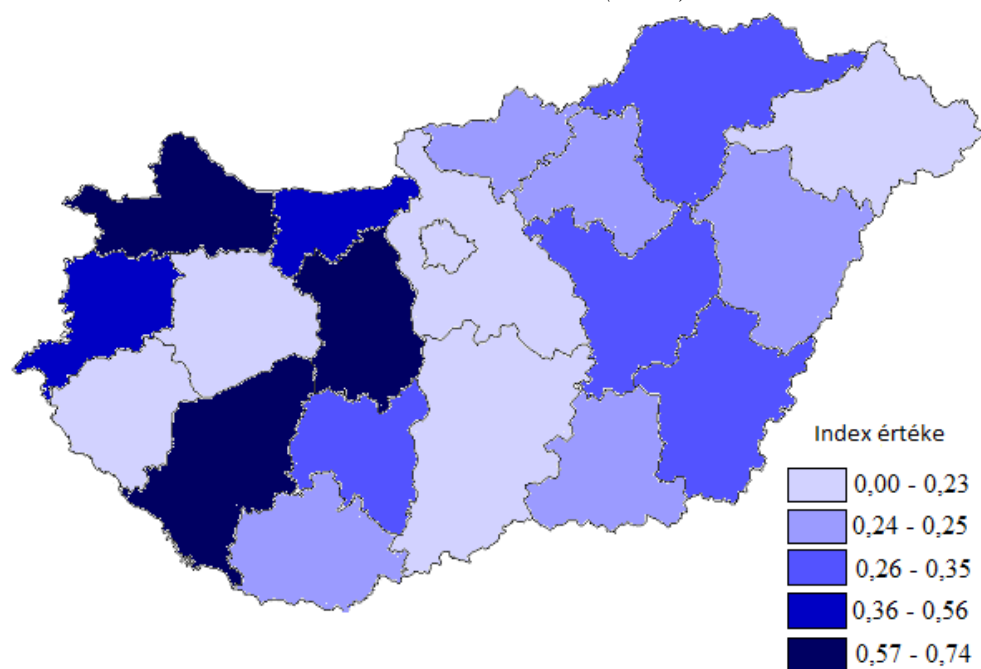
Eger, Robert Bosch Elektronika, Saia-Burgess – Hatvan, Mátra Gépipari Kft. – Gyöngyös, Hevesgép Kft. – Heves; Elektrolux – Jászberény, Samsung – Jászfényszaru, Le Bélier – Szolnok) Az előző esetében az összes ipari értékesítés 35,8%-ról 67,0%-ra, az utóbbinál pedig 45,9%-ról 71,6%-ra növekedett. A megyék közül 2000-hez képest 2008-ra Zala megye továbbra is megőrizte utolsó helyét, és a rangsor utolsó harmadában helyezkedik el többek között Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya, illetve Békés megye is. Ez azt tükrözi, hogy az előbbi megyék ipara igen sokszínű az összes értékesítés esetében.

20. táblázat: A magyar ipar abszolút specializációjának összes értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása

Területegység megnevezése	2000	2002	2004	2006	2008
Budapest	0,23	0,22	0,21	0,24	0,25
Pest megye	0,20	0,22	0,33	0,40	0,34
Közép-Magyarországi régió	0,21	0,21	0,21	0,23	0,23
Fejér megye	0,57	0,50	0,35	0,41	0,37
Komárom-Esztergom megye	0,47	0,54	0,65	0,80	0,74
Veszprém megye	0,16	0,17	0,20	0,26	0,27
Közép-Dunántúli régió	0,47	0,44	0,43	0,55	0,51
Győr-Moson-Sopron megye	0,57	0,52	0,53	0,54	0,60
Vas megye	0,47	0,40	0,46	0,43	0,35
Zala megye	0,14	0,15	0,16	0,19	0,16
Nyugat-Dunántúli régió	0,48	0,43	0,45	0,48	0,51
Baranya megye	0,24	0,23	0,23	0,29	0,23
Somogy megye	0,59	0,64	0,76	0,53	0,61
Tolna megye	0,31	0,34	0,34	0,42	0,46
Dél-Dunántúli régió	0,29	0,29	0,38	0,27	0,30
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	0,31	0,29	0,26	0,31	0,28
Heves megye	0,24	0,26	0,30	0,47	0,49
Nógrád megye	0,25	0,21	0,26	0,30	0,34
Észak-Magyarországi régió	0,20	0,20	0,22	0,30	0,27
Hajdú-Bihar megye	0,25	0,25	0,24	0,29	0,32
Jász-Nagykun-Szolnok megye	0,28	0,28	0,32	0,47	0,53
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	0,19	0,19	0,20	0,20	0,20
Észak-Alföldi régió	0,17	0,17	0,17	0,20	0,22
Bács-Kiskun megye	0,22	0,25	0,26	0,27	0,29
Békés megye	0,26	0,24	0,24	0,22	0,23
Csongrád megye	0,24	0,22	0,21	0,27	0,36
Dél-Alföldi régió	0,20	0,20	0,20	0,20	0,22

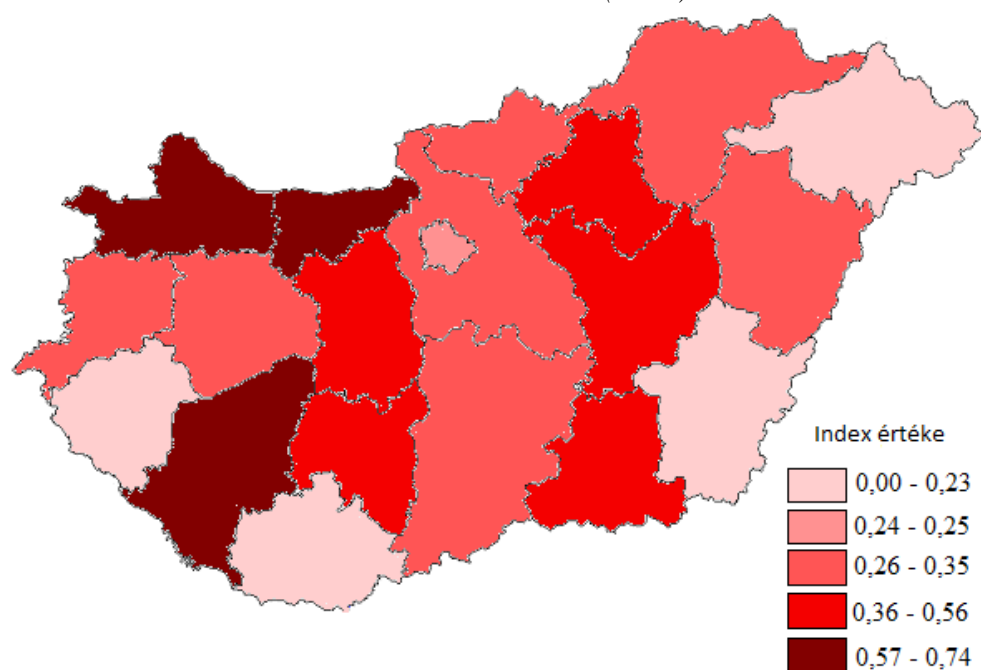
Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

27. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának összes értékesítés szerinti területi alakulása (2000)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

28. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának összes értékesítés szerinti területi alakulása (2008)

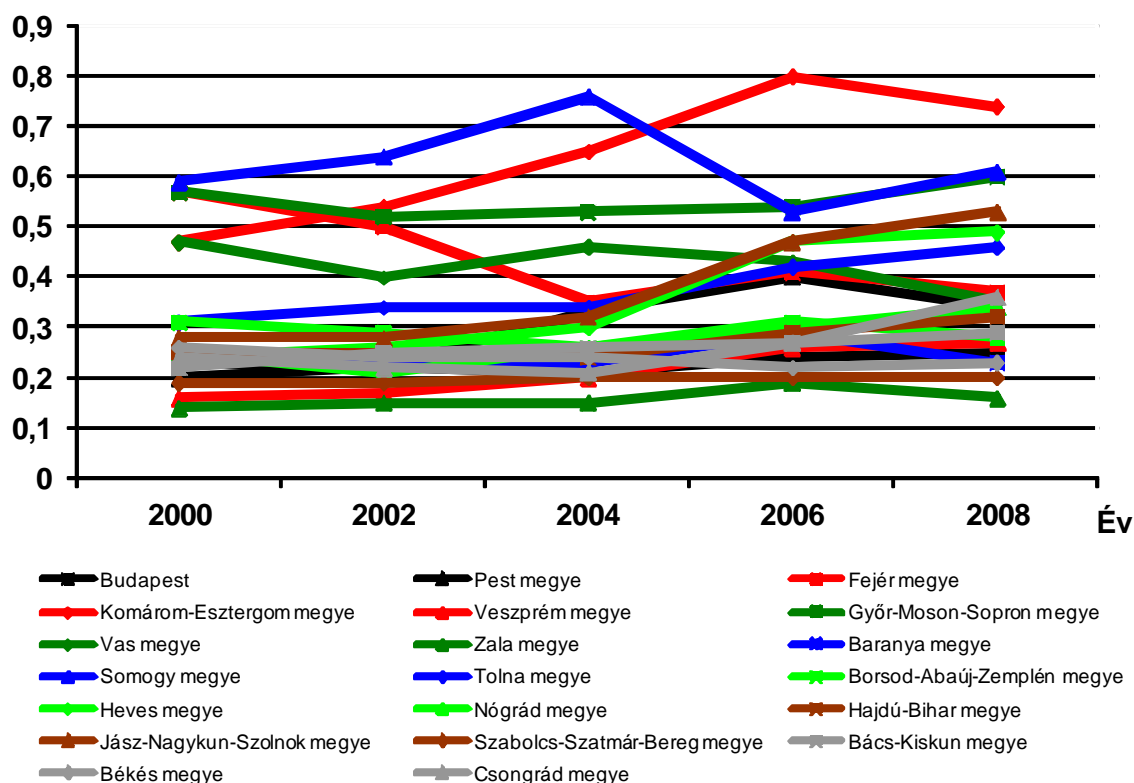

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

A 2008-as évre 2000-hez képest az ipar abszolút specializációjának összes értékesítés szerinti alakulásánál a következők állapíthatók meg: 5 megye esetében csökkenés, 14 megyében és a fővárosban pedig növekedés tapasztalható. A növekedés a legtöbb esetben a gépiparnak (Komárom-Esztergom, Heves, Pest, Veszprém megye), a vegyiparnak (Budapest) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásnak (Tolna, Csongrád megye), a csökkenés elsősorban a diverzifikáltabb ipari struktúrának köszönhető.

29. ábra: A magyar ipar abszolút specializációjának összes értékesítés szerinti alakulása

Index értéke

Szerk.: KSH adatok alapján szerző számítása

4.1.2. Az ipar relatív specializációja

Egy adott megye relatív specializációjának mértékét alapvetően két tényező határozza meg. Egyrészt meghatározza magának az adott megye iparának ágazati szerkezete, illetve az ország egészére jellemző ágazati megoszlás. Abban az esetben, ha országosan egy nem túlságosan jelentős ipari ágazat valamely megyében dominánssá válik, akkor elmondhatjuk, hogy nagy lesz az adott megye relatív specializációja. Másrészt magas relatív specializáció jellemzi az adott megyét abban az esetben is, ha pl. egy országosan jelentős ipari ágazat súlya és szerepe az adott megyén belül jelentéktelen, de

ugyanakkor egy másik, országosan nem jelentős ipari ágazatból mutat fel magas részarányt. Azaz a relatív specializáció vizsgálata azt mutatja meg, hogy mely megye iparszerkezete tér el leginkább az országostól. Tehát annál nagyobb egy megye relatív specializációja, minél inkább eltér az ország egészétől az ipar ágazati szerkezete. Ha az idősor alakulását vizsgáljuk, választ kaphatunk arra is, hogy az ipar ágazati változásainak országos tendenciáit mely megyék (térségek) követték, illetve mely megyék azok, amelyek módosulásai más irányba hatnak.

2000-ben Tolna, Fejér, Békés és Borsod-Abaúj-Zemplén megye ágazati szerkezetében tapasztalható nagyobb eltérés az országos ágazati szerkezethez viszonyítva a foglalkoztatás területén. Ezen megyék esetében az index értéke eléri a 0,49-es értéket. Tolna megyében a textília, bőrtermék, lábbeli gyártás viszonylag magas (31,3%), ugyanakkor a gépipar viszonylag alacsony aránya (22,0%) az oka a magasabb index értéknek. A textília, bőrtermék, lábbeli gyártása esetén kiemelkedik a lábbeli gyártása (Goyser-Schuh, Salamander, Bar. & Co. Word – Bonyhád), valamint a bőrtermék gyártása (Samsonite – Szekszárd, ST. Börgyár – Simontornya). 2005-ben a cipőipar területén tevékenykedő vállalatok és vállalkozások az együttműködés reményében létrehozták a Dél-Dunántúli Cipő Klasztert. Fejér megyében a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártásának viszonylag magasabb aránya (18,0%) eredményezte az országostól jelentősen eltérő iparszerkezetet. Itt elsősorban a székesfehérvári székhelyű Alcoa-Köfém és a dunaújvárosi ISD Dunaferrel emelhető ki. Békés megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártásának magasabb (28,2%), míg a gépipar alacsonyabb (15,2%) részesedésének eredménye a magasabb index érték. Az élelmiszer, ital, dohány gyártása esetében a húsipar emelhető ki. Ezen belül pedig említést érdemel a Gallicoop (Szarvas), a Csaba Hús (Békéscsaba), a Merián Foods (Orosháza), a Gyulai Húskombinát (Gyula). De az előzőekhez képest eltérés tapasztalható Csongrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád és Vas megyében is. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a gépipar alacsonyabb (12,3%) ugyanakkor a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása (17,4%) és a vegyipar (17,2%) magasabb részesedésének következménye az országos szerkezettől történő eltérés. A fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása esetében a megyében tevékenykedő vállalatok közül említést érdemel a Küpper Hungária Fémfeldolgozó és Öntödei Kft. (Tiszaújváros) és a Miskolci Vasipari Zrt. (Miskolc), a vegyipar területén a Borsodchem (Kazincbarcika) és a TVK (Tiszaújváros). Csongrád megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártásának magasabb (24,1%), ugyanakkor a gépipar alacsonyabb (12,8%) részarányának eredménye az országostól eltérő foglalkoztatási szerkezete. Az élelmiszer, ital, dohány

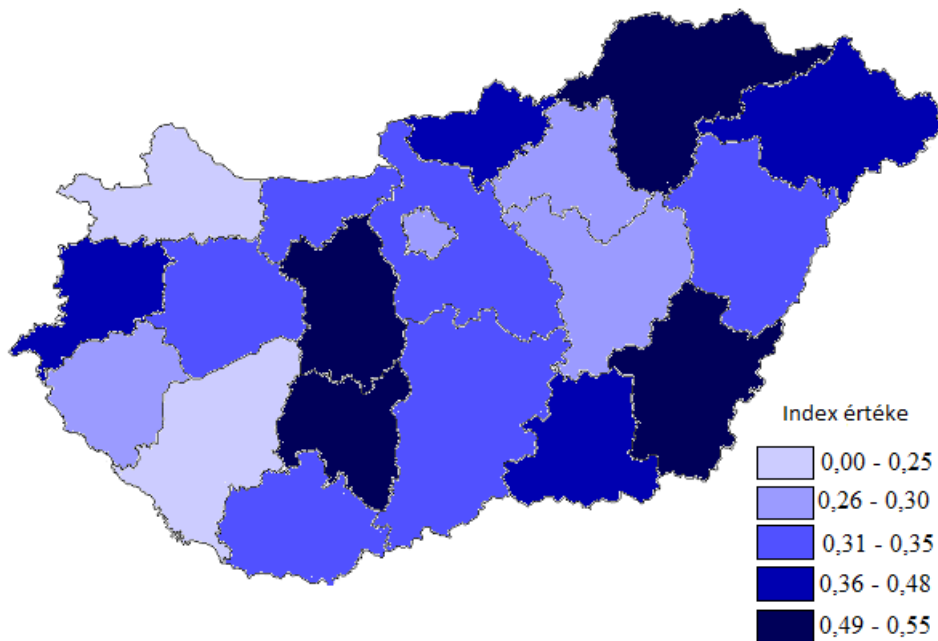
gyártása esetében a megye jelentősebb vállalatai a húsipar és a tejipar területén tevékenykednek. Ezek közül megemlíthető a szentesi Hungerit, a szegedi Pick és a Sole-Mizo.

21. táblázat: A magyar ipar relatív specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi és időbeni alakulása

Területegység megnevezése	2000	2002	2004	2006	2008
Budapest	0,30	0,29	0,25	0,24	0,30
Pest megye	0,31	0,24	0,20	0,17	0,13
Közép-Magyarországi régió	0,26	0,23	0,18	0,18	0,19
Fejér megye	0,52	0,57	0,49	0,48	0,44
Komárom-Esztergom megye	0,31	0,30	0,36	0,50	0,55
Veszprém megye	0,32	0,34	0,35	0,28	0,23
Közép-Dunántúli régió	0,31	0,34	0,31	0,35	0,35
Győr-Moson-Sopron megye	0,24	0,25	0,25	0,19	0,19
Vas megye	0,46	0,42	0,40	0,31	0,32
Zala megye	0,27	0,30	0,38	0,32	0,33
Nyugat-Dunántúli régió	0,30	0,30	0,31	0,24	0,25
Baranya megye	0,35	0,35	0,30	0,29	0,28
Somogy megye	0,22	0,26	0,28	0,23	0,24
Tolna megye	0,54	0,61	0,56	0,57	0,54
Dél-Dunántúli régió	0,29	0,32	0,27	0,25	0,24
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	0,50	0,43	0,32	0,34	0,34
Heves megye	0,28	0,30	0,25	0,32	0,31
Nógrád megye	0,43	0,34	0,45	0,37	0,35
Észak-Magyarországi régió	0,32	0,27	0,23	0,20	0,19
Hajdú-Bihar megye	0,31	0,33	0,29	0,29	0,32
Jász-Nagykun-Szolnok megye	0,29	0,26	0,26	0,28	0,29
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	0,46	0,49	0,36	0,39	0,38
Észak-Alföldi régió	0,25	0,28	0,25	0,23	0,22
Bács-Kiskun megye	0,35	0,30	0,30	0,33	0,34
Békés megye	0,49	0,46	0,44	0,37	0,35
Csongrád megye	0,38	0,43	0,44	0,48	0,49
Dél-Alföldi régió	0,36	0,34	0,33	0,33	0,31

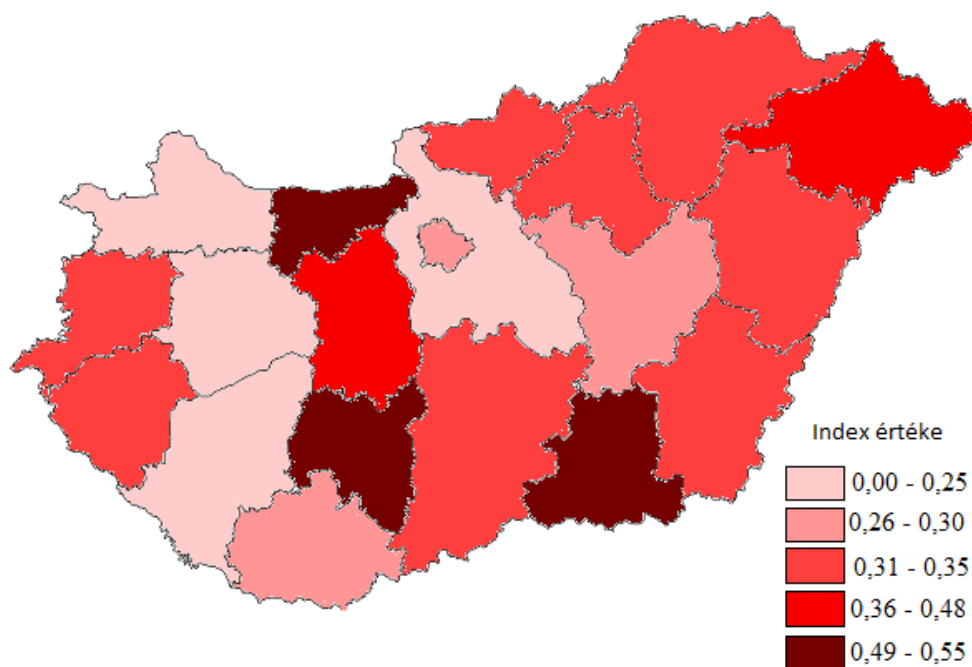
Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

30. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi alakulása (2000)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

31. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának foglalkoztatottak szerinti területi alakulása (2008)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

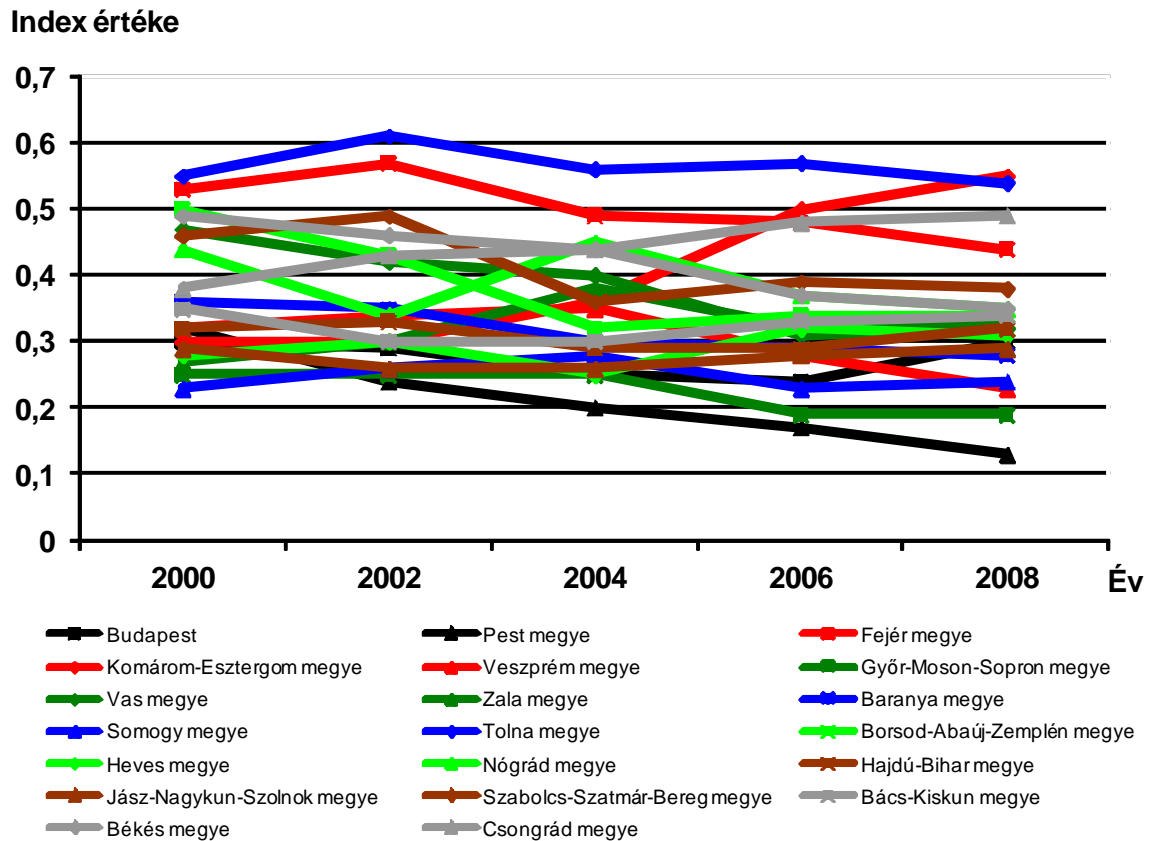
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében a textil-, bőrtermék-, lábbeli gyártásának (26,2%) és az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (23,2%) magasabb, míg a gépipar (14,9%) alacsonyabb részesedésének eredménye a magasabb index érték. Az textil-, bőrtermék-, lábbeli gyártása esetén a textil (Berwin Ruhagyár – Vásárosnamény, Benetton Ungheria – Nagykálló felsőruházat gyártása) az élelmiszer, ital, dohány gyártása esetében pedig a gyümölcs-, zöldségfeldolgozás, -tartósítás (EKO – Nyíregyháza, Szatmár Konzervgyár – Tyukod), a malomipar (ABO Mill – Nyíregyháza), az italgyártás (Várda-Drink – Kisvárd) és a baromfiipar (Master Good – Kisvárd) emelhető ki. *Nógrád megyében* a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártásának (17,0%), *Vas megyében* a textil-, bőrtermék-, lábbeli gyártásának (26,7%) magasabb aránya eredményezte az országostól eltérő foglalkoztatási szerkezetet. *Nógrádban* a fémalapanyag fémfeldolgozási termék gyártásánál említést érdemel a foglalkoztatottak területén a Salgótarjáni Acélárugyár és a Wamsler (Salgótarján), míg *Vasban* a textil-, bőrtermék-, lábbeli gyártása esetén a Styl Ruhagyár (Szombathely), a Lurotex és a Vossen (Szentgotthárd). Az ágazati szerkezetben a 2000. évben az országos mintát leginkább Somogy, Győr-Moson-Sopron, Zala és Jász-Nagykun-Szolnok megye képviselte. A foglalkoztatottak közül országosan a legtöbben a gépiparban (28,7%), a textil-, bőrtermék-, lábbeli gyártása (14,9%) és az élelmiszer, ital, dohány gyártása (14,8%) területén tevékenykedtek. Ezen három ipari ágazat adta az összes ipari foglalkoztatott 58,4%-át.

2008-ban az ágazati szerkezetben történő nagyobb eltérés továbbra is Tolnában tapasztalható, de szintén ebbe a körbe került Komárom-Esztergom és Csongrád megye. A számítások azt igazolják, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg és Fejér megye esetében is jelentősebb eltérés tapasztalható az országos foglalkoztatási szerkezethez képest. Tolna és Komárom-Esztergom megye esetében az index értéke szintén eléri, illetve meghaladja a 0,50-es értéket. Tolna megyében a gépipar alacsony (23,1%), ugyanakkor a villamosenergia, gáz-, gőz-, vízellátás (19,4%) és a textil-, bőrtermék-, lábbeli gyártásának (15,7%) az országos szinthez viszonyítva magasabb, Komárom-Esztergom megyében a gépipar (58,8%) igen magas, az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (5,5%) igen alacsony, ugyanakkor Csongrád megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (24,7%) magas, míg a gépipar (16,6%) alacsony részarányának eredménye az országostól eltérő foglalkoztatási szerkezet. Tolna megyében a textil-, bőrtermék-, lábbeli gyártása esetén kiemelkedik a lábbeli gyártása (Goysler-Schuh, Salamander, Bar. & Co. Word – Bonyhád), valamint a bőrtermék gyártása (Samsonite – Szekszárd, ST. Bőrgyár – Simontornya), míg a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás esetében a Paksi Atomerőmű. Komárom-

Esztergom megyében a gépiparon belül a közúti járműgyártás (Audi, Rába – Győr) és az elektronikai termék gyártása (Philips, General Electric – Győr), *Csongrád megyében* az élelmiszer, ital, dohány gyártása esetében pedig a húsipar (Pick – Szeged) és a tejipar (Sole-Mizo – Szeged) emelhető ki ezen a téren. *Fejér megyében* az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (6,3%) alacsony, ugyanakkor a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártásának (28,0%) magas volta eredményezte az országos szinttől eltérő struktúrát. Ebben szerepet játszott a székesfehérvári Alcoa-Köfém, valamint a dunaújvárosi ISD Dunaferr. *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye* esetén a gépipar (27,0%) országos szinthez képest alacsonyabb és az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (26,1%) magasabb aránya eredményezte az országotól eltérő szerkezetet. Az élelmiszer, ital, dohány gyártása esetében a gyümölcs-, zöldségfeldolgozás, -tartósítás (EKO – Nyíregyháza, Szatmár Konzervgyár – Tyukod), a malomipar (ABO Mill – Nyíregyháza), az italgyártás (Várda-Drink – Kisvárd) és a baromfiipar (Master Good – Kisvárd) emelhető ki. Az *országos mintát* tekintve változás következett be. Ezen a téren *2008-ban Veszprém, Somogy, Heves, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megye képviselte* leginkább az országos mintát. Ebben az évben a legtöbb munkaerőt foglalkoztató ipari ágazatok a gépipar (34,7%), az élelmiszer, ital, dohány gyártása (13,4%) és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása (11,7%). Ez a három ágazat adta 2008-ban az ipari foglalkoztatottak 59,8%-át.

Ha a vizsgált időszakban lejátszódó változások tendenciáit vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy 2000-ről 2008-ra 11 megyében csökkent, 2 megyében és a fővárosban stagnált, míg 6 megyében pedig növekedett a relatív specializáció. Fontos megjegyezni, hogy az országos ágazati szerkezet legfőbb jellemzője, hogy kisebb mértékben előretört a gépipar és a vegyipar, és visszaszorult az élelmiszer, ital, dohány gyártása. Amely megyéket ez a tendencia jellemezte, ott a relatív specializáció értéke stagnált vagy pedig csökkent. A legjelentősebb változás Komárom-Esztergom megyében (relatív specializáció növekedése) és Pest megyében (relatív specializáció csökkenése) következett be. Előbbi esetben a gépipar jelentős előretörésének, míg utóbbi pedig a gépipar és a vegyipar csökkenésének és az élelmiszer, ital, dohány gyártás kisebb mértékű visszaszorulásának eredménye (Komarek L. 2012a).

32. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának foglalkoztatottak szerinti alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Az ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti alakulásánál megállapítható, hogy 2000-ben a relatíve legspecializáltabb megyék Somogy és Tolna. Ezen megyékben a relatív specializáció indexe meghaladja az 1,0 értéket. Somogy megyében a gépipar igen magas (68,9%) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (3,7%), valamint vegyipar (1,4%) alacsony, ugyanakkor Tolna megyében a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás igen magas (68,7 %), az élelmiszer, ital, dohány gyártása (14,8%) és a vegyipar (1,4%) alacsony volta eredményezte az országostól eltérő értékesítési struktúrát. Somogy megyében a háztartási gépek és készülék gyártásának területén tevékenykedő Videoton Elektro-Plaszt (Kaposvár és Marcali) és a közúti járműgyártás (autóbuszgyártás) egyik hazai központjának számító Kaposvár (NABI – buszkarosszéria-gyártó és –összeszerelő üzem) emelhető ki. E mellett a gépek, gépi berendezések gyártása területén tevékenykedő Pannon-Spirál, Kaposgép, Kapos Atlas (Kaposvár) érdemel említést a belföldi értékesítés területén. Tolna megye esetében a magas Diszimilaritási index a Paksi Atomerőműnek köszönhető.

A belföldi értékesítés esetében a relatív specializáció magasabb értéket képvisel Fejér, Baranya, Nógrád, Hajdú-Bihar és Békés megyében is. Fejér megyében a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártásának (42,8%) magas, míg a vegyipar (5,8%) alacsony, Baranya megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (42,3%) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (39,5%) magas, a vegyipar (1,9%) alacsony, Nógrád megyében a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártásának (32,1%) magas, az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (11,8%) és a vegyipar (4,5%) alacsony részesedésének eredménye a magasabb index érték alakulása. Fejér megyében a magasabb Diszimilaritási index a székesfehérvári székhelyű Alcoa-Köfémnek és a dunaujvárosi ISD Dunafernek köszönhető, Baranya megyében a húsipar (Efef – Pécs), a söriparnak (Pécsi Sörfözde – Pécs), a dohányiparnak (British American Tobacco – Pécs), a konzerviparnak (Vital – Lánycsók), valamint a villamosenergia-iparnak (E.ON Dél-Dunántúli Áramszolgáltató – Pécs) és a hőszolgáltatásnak (Pannon Hőerőmű – Pécs) köszönhető. Nógrád megyében a magas index érték a Salgótarjáni Acélárugyárnak és a Wamslernek (Salgótarján) köszönhető. Hajdú-Bihar esetében a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (40,2%) és az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (38,0%) magas, a vegyipar alacsony (6,3%), Békésben a nemfém ásványi termék gyártásának (18,0%) viszonylag magas, a vegyipar (2,5%) alacsony részesedése eredményezte az országostól eltérő szerkezetet a belföldi értékesítés területén. Hajdú-Bihar megyében a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás tekintetében kiemelhető a Tiszántúli Gázszolgáltató (Hajdúszoboszló) és a Tiszántúli Áramszolgáltató (Debrecen), az élelmiszeripar esetében pedig a debreceni tejipari „óriás” Friesland. Békés megyében a nemfém ásványi termékek gyártása esetében kiemelkedik az orosházi Guardian, az Orosháza Glas (üveggyártás) és a békéscsabai Tondach (tégla- és cserépipar).

A relatív specializáció alacsonyabb értéket képviselt Pest, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Vas megyében. Oka elsősorban, hogy ezek a megyék jellemzik leginkább az országos mintát a belföldi értékesítés területén. Például Pest, Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártása és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, míg Vas és Veszprém megyében pedig az élelmiszer, ital, dohány gyártása és a vegyipar emelhető ki ezen a téren. Az ipar belföldi értékesítésében három ágazat az élelmiszer, ital, dohány gyártása (23,9%), a vegyipar (19,3%) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (18,7%) játszotta a legfontosabb szerepet. Ezen három ipari ágazat adta a belföldi értékesítés 61,9%-t.

22. táblázat: A magyar ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása

Területegység megnevezése	2000	2002	2004	2006	2008
Budapest	0,46	0,41	0,38	0,42	0,39
Pest megye	0,23	0,27	0,35	0,62	0,68
Közép-Magyarországi régió	0,36	0,26	0,28	0,28	0,26
Fejér megye	0,76	0,75	0,75	0,80	0,85
Komárom-Esztergom megye	0,41	0,43	0,56	0,84	0,90
Veszprém megye	0,42	0,40	0,47	0,55	0,67
Közép-Dunántúli régió	0,50	0,45	0,53	0,72	0,77
Győr-Moson-Sopron megye	0,40	0,46	0,36	0,47	0,45
Vas megye	0,41	0,43	0,51	0,65	0,78
Zala megye	0,56	0,56	0,48	0,59	0,93
Nyugat-Dunántúli régió	0,34	0,32	0,26	0,33	0,50
Baranya megye	0,79	0,79	0,59	0,80	0,67
Somogy megye	1,11	0,72	0,76	0,96	0,93
Tolna megye	1,02	1,06	1,09	0,94	0,84
Dél-Dunántúli régió	0,65	0,70	0,56	0,74	0,60
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	0,61	0,54	0,40	0,54	0,39
Heves megye	0,54	0,57	0,52	0,42	0,47
Nógrád megye	0,83	0,65	0,73	0,96	0,89
Észak-Magyarországi régió	0,37	0,31	0,24	0,41	0,25
Hajdú-Bihar megye	0,72	0,74	0,68	0,71	0,64
Jász-Nagykun-Szolnok megye	0,63	0,50	0,70	0,95	1,03
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	0,49	0,44	0,51	0,68	0,75
Észak-Alföldi régió	0,43	0,41	0,38	0,40	0,37
Bács-Kiskun megye	0,61	0,68	0,68	0,87	1,05
Békés megye	0,85	0,84	0,91	1,08	1,17
Csongrád megye	0,66	0,60	0,55	0,73	0,71
Dél-Alföldi régió	0,47	0,43	0,40	0,49	0,49

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

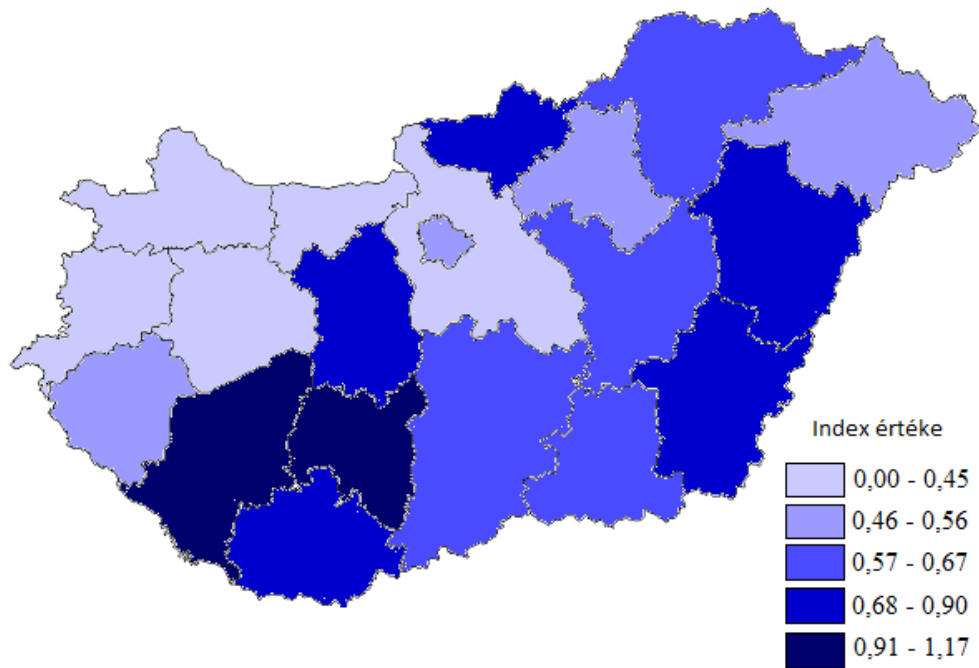
2008-ban azonban mind az összetétel, mind pedig a korábbi sorrend megváltozott a belföldi értékesítés területén. Ebben az évben még magasabb értékeket képvisel a relatív specializációs index. Három megye esetében az index értéke meghaladja az 1,0-t (Békés, Bács-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok megye), további két megye esetében pedig a 0,9-et (Somogy és Zala megye). 2008-ban ez az öt megye volt relatíve a legspecializáltabb.

Békés megyében a magas indexértéket a nemfém ásványi termék gyártása (21,2%) és a fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenységnek (13,6%) az országos szinthez történő viszonyításban magas, a vegyipar (1,2%) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (3,0%) alacsony részesedése idézte elő. A nemfém ásványi termék gyártása

(korábban – építőanyag-ipar) esetében az üvegyártás (Guardian – Orosháza, sík- és hajlított üvegyártás) és a tégl- és cserépipar (Jamina-Tondach – Békéscsaba) érdemel említést. A fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenységből a nyomdaipar emelhető ki, amelynek a megyében régi hagyományai vannak (pl. Kner Nyomda Zrt., Javipa Nyomdaipari Kft. – Békéscsaba, Dürer Nyomda – Gyula). *Bács-Kiskun megye* esetében a magas indexérték az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (52,0%) (Hungary Meat – Kiskunfélegyháza, Gallfood, Fornetti, Kecskeméti Konzervgyár – Kecskemét, Szentkirályi Ásványvíz – Szentkirály, Maspex Olympos – Nyárlőrinc, Avimant – Kunszentmiklós, Kiskunhalasi Baromfifeldolgozó – Kiskunhalas, Kalocsai Fűszerpaprika – Kalocsa), és a fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenységnek (14,2%) magas (STI Petőfi Nyomda, Print 2000 Nyomda Kft. - Kecskemét, Z-P Formular GmbH – Kiskunfélegyháza), míg a vegyipar (9,2%) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (5,2%) alacsonyabb részesedése az oka. *Somogy megyében* a magas Diszimilaritási index az élelmiszer-, ital-, dohány gyártásának (51,7%) magas, ugyanakkor a vegyipar (4,5%) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (14,4%) alacsony részesedésének eredménye. Az élelmiszer-, ital-, dohány gyártása esetében kiemelhető a húsipar (Kométa 99, Privát Hús – Kaposvár, Berekhús – Fonyód), a cukoripar (Agrana – Kaposvár) és az üdítőital-gyártás (Sio-Eckes – Siófok). *Jász-Nagykun-Szolnok megye* szintén az élelmiszer-, ital-, dohány gyártásának (23,0%) magasabb, míg a vegyipar (6,3%) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (7,0%) alacsony arányának köszönhető. Az élelmiszeripar területén elsősorban a húsipar emelhető ki (Debreceni Csoport – Szolnok). Ugyanakkor *Zala megye* a bányászat (21,3%) (Rotary Fúrás Zrt. – Nagykanizsa, Molnár-Kő – Keszthely, Dolomit – Alsópáhok), az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (24,7%) (tejipar – Pannontej – Zalaegerszeg, húsipar - Új Palini-Hús – Kilimán, Ahida – Zalaegerszeg) magas, a vegyipar (1,7%) és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásának (12,2%) alacsony részesedése miatt magas a relatív specializáció indexe.

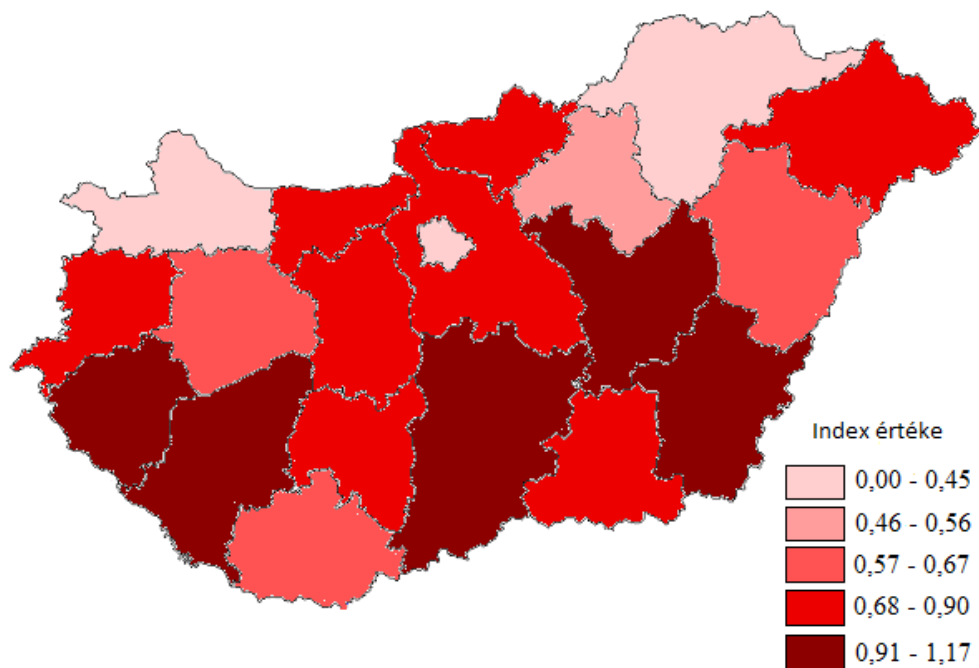
2008-ban alacsony volt a relatív specializáció a belföldi értékesítés területén a fővárosban, Borsod-Abaúj-Zemplén és Győr-Moson-Sopron megyében. A főváros és ezen két megye képviselték leginkább az országos mintát. A főváros esetében a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, vegyipar és élelmiszer, ital, dohány gyártása, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a vegyipar és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, Győr-Moson-Sopron megyében pedig az élelmiszer, ital, dohány gyártása és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás. 2008-ban a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (40,0%), a vegyipar (19,9%) és az élelmiszer, ital, dohány gyártása (15,3%) adta a belföldi értékesítés több mint 2/3-át.

33. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi alakulása (2000)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

34. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti területi alakulása (20008)

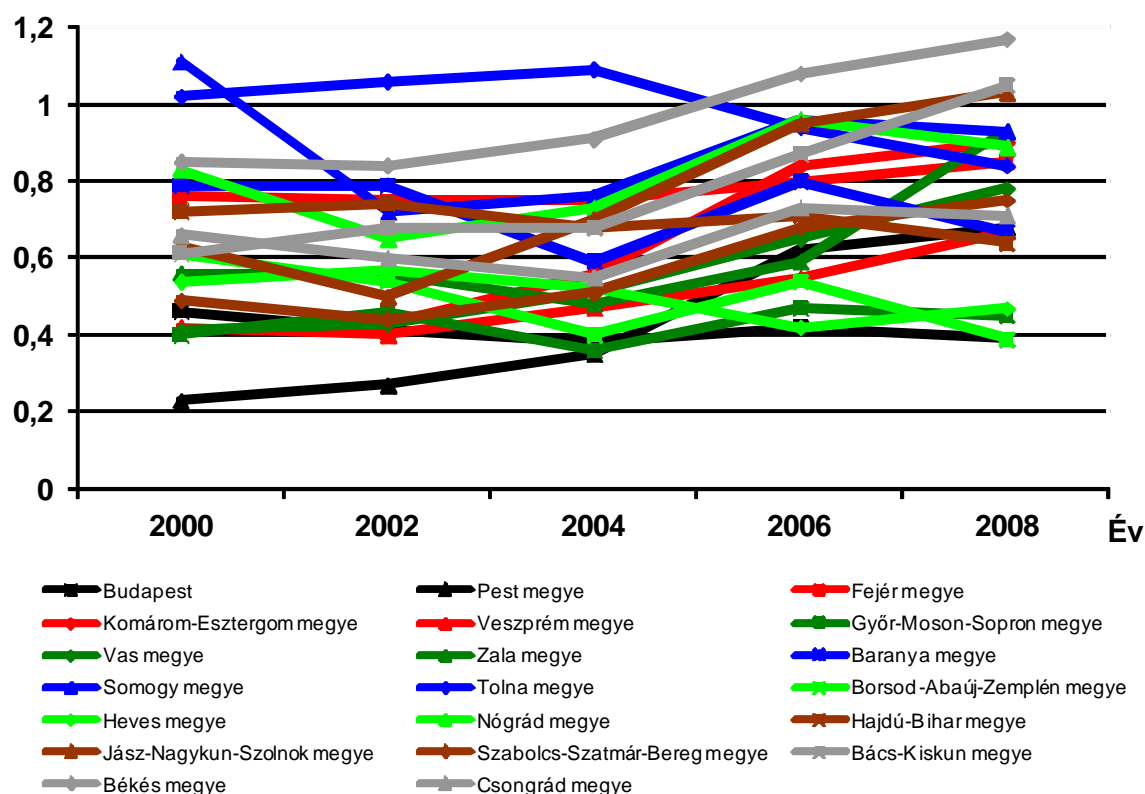

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Ha a vizsgált időszakban bekövetkezett tendenciát vizsgáljuk, akkor elmondhatjuk, hogy 13 megye esetében növekedés, 6 megye és a főváros esetében pedig csökkenés figyelhető meg a relatív specializáció területén. Legjelentősebb pozitív elmozdulás Bács-Kiskun, Békés, Komárom-Esztergom és Zala megyében, negatív elmozdulás pedig Somogy és Tolna megyében következett be. A növekedést Békés megye elsősorban a fa-, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenységnek és a nemfém ásványi termék gyártásának, Zala megye a bányászatnak és a gépiparnak, míg Komárom-Esztergom megye pedig szintén a gépiparnak köszönhette. Somogy megyében a gépipar visszaesése és az élelmiszer, ital, dohány gyártásának növekedése, míg Tolna megyében a gépipar visszaesése és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás növekedése eredményezte az országos szinthez történő közeledést.

35. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti alakulása

Index értéke

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Az ipar relatív specializációjának exportértékesítés szerinti alakulásánál még magasabb index értékekkel találkozunk a belföldi értékesítéshez viszonyítva. 2000-ben 5

megye (Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés, Hajdú-Bihar megye) haladta meg az 1,11 relatív specializációs értéket az exportértékesítés területén.

23. táblázat: A magyar ipar relatív specializációjának exportértékesítés szerinti területi és időbeni alakulása

Területegység megnevezése	2000	2002	2004	2006	2008
Budapest	0,55	0,38	0,50	0,54	0,52
Pest megye	0,24	0,21	0,28	0,32	0,26
Közép-Magyarországi régió	0,46	0,31	0,33	0,35	0,35
Fejér megye	0,46	0,45	0,41	0,39	0,47
Komárom-Esztergom megye	0,38	0,45	0,48	0,49	0,50
Veszprém megye	0,79	0,73	0,54	0,49	0,36
Közép-Dunántúli régió	0,39	0,38	0,33	0,35	0,33
Győr-Moson-Sopron megye	0,40	0,36	0,35	0,34	0,40
Vas megye	0,29	0,22	0,31	0,26	0,33
Zala megye	1,08	0,85	0,78	0,39	0,48
Nyugat-Dunántúli régió	0,32	0,29	0,31	0,30	0,35
Baranya megye	0,25	0,67	0,69	0,40	0,35
Somogy megye	0,35	0,47	0,52	0,35	0,43
Tolna megye	0,88	0,98	1,02	0,94	0,95
Dél-Dunántúli régió	0,27	0,31	0,35	0,25	0,29
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	1,34	1,20	0,75	0,74	0,80
Heves megye	0,31	0,34	0,32	0,41	0,44
Nógrád megye	0,38	0,42	0,36	0,32	0,28
Észak-Magyarországi régió	0,85	0,71	0,45	0,40	0,42
Hajdú-Bihar megye	1,11	0,97	0,82	0,85	0,69
Jász-Nagykun-Szolnok megye	0,41	0,44	0,40	0,41	0,45
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	1,21	1,22	1,28	1,19	1,14
Észak-Alföldi régió	0,79	0,75	0,76	0,59	0,46
Bács-Kiskun megye	0,57	0,46	0,50	0,53	0,59
Békés megye	1,16	0,94	0,78	0,79	0,67
Csongrád megye	1,23	1,29	1,22	1,24	1,17
Dél-Alföldi régió	0,83	0,72	0,64	0,66	0,61

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

Borsod-Abaúj-Zemplén megyénél a vegyipar (74,1%) ezen belül pedig a műanyaggyártó- és feldolgozóipar (TVK – Tiszaújváros, Borsodchem – Kazincbarcika) magas, ugyanakkor a gépipar (7,9%) alacsony részaránya eredményezte a magasabb Diszimilaritási indexet. Hajdú-Bihar megyénél a vegyipar (47,4%) ezen belül pedig a gyógyszeripar (TEVA – Debrecen) és a műanyagipar (Pipelife – Debrecen, Partium '70 -

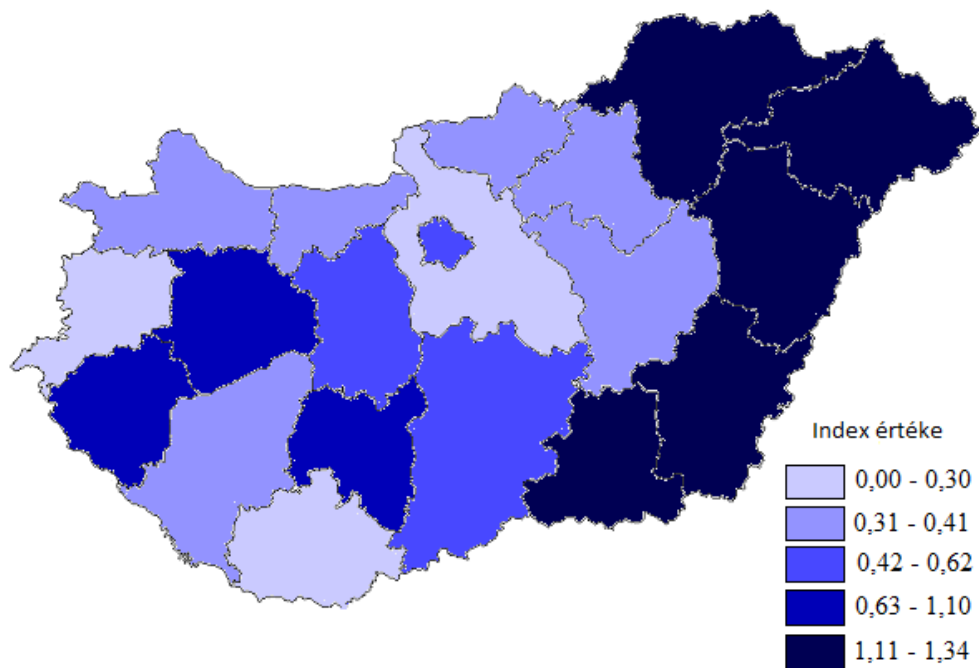
Debrecen), illetve az élelmiszer-, ital-, dohány gyártásának (34,2%) magas (tejipar – Friesland – Debrecen), míg a gépipar alacsony (4,7%) részesedésének következménye a magas indexérték. *Csongrád és Békés megyénél* az élelmiszer, ital, dohány gyártásának magas (előbbinél 34,2%, utóbbinál 33,1%) és a gépipar alacsony (8,7%, valamint 22,9%) részarányának eredménye a magasabb index érték. Az élelmiszer-, ital-, dohány gyártásánál említést érdemel a húsipar (Pick – Szeged, Hungerit – Szentes, Gallicoop – Szarvas, Merián Foods – Orosháza, Gyulai Húskombinát – Gyula), illetve a tejipar (Sole-Mizo – Szeged). *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyénél* a textil-, bőrtermék-, lábbeli gyártás (43,1%) megyén belüli magas (Berwin Ruhagyár – Vásárosnamény, Benetton Ungheria – Nagykálló), ugyanakkor a gépipar (11,2%) alacsony részaránya eredményezte az exportértékesítés esetében a jelentős relatív specializációt a vizsgált időpontban. Az *exportértékesítés területén legalacsonyabb index értékeket Pest, Baranya és Vas megye produkálta. Ezen megyék elsősorban az országos átlaghoz hasonló magas gépiparuknak köszönhetik alacsony index értékeiket.* 2000-ben az exportértékesítés esetében a gépipar (68,2%), a vegyipar (11,5%) és az élelmiszer, ital, dohány gyártása (5,6%) emelhető ki ezen a téren. Ezen három ipari ágazat adta az exportértékesítés 85,3%-t.

2008-ban új helyzet állt elő. A korábbi 5 jelentősen specializált megyéből mindössze 2 őrizte meg ezen a téren a magasabb index értékét. Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Békés megye kikerült a korábbi kedvezőbb helyzetből. Ugyanakkor Csongrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye megőrizte 1,11 feletti relatív specializáltságát. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye* térvesztését a gépipar (38,9%) (Jabil Circuit – Tiszaújváros, Ross Mould, Robert Bosch Power Tool – Miskolc, Remy Automotive Hungary – Miskolc és Mezőkövesd) jelentős erősödésének, ugyanakkor a vegyipar visszaesésének (48,3%), *Hajdú-Bihar megye* az élelmiszer, ital, dohány gyártás jelentőségének megyén belüli csökkenésének (10,7%), ugyanakkor a vegyipar (40,8%) elsősorban a gyógyszeripar (TEVA - Debrecen) és a gépipar (40,4%) egyre növekvő szerepének (National Instruments Europe, Eurings, Medicor Kéziműszer – Debrecen – termékeinek 95% exportra megy) köszönhetette. *Békés megye* az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (14,2%) szerepvesztése és a gépipar (50,7%) (Csaba Metál – Békéscsaba, Linamar – Orosháza; SMK – Békéscsaba) súlyának növekedése eredményezte a csökkenő Diszimilaritási indexet. Az exportértékesítésben jelentkező jelentős relatív specializációt *Csongrád megye* az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (27,7%) magas (Pick, Sole-Mizo – Szeged, Hungerit – Szentes), a gépipar (15,7%) alacsonyabb részarányának, *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye* pedig az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (18,8%) (gyümölcs-,

zöldszérumfeldolgozás, -tartósítás – EKO Kft. – Nyíregyháza, Szatmár Konzervgyár Kft. – Tyukod, italgyártás - Várda-Drink – Kisvárda, malomipar - ABO MILL – Nyíregyháza, konzervipar - Nobilis – Mátészalka, Jonaco - Fehérgyarmat) és a textília, bőrtermék, lábbeli gyártásának magasabb (16,9%) (Berwin Ruhagyár – Vásárosnamény, Benetton Ungheria – Nagykálló), illetve a gépipar (15,3%) relatíve alacsonyabb részesedése eredményezte továbbra is a magasabb index értéket. *Ugyanakkor az adott évben alacsony relatív specializációt mutatott az exportértékesítés területén Pest és Nógrád megye.* Ezen két megye az országos átlaghoz hasonlóan magas gépipari (75,1% és 66,3%) részesedésüknek köszönhetik alacsony index értéküket. 2008-ban a gépipar (69,5%), a vegyipar (13,0%) és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása (6,9%) adta az ipari export közel 90,0%-át.

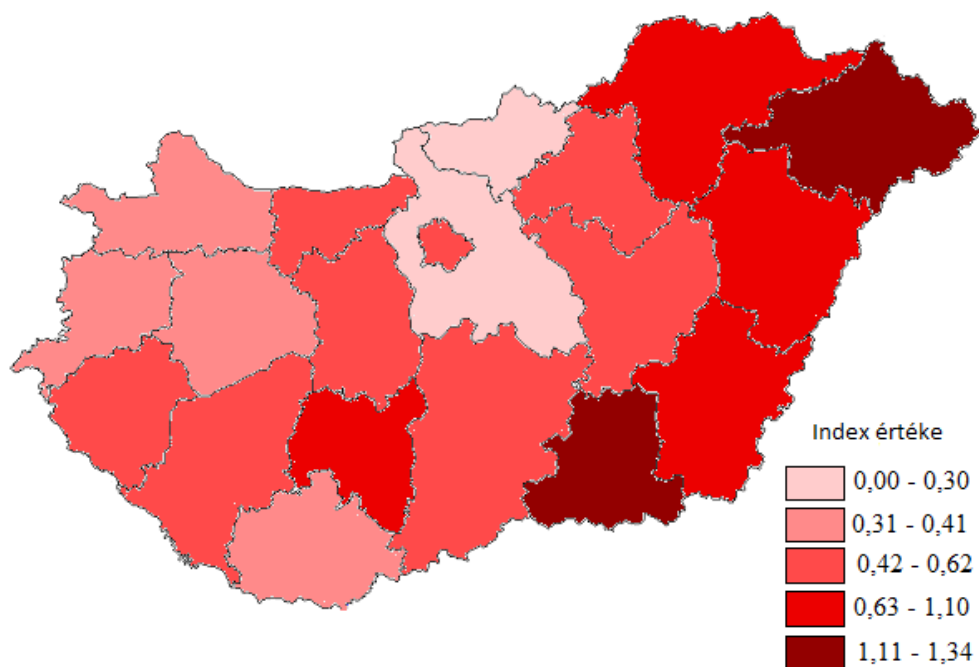
Ha 2000-ről 2008-ra megvizsgáljuk az exportértékesítés relatív specializációját, akkor megállapíthatjuk, hogy 10 megye esetében növekedett az index értéke, 1 megye esetében stagnált és 8 megye, illetve a főváros esetében pedig csökkent. A legjelentősebb relatív specializációnövekedés Komárom-Esztergom megyében, míg a legnagyobb relatív specializáció csökkenés Veszprém, Zala, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Békés megyében zajlott le. Komárom-Esztergom esetében a gépipar és a vegyipar részesedésének jelentős emelkedése és az élelmiszer, ital, dohány gyártás részarányának visszaesése eredményezte. Hajdú-Bihar megye esetében a jelentős visszaesést (az index értéke 1,11-ről 0,69-re) az országos tendenciának megfelelő vegyipar és a gépipar részesedésének növekedése, és az élelmiszer, ital, dohány gyártás részarányának csökkenésének a következménye. Veszprém megye esetében pedig megállapítható, hogy az országos tendenciának megfelelően a gépipar részesedése jelentős mértékben növekedett, ugyanakkor a vegyipar részesedése visszaesett. Zala és Békés megyénél az index visszaesése az országos tendenciának megfelelő gépipar „előretörése” és az élelmiszer, ital, dohány gyártás jelentőségének csökkenése eredményezte. Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében a gépipar magas részaránya, míg a vegyipar csökkenő részaránya eredményezte az index visszaesését.

36. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának exportértékesítés szerinti területi alakulása (2000)

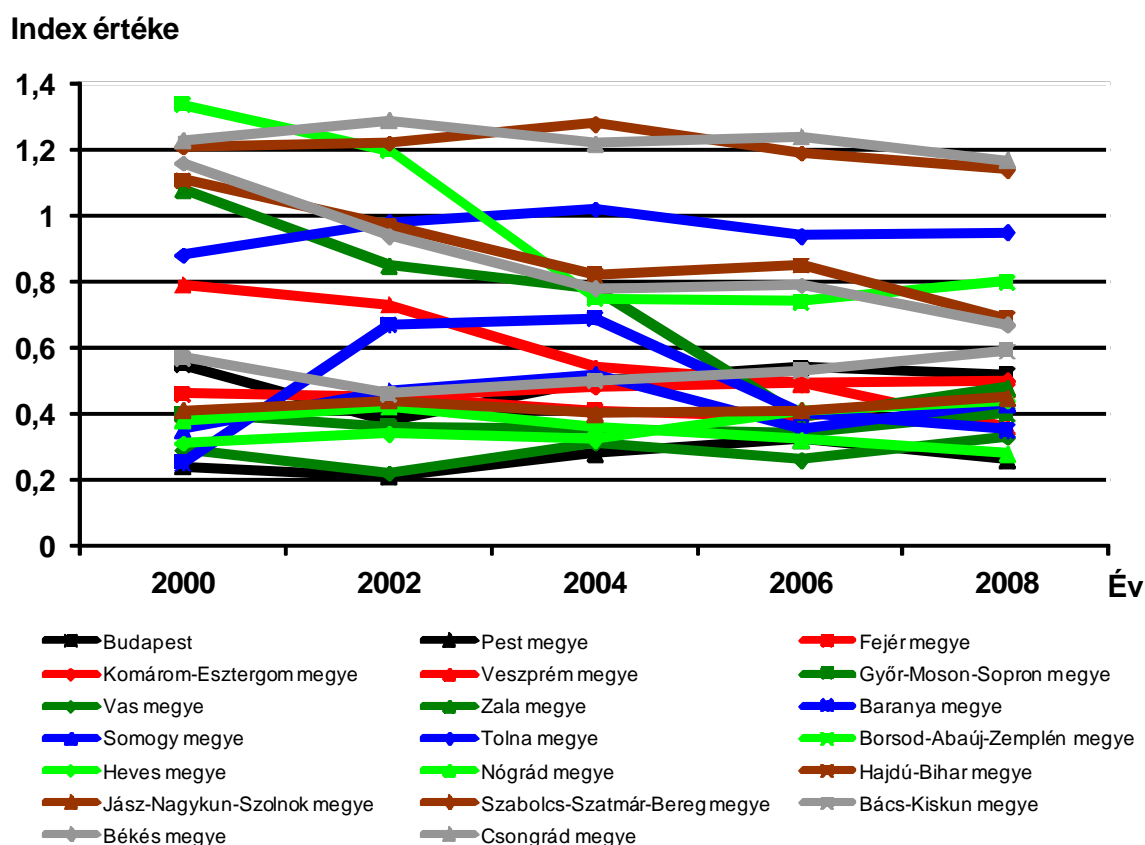
Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

37. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának exportértékesítés szerinti területi alakulása (2008)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

38. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának exportértékesítés szerinti alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Az ipar relatív specializációjának összes értékesítés szerinti alakulása is változatos képet mutat. 2000-ben a relatíve legspecializáltabb megyék Békés, Tolna, Borsod-Abaúj-Zemplén és Csongrád megye volt. Ezen megyékben az index értéke eléri a 0,90-es, sőt Békés és Tolna megyében ez az érték a 1,00-t is meghaladta. Ezzel szemben kevésbé specializált megyék közé sorolható Pest, Komárom-Esztergom és Jász-Nagykun-Szolnok megye. A magas index értékeket Tolnában a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (50,8%), amely a Paksi Atomerőműnek köszönhető, Békésben és Csongrádban az élelmiszer, ital, dohány gyártása (előzőnél 43,1%; utóbbinál 39,9%), Borsod-Abaúj-Zemplénben pedig a vegyipar (50,6%) magas, míg a gépipar alacsony részesedése idézte elő. Békés és Csongrád megyében az élelmiszer-, ital-, dohány gyártása esetén említést érdemel a húsipar és a tejipar (Gallicoop – Szarvas, Csaba Hús – Békéscsaba, Merián Foods – Orosháza, Gyulai Húskombinát – Gyula, Pick, Sole-Mizo – Szeged, Hungerit – Szentes), Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a vegyiparon belül pedig a műanyaggyártó és –feldolgozó ipar (TVK - Tiszaújváros - polietilén, polipropilén; Borsodchem -

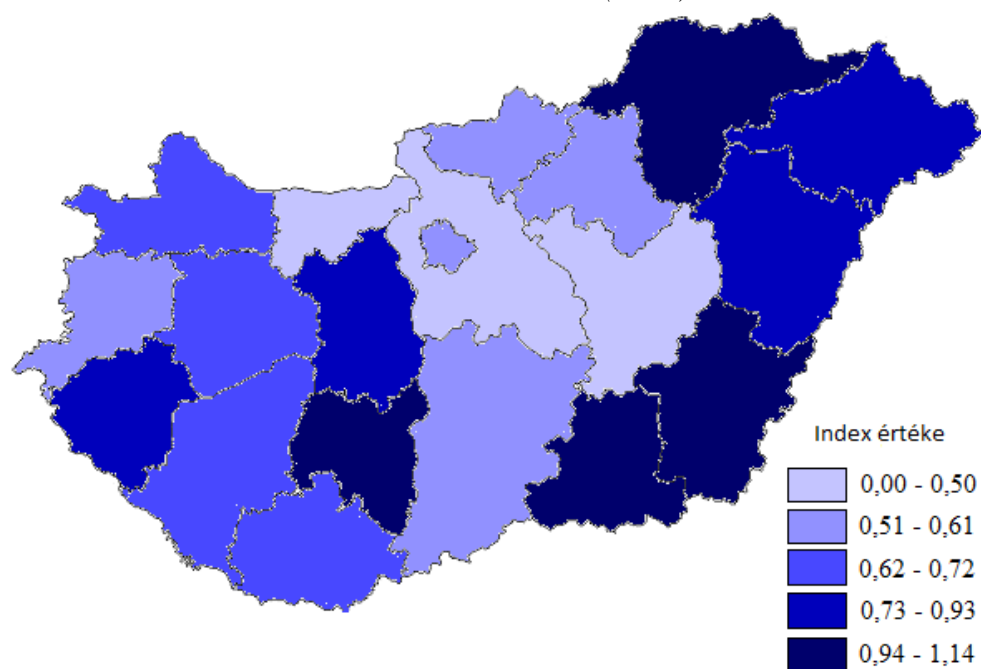
Kazincbarcika – etilénalapú PVC, poliuretán). Az *alacsony index értékeket Pest, Komárom-Esztergom és Jász-Nagykun-Szolnok megye esetében a gépipar relatíve magas aránya okozta*, ami egyben az országos átlagot is tükrözi. 2000-ben az összes értékesítés területén a gépipar (43,7%), a vegyipar (15,0%) és az élelmiszer-, ital-, dohány gyártása (13,8%) emelhető ki. Ezen három ipari ágazat adta az összes értékesítés 72,5%-át.

24. táblázat: A magyar ipar relatív specializációjának összes értékesítés szerinti területi és időbeni alakulása

Területegység megnevezése	2000	2002	2004	2006	2008
Budapest	0,52	0,39	0,50	0,61	0,61
Pest megye	0,34	0,24	0,27	0,41	0,44
Közép-Magyarországi régió	0,45	0,31	0,35	0,44	0,45
Fejér megye	0,76	0,72	0,57	0,68	0,62
Komárom-Esztergom megye	0,50	0,59	0,71	0,81	0,83
Veszprém megye	0,62	0,60	0,51	0,44	0,37
Közép-Dunántúli régió	0,59	0,56	0,53	0,66	0,64
Győr-Moson-Sopron megye	0,63	0,58	0,53	0,50	0,65
Vas megye	0,58	0,48	0,52	0,49	0,51
Zala megye	0,86	0,80	0,85	0,77	0,73
Nyugat-Dunántúli régió	0,53	0,47	0,44	0,43	0,59
Baranya megye	0,65	0,93	0,88	0,96	0,66
Somogy megye	0,64	0,72	0,83	0,65	0,71
Tolna megye	1,04	1,09	1,10	1,16	1,14
Dél-Dunántúli régió	0,43	0,39	0,41	0,65	0,36
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	0,99	0,90	0,60	0,49	0,64
Heves megye	0,53	0,43	0,36	0,39	0,45
Nógrád megye	0,57	0,44	0,47	0,50	0,59
Észak-Magyarországi régió	0,65	0,56	0,36	0,27	0,34
Hajdú-Bihar megye	0,90	0,82	0,81	0,88	0,79
Jász-Nagykun-Szolnok megye	0,42	0,36	0,41	0,59	0,65
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	0,82	0,77	0,87	0,97	0,97
Észak-Alföldi régió	0,61	0,54	0,54	0,50	0,44
Bács-Kiskun megye	0,58	0,53	0,57	0,67	0,78
Békés megye	1,05	0,94	0,96	0,99	0,96
Csongrád megye	0,95	0,90	0,88	1,05	1,06
Dél-Alföldi régió	0,72	0,63	0,63	0,74	0,75

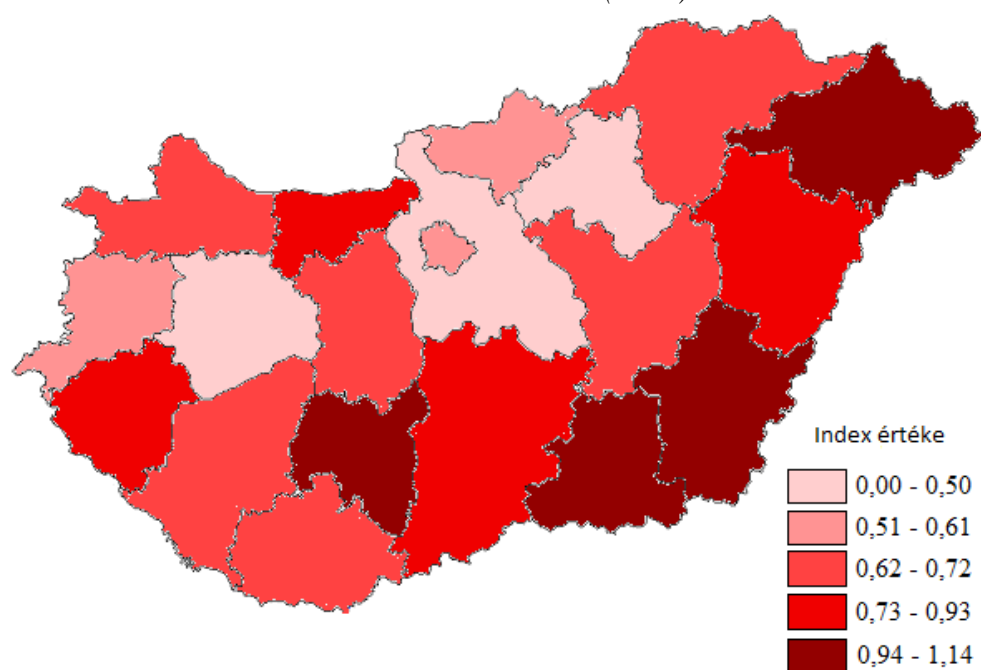
Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

39. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának összes értékesítés szerinti területi alakulása (2000)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

40. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának összes értékesítés szerinti területi alakulása (2008)

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

2008-ban már csak két megye (Csongrád és Tolna) index értéke haladta meg az 1,00-t, és további két megye (Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés) pedig a 0,90-et. Tehát 2008-ban ezen négy megye volt a relatíve legspecializáltabb. A korábban az élmezőnyben lévő Borsod-Abaúj-Zemplén megye index értéke 0,99-ről 0,64-re csökkent. A csökkenés oka, hogy a gépipar szerepe dinamikusán növekedett (4,8%-ról 24,0%-ra) ezzel szemben pedig a vegyiparé visszaesett (50,6%-ról 42,9%-ra). A gépipar területén tevékenykedő vállalatok közül megemlíthető a Jabil Circuit (Tiszaújváros), Ross Mould, Robert Bosch Power Tool (Miskolc), valamint a Remy Automotive Hungary (Miskolc és Mezőkövesd), melyek közül a növekedést leginkább a Jabil Circuit, a Ross Mould és a Remy okozta.

A magas index értékeket Tolna megye továbbra is a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (65,7%) igen magas, a gépipar (7,7%) alacsony részarányának köszönhető. Ebben az esetben a Paksi Atomerőmű szerepe kiemelkedő az összes értékesítés esetében. Csongrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye pedig az élelmiszer, ital, dohány gyártásának (előbbi 23,1%; utóbbi 29,9%) magasabb és a gépipar (előbbi 4,8%; utóbbi 12,7%) alacsonyabb részesedése eredményezte a magas Diszimilaritási indexet. Csongrád megyéből kiemelhető a húsipar és a tejipar (Pick, Sole-Mizo – Szeged, Hungerit – Szentes), míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből a gyümölcs-, zöldségfeldolgozás, -tartósítás (EKO Kft. – Nyíregyháza, Szatmár Konzervgyár Kft. – Tyukod, Nobilis – Mátészalka, Jonaco - Fehérgyarmat), az italgyártás (Várda-Drink – Kisvárd) a malomipar (ABO MILL – Nyíregyháza) és a baromfiipar (Master Good – Kisvárd).

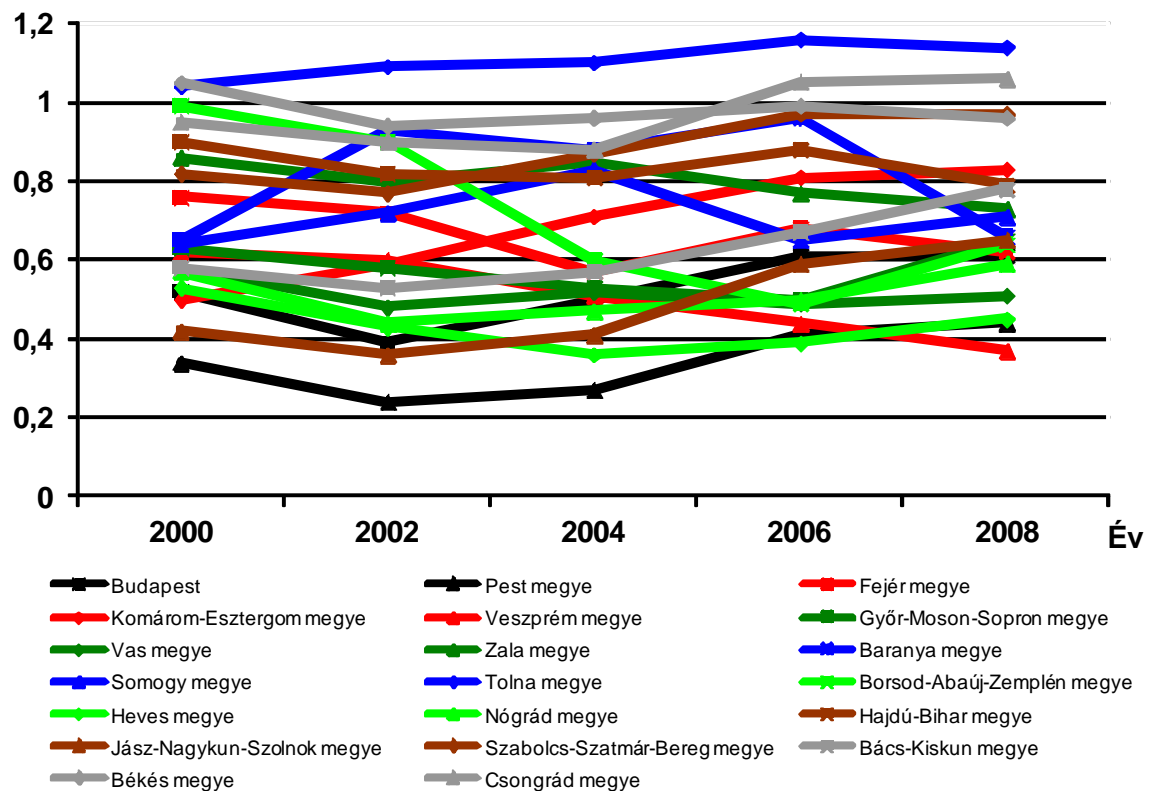
Békés megye esetében kisebb mértékű index csökkenés következett be (1,05-ről 0,96-ra), ami a gépipar (29,9%) részarányának növekedésével és az élelmiszer, ital, dohány gyártása (28,5%) részarányának csökkenésével magyarázható. A gépiparon belül megemlíthető a Csaba Metál és az SMK (Békéscsaba), valamint a Linamar (Orosháza). 2008-ban a gépipar (45,2%), a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (16,7%) és a vegyipar (15,9%) emelhető ki. Ezen három ipari ágazat adta a teljes értékesítés 77,8%-át.

A bázisidőszakhoz viszonyítva a tárgyidőszakra 11 megye és a főváros esetében növekedés, 8 megye esetében pedig csökkenés jellemezte a relatív specializációt. A legjelentősebb pozitív elmozdulást Komárom-Esztergom, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Bács-Kiskun megyében tapasztaljuk. A legjelentősebb negatív változás pedig Veszprém és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében következett be. Komárom-Esztergom megye a gépiparnak, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Bács-Kiskun megye az élelmiszer, ital, dohány gyártásának köszönheti növekedését. Veszprém és Borsod-Abaúj-Zemplén megyénél a gépipar jelentős növekedésének eredménye az alacsony indexérték, ami azt jelenti, hogy az

adott megyék országos átlaghoz hasonlóan viszonylag magas gépipari részesedéssel rendelkeznek.

41. ábra: A magyar ipar relatív specializációjának összes értékesítés szerinti alakulása

Index értéke

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

4.2. Az ipar abszolút és relatív koncentrációjának alakulása (2000-2008)

A vizsgálathoz adatforrásként ebben az esetben is a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által rendelkezésre bocsájtott megyei szintű adatok szolgáltak. (Ebben az esetben is célszerű lett volna kisebb területegységet vizsgálni (pl. kistérség), de erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok.) Az adatokból olyan *mutatókat képeztem*, amelyek lehetővé tették az ágazati és területi összehasonlítást. Ennek *alapján a vizsgálat tárgyát képező adatok az iparban foglalkoztatottak száma, a belföldi értékesítés, az exportértékesítés és az összes (teljes) értékesítés. Az iparban foglalkoztatottak esetében a telephely szerinti adatokat, míg a belföldi, az export és a teljes ipari értékesítés esetében pedig a megyei székhelyű ipari szervezetek adatait* kellett figyelembe venni. A kapott eredmények alapján pedig (példákon keresztül) meghatározom, hogy az alacsony vagy a

magas ipari koncentrációt mely ipari ágazat(ok), illetve alágazat(ok) eredményezték. A TEÁOR (Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszere) számok többszöri változása miatt a vizsgálat tárgya a 2000 és 2008 közötti időszak, mert csak ezen időszak adatai elégítik ki az összehasonlíthatóság követelményeit, és teszik lehetővé az elemzést, valamint a következtetések levonását.

4.2.1. Az ipar abszolút koncentrációja

A magyar iparágak abszolút koncentrációjának foglalkoztatottak szerinti alakulásánál 2000-ben a legnagyobb koncentrációs értékeket a bányászat, a fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység és a vegyipar mutatott (Komarek L. 2012a).

25. táblázat: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának foglalkoztatottak szerinti időbeni alakulása

Ipari ágazat	2000	2002	2004	2006	2008
Bányászat	0,13	0,10	0,09	0,08	0,08
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	0,06	0,06	0,07	0,07	0,07
Textília, bőrtermék, lábbeli gyártása	0,06	0,06	0,06	0,07	0,07
Fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység	0,11	0,12	0,11	0,11	0,14
Vegyipar	0,10	0,11	0,11	0,11	0,10
Nemfém ásványi termék gyártása	0,08	0,07	0,07	0,08	0,08
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08
Gépipar	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	0,07	0,07	0,07	0,08	0,10
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,07	0,07	0,07	0,07	0,06

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

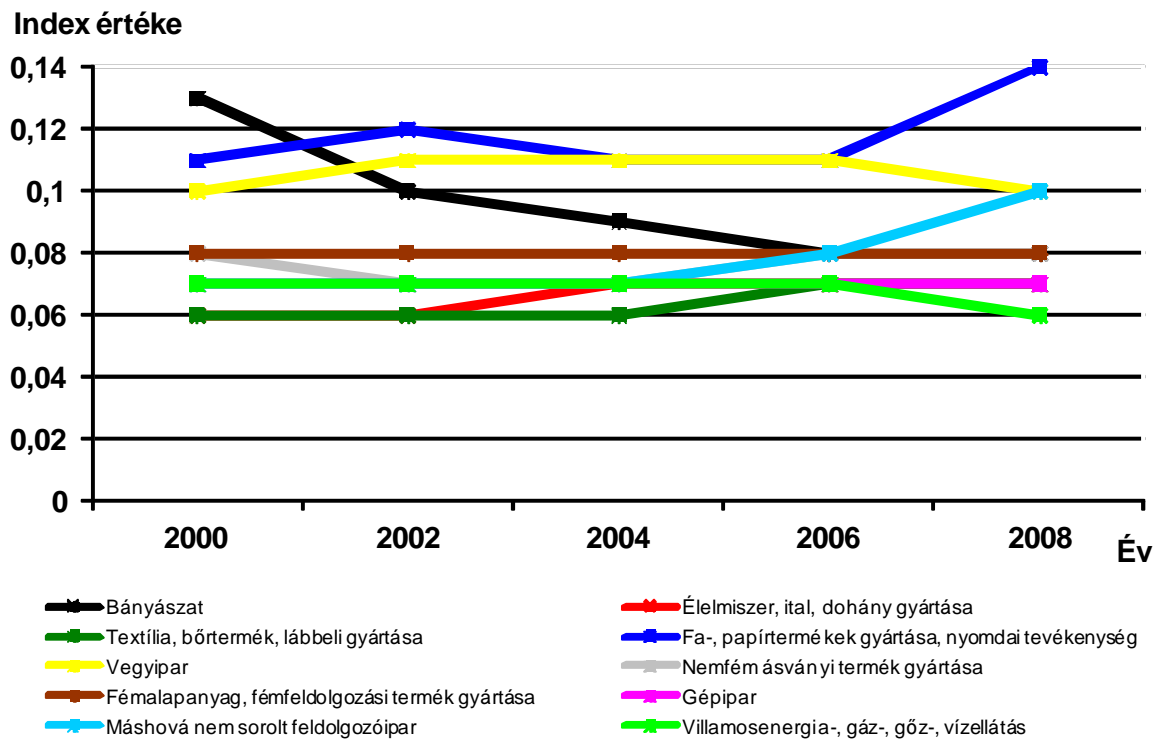
A bányászat Veszprém (18,0%) és Borsod-Abaúj-Zemplén (24,2%) megyére koncentrálódott leginkább. Ez a két megye adta a hazai bányászat egészében foglalkoztatottak 42,2%-át. A bányászaton belül elsősorban a kavics, a dolomit, a mészkő, a kaolin, perlit és a kovaföld bányászata emelhető ki. A bányászat területén tevékenykedő vállalkozások közül említést érdemel a Ruda-Gipsz (Rudabánya), a Zempléncő (Sárospatak), a Várhegy-Mészkő (Szalonna), az Igrici-Kavics (Miskolc), az Ediafilit (Erdőbénye), a Perlit '92 (Pálháza), a Colas-Északkő (Tarcál), a MAL Bauxitbányászati Divízió (Ajka), a Tapolcafői Karbonát (Döbrönte), a Mangán Bányászat (Úrkút), a Bakonyfer (Várpalota), illetve a Basalt-Középkő (Uzsa). A fa-, papírtermék, gyártása, nyomdai tevékenység 28,8%-a a fővárosra, míg a vegyipar területén a foglalkoztatottak 23,7%-a Budapestre és 11,6%-a Borsod-Abaúj-Zemplén megyére összpontosult. A fa-,

papírtermék-, nyomdai tevékenység közül kiemelkedik a papíripar (Dunapack, Budapesti Hullámkartongyár, Csepeli Papírcsögyár) és a nyomdaipar (Pátria Nyomda), a vegyiparon belül pedig a gyógyszeripar (Egis, Richter Gedeon, Sanofi Aventis/Chinoin – Budapest) valamint a műanyaggyártó- és feldolgozóipar (TVK – Tiszaújváros, Borsodchem – Kazincbarcika).

2008-ban azonban némileg változott a korábbi helyzet, egyes ágazatok a vesztesek, míg más ágazatok pedig a nyertesek közé kerültek. Ebben az évben a legnagyobb földrajzi koncentrációt a foglalkoztatottak területén a fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység, a vegyipar és a máshová nem sorolható feldolgozóipar mutatott. A fa-, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység esetében továbbra is a fővárosé a vezető szerep, a foglalkoztatottak 31,6%-a ide koncentrálódik. Ebben az ágazatban a koncentráció mértéke 2,8% ponttal növekedett 2000-ről 2008-ra. A vegyiparnál is Budapest vezető szerepe emelhető ki. Ide összpontosul a foglalkoztatottak 22,4%-a. A vegyipar területén még Borsod-Abaúj-Zemplén megye érdemel említést 9,8%-kal. Mind a két megye esetében csökkent a vegyipari koncentráció 2000-ről 2008-ra. (A fővárosban 1,3% ponttal, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében pedig 1,8% ponttal.) A máshová nem sorolt feldolgozóipar magasabb index értéke szintén a fővárosnak köszönhető. Az adott ágazat koncentrációja 2000-ről 2008-ra 15,1%-ról 24,8%-ra növekedett. Itt megemlíthető az egyéb papír-, kartontermék gyártása, az egyéb speciális gépgyártás, illetve a máshová nem sorolt feldolgozóipari tevékenység. Ennek az az oka, hogy mégis Budapest a legnagyobb fogyasztó centrum, az exportban is kiemelkedik, és így a kiszerezéshez kapcsolódó tevékenységek térbeli koncentrációja bizonyos mértékig indokolt is.

A vizsgált időszak alatt az élelmiszer, ital, dohány gyártása, a textil, bőrtermék, lábbeli gyártása és a fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység esetében növekedett a földrajzi koncentráció, ugyanakkor a bányászat és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás területén pedig csökkent. Stagnálás figyelhető meg a vegyipar, a nemfémes ásványi termékek gyártása, a fémalapanyag, fémfeldolgozási termékek gyártása és a gépipar esetében. A legnagyobb csökkenést 2000-ről 2008-ra a bányászat könyvelhette el. A vizsgált időszakban jelentős földrajzi koncentráció nem jellemezte iparunkat a foglalkoztatás területén.

42. ábra: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának foglalkoztatottak szerinti időbeni alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

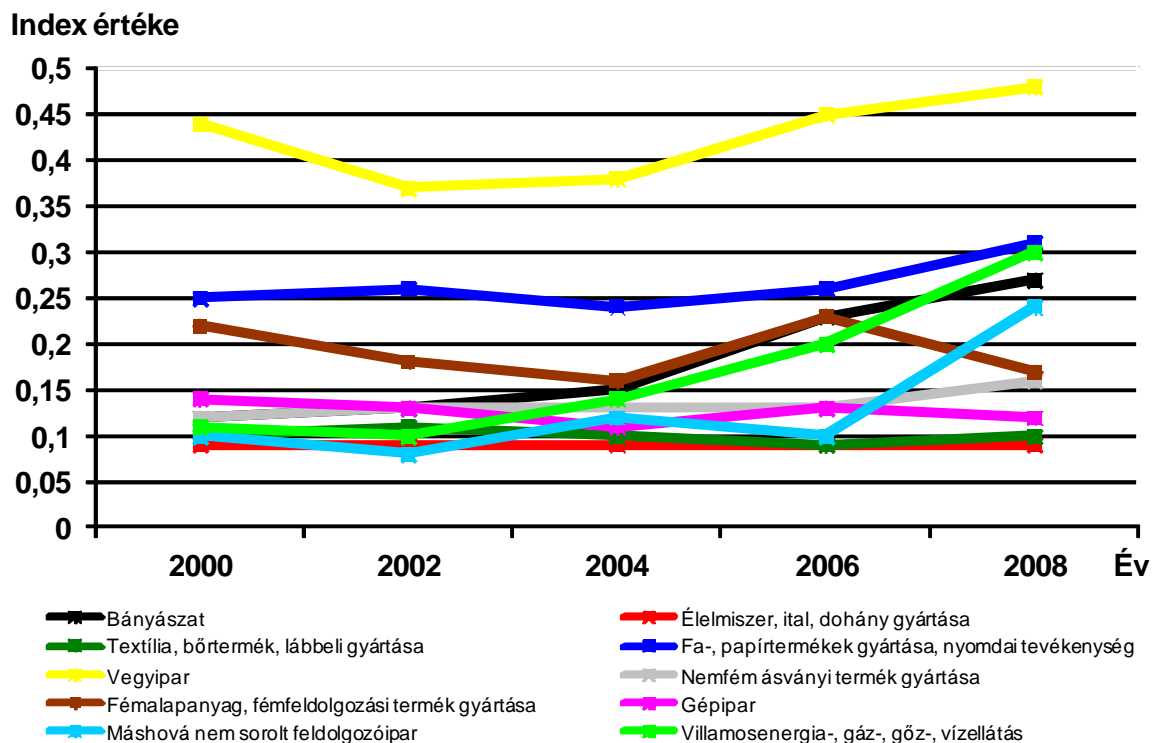
Az iparágak belföldi értékesítési adatait vizsgálva megállapítható, hogy a bázisévben a legnagyobb földrajzi koncentrációt a vegyipar (64,9% - Budapest), fa-, papírtérmékek gyártása, nyomdai tevékenység (48,0% - Budapest) és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása (43,0% - Fejér megye) mutatott. A fővárosban a vegyiparon belül a gyógyszeripar (Egis, Richter Gedeon, Sanofi Aventis/Chinoin) és a műanyagipar (Plannonplast, Dunaplast, Albuplast), a fa-, papírtérmék gyártása nyomdai tevékenység esetében pedig a papíripar (Dunapack, Budapesti Hullámkartongyár, Csepeli Papírcsögyár) és a nyomdaipar (Pátria Nyomda) emelhető ki. Fejér megyében a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása területén a székesfehérvári Alcoa-Köfém és a dunaújvárosi ISD Dunaferr érdemel említést.

26. táblázat: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának belföldi értékesítés szerinti időbeni alakulása

Ipari ágazat	2000	2002	2004	2006	2008
Bányászat	0,12	0,13	0,15	0,23	0,27
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09
Textília, bőrtermék, lábbeli gyártása	0,10	0,11	0,10	0,09	0,10
Fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység	0,25	0,26	0,24	0,26	0,31
Vegyipar	0,44	0,37	0,38	0,45	0,48
Nemfém ásványi termék gyártása	0,12	0,13	0,13	0,13	0,16
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	0,22	0,18	0,16	0,23	0,17
Gépipar	0,14	0,13	0,11	0,13	0,12
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	0,10	0,08	0,12	0,10	0,24
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,11	0,10	0,14	0,20	0,30

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

43. ábra: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának belföldi értékesítés szerinti időbeni alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

A tárgyévben a bázisévhez képest változás történt az iparágak abszolút koncentrációjának rangsorában. 2008-ban a vegyipar (67,7% - Budapest) és a fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység (54,2% - Budapest) tovább javított kedvező helyzetén. Ezen két iparág mellett a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (51,9% - Budapest) és a bányászat (71,7% - Budapest és Zala megye) került még előtérbe, azaz ez a

négy iparág mutatta a legnagyobb földrajzi koncentrációt. A villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás területén az ELMŰ, az EFT Budapest, a Budapesti Erőmű, a Főgáz, míg a bányászat esetében a MOL (Budapest), a Rotary Fúrási Zrt. (Nagykanizsa), Dolomit (Alsópáhok) érdemel említést.

A vizsgált időszak alatt olykor hektikusan alakult az egyes ágazatok koncentrációja, de tendenciáját tekintve a legtöbb esetben növekedés tapasztalható. Mindösszesen két iparág esetében következett be kisebb visszaesés (fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása és gépipar), és további két iparág esetében pedig stagnálás (élelmiszer, ital, dohány gyártása és textília, bőrtermék, lábbeli gyártása). A többi iparágat a növekedés jellemezte. A legnagyobb növekedés a bányászat, a máshová nem sorolt feldolgozóipar és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás esetében következett be.

Az exportértékesítés esetében 2000-ben és 2008-ban is a legnagyobb földrajzi koncentrációt a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, a vegyipar és a bányászat mutatta.

2000-ben a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás 98,9%-a a fővárosra, a vegyipar 70,7%-a Budapestre (47,0%) és Borsod-Abaúj-Zemplén megyére (23,7%), a bányászat 60,8%-a Zala (37,2%) és Jász-Nagykun-Szolnok megyére (23,6%) koncentrálódik. A fővárosban a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás esetében a villamosenergia-ipar (EFT Budapest), a vegyipar esetében a gyógyszeripar (EGIS, Richter Gedeon, Sanofi Aventis/Chinoin) és a műanyagipar (Pannonplast), Borsod-Abaúj-Zemplén megyében pedig a műanyaggyártó- és feldolgozóipar (TVK – Tiszaújváros, Borsodchem – Kazincbarcika) érdemel említést. A bányászat esetében Zala megyében a Rotary Fúrási Zrt. (Nagykanizsa), Jász-Nagykun-Szolnok megyében pedig a kavicsbányászat területén tevékenykedő vállalkozások emelhetők ki.

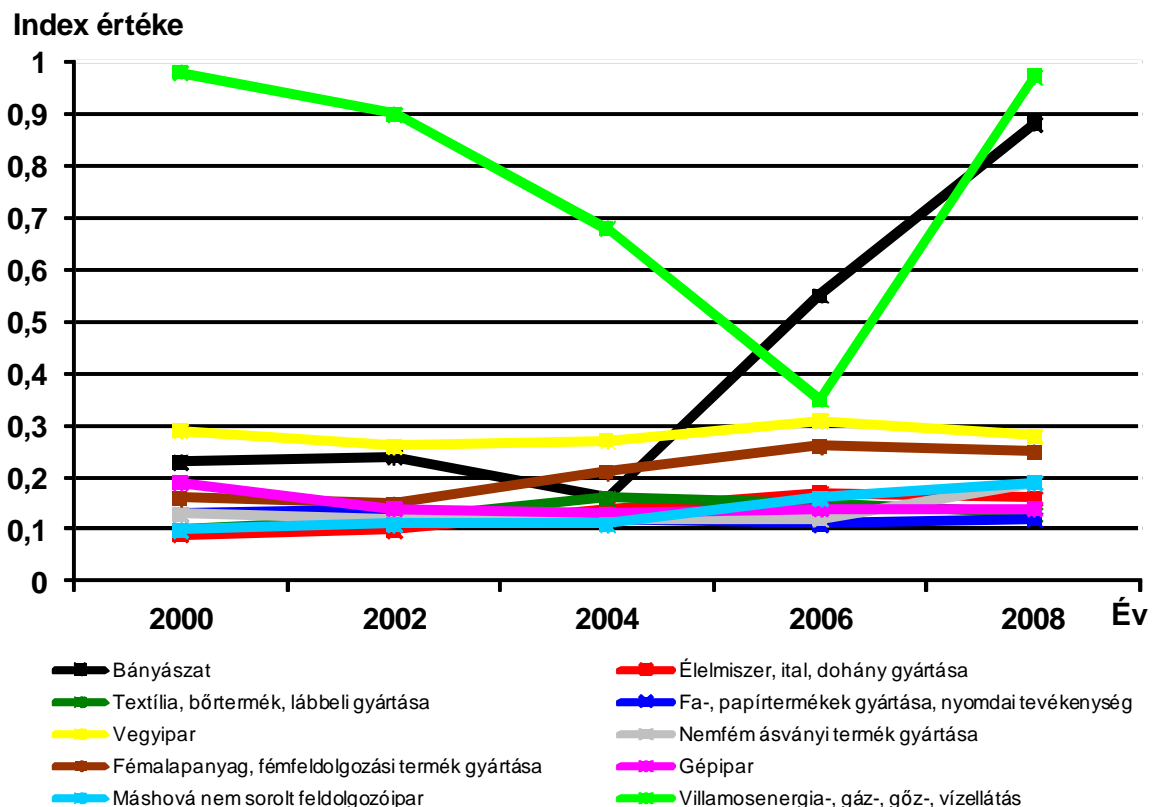
27. táblázat: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának exportértékesítés szerinti időbeni alakulása

Ipari ágazat	2000	2002	2004	2006	2008
Bányászat	0,23	0,24	0,16	0,55	0,88
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	0,09	0,10	0,14	0,17	0,16
Textília, bőrtermék, lábbeli gyártása	0,10	0,12	0,16	0,15	0,13
Fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység	0,13	0,14	0,12	0,11	0,12
Vegyipar	0,29	0,26	0,27	0,31	0,28
Nemfém ásványi termék gyártása	0,13	0,12	0,12	0,12	0,19
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	0,16	0,15	0,21	0,26	0,25
Gépipar	0,19	0,14	0,13	0,14	0,14
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	0,10	0,11	0,11	0,16	0,19
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,98	0,90	0,68	0,35	0,97

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

2008-ban a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás 98,4%-a a fővárosra (EFT Budapest), a vegyipar 69,7%-a Budapestre (46,7%) és Borsod-Abaúj-Zemplén (23,0%) megyére (EGIS, Richter Gedeon, Sanofi Aventis/Chinoin – Budapest, TVK – Tiszaújváros, Borsodchem – Kazincbarcika), a bányászat 94,0%-a szintén Budapestre koncentrálódik (MOL). E három iparág mellett 2008-ban említést érdemel a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása is, amely Fejér megyében a legjelentősebb (47,6%). Ez elsősorban a dunaújvárosi ISD Dunafernek köszönhető. Az iparágak abszolút koncentrációjában azonban a vizsgált időszakban változások következtek be. 2000-ről 2008-ra négy ágazat esetében következett be csökkenés (fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység, vegyipar, gépipar, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás), míg a többi iparág esetében pedig növekedés tapasztalható. A legnagyobb emelkedés 2000-ről 2008-ra a bányászatot, a legnagyobb csökkenés pedig a gépipart jellemezte az abszolút földrajzi koncentráció területén.

44. ábra: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának exportértékesítés szerinti időbeni alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

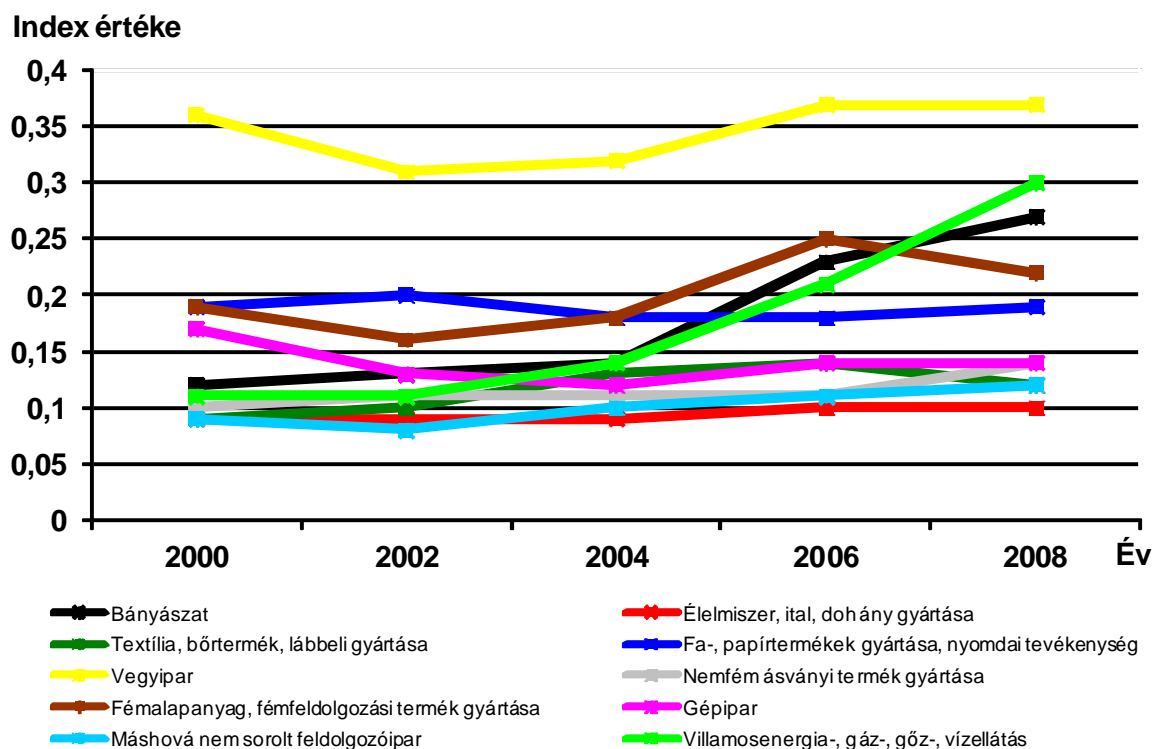
Az összes értékesítés abszolút földrajzi koncentrációja is változatos képet mutat. 2000-ben a legnagyobb földrajzi koncentráció a vegyipar (57,3% - Budapest), a fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység (40,0% - Budapest), a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása (51,3% - Fejér megye és a főváros) és a gépipar (51,4% - Fejér megye és Budapest) területén alakult ki.

28. táblázat: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának összes értékesítés szerinti időbeni alakulása

Ipari ágazat	2000	2002	2004	2006	2008
Bányászat	0,12	0,13	0,14	0,23	0,27
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	0,09	0,09	0,09	0,10	0,10
Textília, bőrtermék, lábbeli gyártása	0,09	0,10	0,13	0,14	0,12
Fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység	0,19	0,20	0,18	0,18	0,19
Vegyipar	0,36	0,31	0,32	0,37	0,37
Nemfém ásványi termék gyártása	0,10	0,11	0,11	0,11	0,14
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	0,19	0,16	0,18	0,25	0,22
Gépipar	0,17	0,13	0,12	0,14	0,14
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	0,09	0,08	0,10	0,11	0,12
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,11	0,11	0,14	0,21	0,30

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

45. ábra: A magyar iparágak abszolút koncentrációjának összes értékesítés szerinti időbeni alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

2008-ban az egyes iparágak földrajzi koncentrációja megváltozott. Ebben az évben a legnagyobb koncentrációt a vegyipar (57,6% - Budapest), a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (52,3% - Budapest), a bányászat (71,0% - Budapest és Zala megye) és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása (54,4% - Fejér és Borsod-Abaúj-Zemplén megye) mutatta.

Az iparágak időbeni tendenciáját vizsgálva a következő megállapítások tehetők: 8 iparág esetében növekedett a földrajzi koncentráció, 1-1 iparág esetében pedig stagnálás, illetve csökkenés figyelhető meg ezen a téren. A legnagyobb változás egyik időszakról a másikra a bányászat és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás esetében történt. Ezen két iparág esetében növekedett a legnagyobb mértékben az összes értékesítés területén az abszolút földrajzi koncentráció.

4.2.2. Az ipar relatív koncentrációja

Az iparágak relatív földrajzi koncentrációja megmutatja, hogy az adott ágazat földrajzi elterjedése mennyiben hasonló az ipar egészének földrajzi megoszlásához.

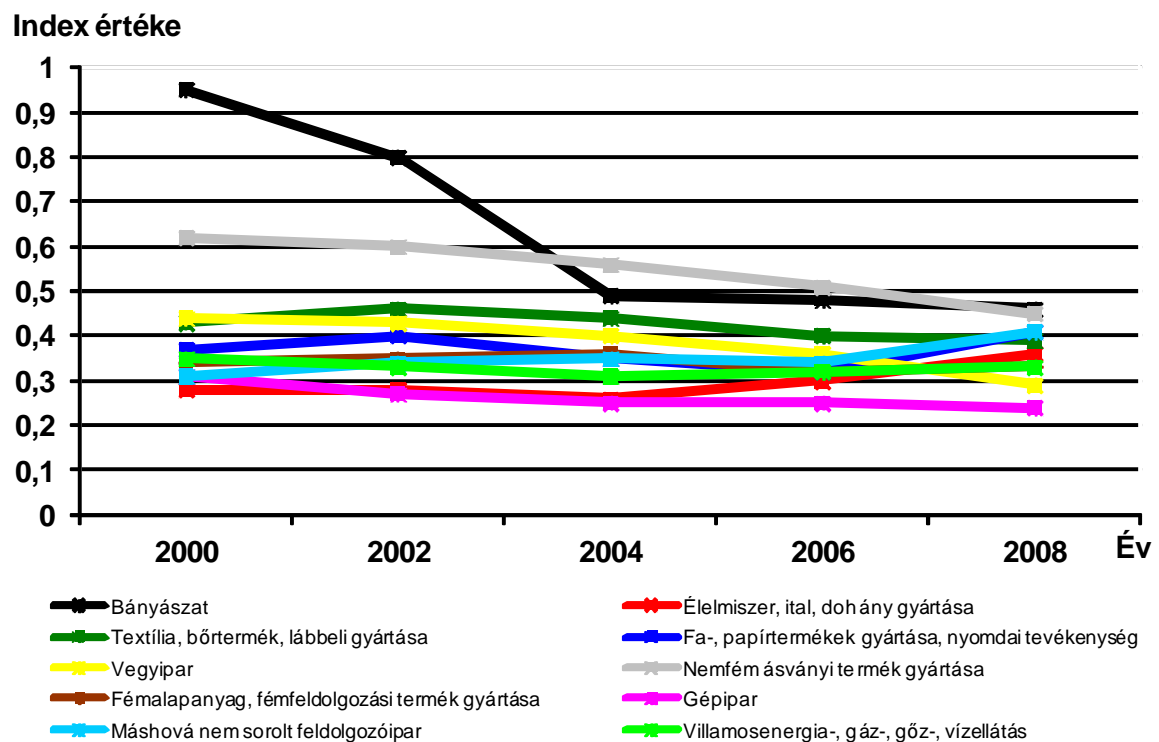
Ha az ipari foglalkoztatottak relatív földrajzi koncentrációját vizsgáljuk, akkor a következőket állapíthatjuk meg. A legnagyobb eltérést a teljes iparföldrajzi megoszlástól a bányászat és a nemfém ásványi termék gyártása területén találjuk 2000-ben és 2008-ban is. 2008-ban 2000-hez képest csak kisebb mértékű változások következtek be az egyes iparágak esetében. Három ipari ágazatban növekedés, hét ipari ágazatban csökkenés figyelhető meg. A legnagyobb növekedést a máshová nem sorolt feldolgozóipar esetében (ami Budapestnek köszönhető), míg a legnagyobb csökkenés a bányászat területén következett be, annak ellenére, hogy mind 2000-ben, mind pedig 2008-ban a bányászatban volt a legnagyobb eltérés a teljes iparföldrajzi megoszlástól. 2000-ben a bányászat esetében Borsod-Abaúj-Zemplén és Veszprém megye országos ipari súlyánál nagyobb ágazati részesedése játszotta a kulcsszerepet az ágazat magas koncentrációjában. A nemfém ásványi termék gyártás esetében a magas relatív koncentrációnak az oka, hogy az ágazaton belül Fejér megye részesedése jelentős mértékben elmarad az össziparon belüli súlyától. 2008-ban a bányászatban Zala és Bács-Kiskun megye, a nemfém ásványi termék gyártása esetében pedig Veszprém megye országos ipari súlyánál magasabb ágazati részesedése eredményezte a magasabb ágazati koncentrációt.

29. táblázat: A magyar iparágak relatív koncentrációjának foglalkoztatottak szerinti időbeni alakulása

Ipari ágazat	2000	2002	2004	2006	2008
Bányászat	0,95	0,80	0,49	0,48	0,46
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	0,28	0,28	0,26	0,30	0,36
Textília, bőrtermék, lábbeli gyártása	0,43	0,46	0,44	0,40	0,39
Fa-, papírtérmékek gyártása, nyomdai tevékenység	0,37	0,40	0,35	0,32	0,41
Vegyipar	0,44	0,43	0,40	0,36	0,29
Nemfém ásványi termék gyártása	0,62	0,60	0,56	0,51	0,45
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	0,34	0,35	0,36	0,32	0,33
Gépipar	0,31	0,27	0,25	0,25	0,24
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	0,31	0,34	0,35	0,34	0,41
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,35	0,33	0,31	0,32	0,33

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

46. ábra: A magyar iparágak relatív koncentrációjának foglalkoztatottak szerinti időbeni alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

A foglalkoztatottakhoz hasonlóan az ipari belföldi értékesítés területén 2000-ben is a bányászat esetében találjuk a legnagyobb relatív földrajzi koncentrációt, ami Budapest ágazaton belüli viszonylag alacsony volta okoz. A bányászat mellett a vegyipar és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása mutat magasabb koncentrációt. A vegyipar esetében a főváros országos ipari súlyának nagyobb ágazati részesedése játszott szerepet az ágazat magas relatív koncentrációjában. A fémalapanyag, fémfeldolgozási

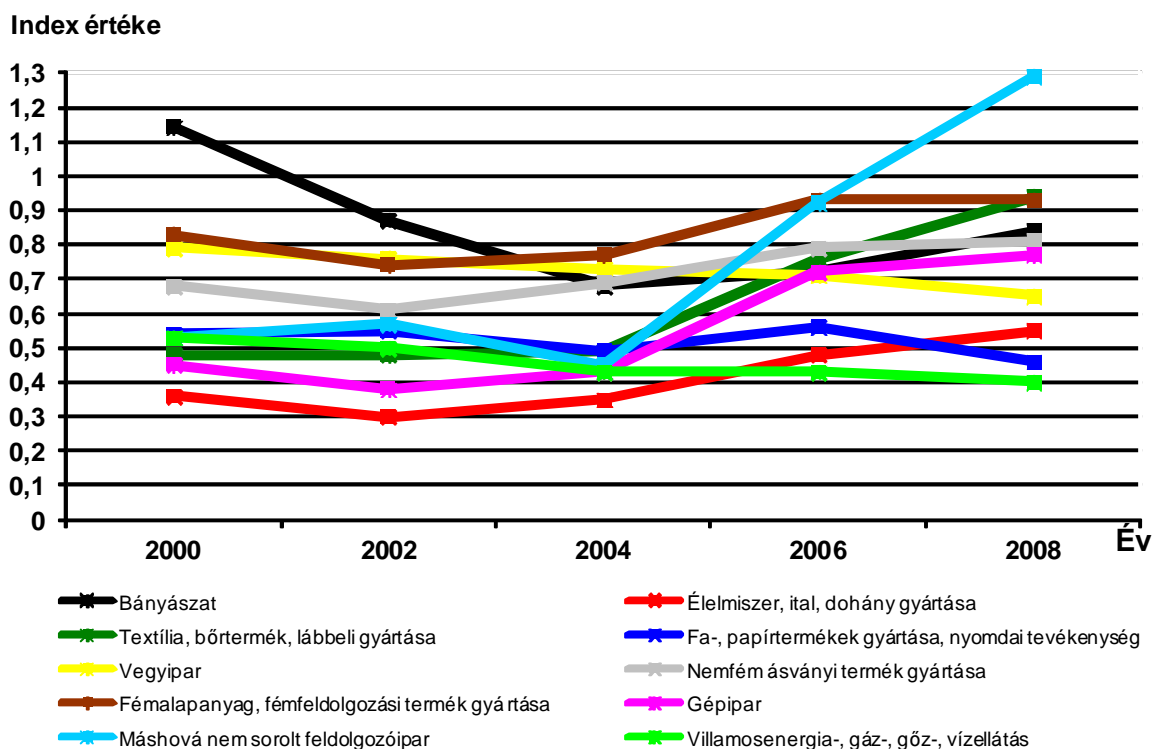
termék gyártásánál Fejér megye az ágazaton belüli átlagosnál magasabb részesedése eredményezte a magas index értéket.

30. táblázat: A magyar iparágak relatív koncentrációjának belföldi értékesítés szerinti időbeni alakulása

Ipari ágazat	2000	2002	2004	2006	2008
Bányászat	1,14	0,87	0,68	0,72	0,84
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	0,36	0,30	0,35	0,48	0,55
Textília, bőrtermék, lábbeli gyártása	0,48	0,48	0,49	0,76	0,94
Fa-, papírttermékek gyártása, nyomdai tevékenység	0,54	0,55	0,49	0,56	0,46
Vegyipar	0,79	0,76	0,73	0,71	0,65
Nemfém ásványi termék gyártása	0,68	0,61	0,69	0,79	0,81
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	0,83	0,74	0,77	0,93	0,93
Gépipar	0,45	0,38	0,43	0,72	0,77
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	0,53	0,57	0,45	0,92	1,29
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,53	0,50	0,43	0,43	0,40

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

47. ábra: A magyar iparágak relatív koncentrációjának belföldi értékesítés szerinti időbeni alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

Ezzel ellentétben 2008-ban már a máshová nem sorolt feldolgozóipar relatív földrajzi koncentrációja a legmagasabb, amit Komárom-Esztergom megye ágazaton belüli

átlagnál magasabb részesedésének az eredménye. E mellett még magas relatív koncentrációt mutat a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása és a textília, bőrtermék, lábbeli gyártása is. Az előbbi esetben a magas index érték Fejér megye ágazaton belüli átlagnál magasabb részesedésével magyarázható. Az utóbbi esetben pedig Fejér megye részaránya jelentős mértékben elmarad a megye össziparon belüli jelentős súlyától.

2000-ről 2008-ra négy iparág esetében csökkenés, hat iparág esetében pedig növekedés tapasztalható. A legnagyobb növekedés a bázis időszakról a tárgyidőszakra a gépipar, a textília, bőrtermék, lábbeli gyártása és a máshová nem sorolt feldolgozóipar esetében jelentkezett. A legnagyobb csökkenés pedig a bányászatban és a vegyiparban következett be a relatív koncentráció területén.

Az exportértékesítés területén 2000-ben a legnagyobb relatív koncentráció a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, a bányászat, a vegyipar és a nemfém ásványi termékek gyártása esetében következett be. Ez a bányászatot kivéve (Zala megye) a fővárosnak köszönhető.

31. táblázat: A magyar iparágak relatív koncentrációjának exportértékesítés szerinti időbeni alakulása

Ipari ágazat	2000	2002	2004	2006	2008
Bányászat	1,39	1,42	0,86	1,58	1,58
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	0,82	0,75	0,87	1,00	0,89
Textília, bőrtermék, lábbeli gyártása	0,79	0,88	0,96	1,09	1,05
Fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység	0,87	0,88	0,79	0,73	0,68
Vegyipar	1,19	1,06	1,09	1,18	1,06
Nemfém ásványi termék gyártása	1,16	1,12	1,01	0,91	0,86
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	0,54	0,64	0,91	0,94	0,95
Gépipar	0,33	0,30	0,28	0,26	0,26
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	0,62	0,89	0,87	0,98	1,07
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	1,66	1,53	1,44	1,32	1,60

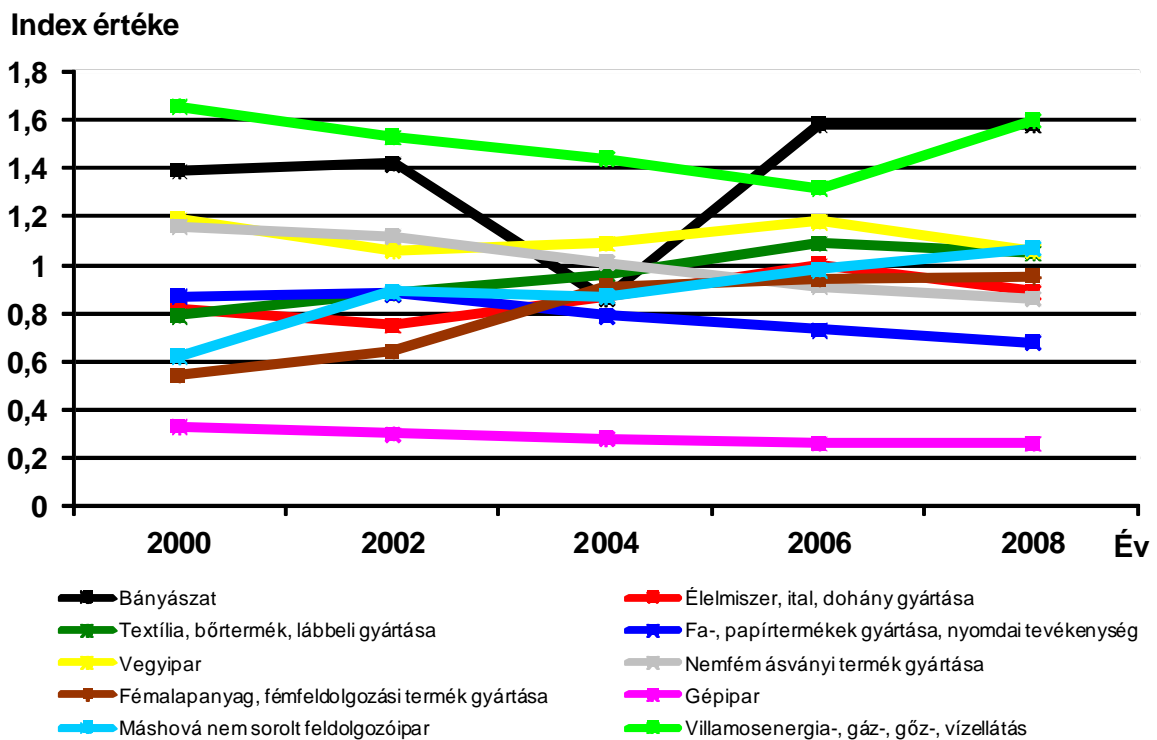
Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

2008-ban a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, a bányászat, a vegyipar, a máshová nem sorolt feldolgozóipar és a textília, bőrtermék, lábbeli gyártása érte el a legnagyobb relatív koncentrációt. Ezen iparágak esetében az index értéke meghaladta az 1,00, sőt a bányászatnál és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásnál pedig az 1,50-t. A villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, a bányászat és a vegyipar magas index értékét az idézte elő, hogy a főváros ágazaton belüli aránya jóval meghaladta Budapestnek az ország iparán belüli súlyát. A máshová nem sorolt feldolgozóipar és a textília, bőrtermék, lábbeli

gyártása esetében a magas index értékek oka, az adott ágazatokon belül Fejér megye részarányának jelentős elmaradása a megye összarányon belüli súlyától.

2000 és 2008 között a relatív koncentráció változatos képet mutat. Az ipari ágazatok közül 5 esetében visszaesés, 5 esetében pedig növekedés tapasztalható. A bázisidőszakról a tárgyidőszakra az exportértékesítés területén a legnagyobb növekedés a textil, bőrtermék, lábbeli gyártása, a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása és a máshová nem sorolt feldolgozóipar területén figyelhető meg.

48. ábra: A magyar iparágak relatív koncentrációjának exportértékesítés szerinti időbeni alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

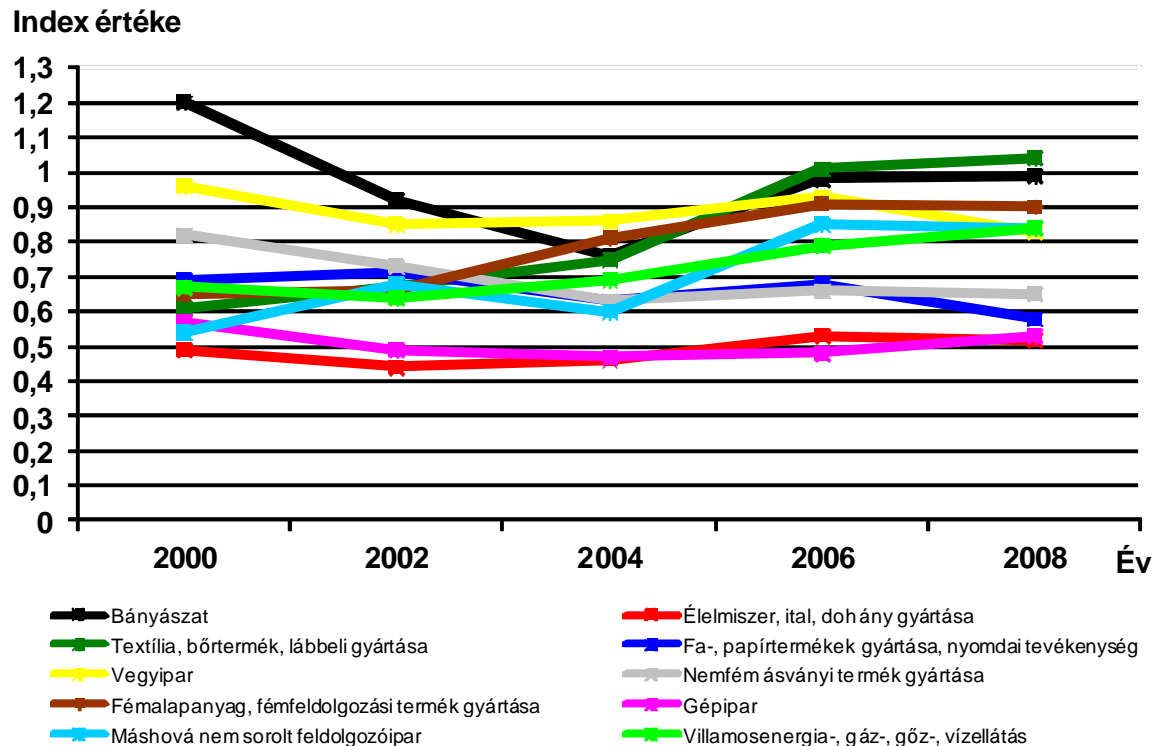
Az összes értékesítés esetében az iparágak relatív koncentrációjának alakulásánál a következő megállapítások tehetők. 2000-ben a legnagyobb relatív koncentráció a bányászatban és a vegyiparban fordul elő. Ennek oka a bányászat esetében Budapest alacsony, míg a vegyiparnál pedig magas volta. 2008-ban a bányászat mellett a textil, bőrtermék, lábbeli gyártása esetében is nagyfokú relatív koncentrációt tapasztalunk. A bányászat magas index értéke Budapest és Zala megye magas részarányának, míg a textil, bőrtermék, lábbeli gyártása pedig Fejér megye ágazaton belüli alacsony részarányának köszönhető.

32. táblázat: A magyar iparágak relatív koncentrációjának összes értékesítés szerinti időbeni alakulása

Ipari ágazat	2000	2002	2004	2006	2008
Bányászat	1,20	0,92	0,76	0,98	0,99
Élelmiszer, ital, dohány gyártása	0,49	0,44	0,46	0,53	0,52
Textília, bőrtermék, lábbeli gyártása	0,61	0,67	0,75	1,01	1,04
Fa-, papírtermékek gyártása, nyomdai tevékenység	0,69	0,71	0,63	0,68	0,58
Vegyipar	0,96	0,85	0,86	0,93	0,83
Nemfém ásványi termék gyártása	0,82	0,73	0,63	0,66	0,65
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	0,65	0,66	0,81	0,91	0,90
Gépipar	0,57	0,49	0,47	0,48	0,53
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	0,54	0,68	0,60	0,85	0,84
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,67	0,64	0,69	0,79	0,84

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

49. ábra: A magyar iparágak relatív koncentrációjának összes értékesítés szerinti időbeni alakulása

Szerk.: KSH adatok alapján a szerző

2000-ről 2008-ra 5 ipari ágazat esetében csökkent, míg 5 ipari ágazat esetében nőtt a relatív koncentráció index értéke. A legnagyobb növekedés ezen a téren három ipari ágazatnál fordul elő (textília, bőrtermék, lábbeli gyártása; fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása; máshová nem sorolt feldolgozóipar). A legnagyobb visszaesés pedig a bányászat és a nemfém ásványi termék gyártása területén jelentkezett.

5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉS JAVASLATOK

5.1. Kutatási eredmények

Értekezésemben a magyar iparfejlődés korszakainak az ipar strukturális változásának elemző bemutatásával, valamint a makroszintű specializációjának és koncentrációjának időbeni és területi vizsgálatával foglalkoztam. Kutatási eredményeimet, a korábban megfogalmazott hipotézisek alapján az alábbiakban foglalom össze:

T1. Hazánk iparának ágazati struktúrája az elmúlt két évtizedben alapvetően átalakult.

Elkészítettem a hazai ipar rendszerváltozást követő ágazati struktúrájának részletes, összehasonlító elemzését annak érdekében, hogy feltárjam azokat az iparban lejátszódó folyamatokat, amelyek a jelenlegi területi és ágazati struktúra kialakulását eredményezték. Ennek alapján lehetővé vált, hogy részleteiben elemezzem a bekövetkezett strukturális változások okait, mértékét és irányát, illetve hatását a területi specializációra és az ágazati koncentrációra. Kutatásaim során igazolódott, hogy:

- a rendszerváltozás előtti években még oly fontos bányászat napjainkra teljes egészében háttérbe szorult. A bányászat iparon belüli súlya a korábbi 8,1%-ról 0,5%-ra csökkent. Ennek oka, az egyre magasabb kitermelési költségek, a kedvezőtlen kitermelési feltételek (természeti adottságok, hasznos anyag alacsony koncentrációja, mélyművelések szükségessége) és a rossz hatékonyságú technológiák megválasztása volt.
- felértékelődött az energiaipar szerepe és jelentősége (11,9%-ról 17,0%-ra), amely az utóbbi években relatíve növekvő energiaáraknak köszönhető.
- a feldolgozóipar és ezen belül a gépipar látványos eredményeket ért el. A gépipar részaránya a nemzetközi (elsősorban uniós) munkamegosztásba történő bekapcsolódásunkat követően mintegy megduplázódott (32,6%-ról 54,8%-ra), és növekedett az elmúlt években az export részesedése is. A gépiparon belül jelentős mértékben növekedett a szerepe a számítógép, elektronikai termékgyártásnak (3,4%-ról 16,4%-ra), a járműgyártásnak (6,8%-ról 12,9%-ra), valamint a gép, gépi berendezések gyártásának (3,5%-ról 6,0%-ra). Ezen „húzóágazatok” esetében olykor 10 százalékpontos pozitív változást is tapasztalhattunk.
- kedvezően alakult a feldolgozóiparon belül a járműgyártás és a számítógép, elektronikai termékgyártás exportja is. A számítógép, elektronikai termékgyártás exportja 2001-ben 24,0% volt, ami 2008-ra 26,8%-ra emelkedett. A járműgyártás exportja 2001-ben 26,6%-ot mutatott, ami 2008-ra 28,1%-ra növekedett.

- a könnyűipari ágazatok az elmúlt két évtized egyik nagy „vesztesei” közé sorolhatók. Ezen ágazatok részesedése mintegy felére esett vissza (14,8%-ról 6,2%-ra). A visszaesés oka elsősorban a távol-keleti termelőkhez viszonyított magas feldolgozási költségekkel magyarázható.

- szintén a vesztes ipari ágazatok közé tartozik a korábban szebb napokat látott élelmiszeripar. Az utóbbi egy évtizedben aránya a korábbinak mintegy kétharmadát teszi ki. Iparon belüli szerepe 21,9%-ról 9,6%-ra csökkent. Ebben szerepet játszott a hazai mezőgazdaság teljesítőképességének a csökkenése, illetve a magyar élelmiszeripari üzemek sok szempontból elhibázott és kedvezőtlenül alakult privatizációja.

- az iparunkat érintő pozitív és negatív változások ellenére megállapítható, hogy iparunk struktúrája modernebb, korszerűbb és egyben versenyképesebb lett.

T2. Teljesítményük alapján az ipar ágazatai között a különbségek növekedtek az elmúlt két évtizedben.

Részletes elemzéseim alapján bebizonyosodott, hogy az ipar ágazatai között teljesítményük alapján (foglalkoztatottak száma, nettó árbevétel, üzemi nyereség, exportértékesítés, bruttó operatív eredmény) a különbségek növekedtek. Ennek megfelelően hazánk ipari ágazatait három csoportba soroltam:

- Hanyatló iparágak: bányászat, élelmiszer, ital- és dohánygyártás, textil és bőrtermék gyártása, fa- papírtermék gyártása, villamos berendezések gyártása, kohászat.

- Versenyképesebb, mérsékelten fejlődő iparágak: fémtömegcikk ipar, kőolajfeldolgozás, vegyi anyag-, termék gyártása, gyógyszeripar, nemfém ásványi termék gyártása, gumi- és műanyaggyártás, gép- és berendezésgyártás.

- Dinamikusan fejlődő, világpiacon termelésre szakosodó iparágak: számítógép, elektronikai termékgyártás, közúti járműgyártás.

A hanyatló iparágak esetében a vizsgálati eredmények azt igazolják, hogy folyamatosan csökkent a vállalkozások és ezen keresztül a foglalkoztatottak száma, az exportértékesítés volumene, a vállalatok nettó árbevétele és az üzemek nyereség.

A versenyképesebb, mérsékelten fejlődő iparágaknál bővült a vállalkozások, stagnált illetve kisebb mértékben növekedett a foglalkoztatottak száma. Emellett szerényebb növekedés mutatkozik az export volumenében és az üzemi nyereség területén is.

A dinamikusan fejlődő ágazatok iparon belüli részaránya jelentős mértékben növekedett, folyamatosan bővült a foglalkoztatottak száma, javultak a jövedelmezőségi viszonyok, a GDP-hez történő hozzájárulásuk olykor meghaladta a 10%-ot. A vizsgálatok azt

bizonyítják, hogy olyan ipari ágazatok tartoznak ebbe a csoportba, amelyek jelentős szerepe töltenek be hazánk exportértékesítésében.

T3. Hazánk iparának ágazati struktúrája jelentős mértékben harmonizál az Európai Unió országainak ágazati struktúrájával.

Összehasonlító elemzéseket végeztem annak megállapítására, hogy a KGST felbomlása, hazánk Európai Unió társult, majd teljes jogú tagsága milyen irányban és mértékben befolyásolta iparunk struktúráját. Ennek alapján megállapítható, hogy:

- az elmúlt években a piaci viszonyok változása miatt hazánkban és az Európai Unió egyes országában is jelentős iparszerkezeti változások következtek be. A változások, pedig új területi és ágazati struktúrát eredményeztek.
- az iparszerkezeti változások egyik legfőbb sajátossága hazai és Európai Unió viszonylatban is, hogy megtalálhatók az ágazati struktúrában a jelentőségüket folyamatosan elvesztő hagyományos, illetve az új gazdasági és piaci kihívásoknak megfelelő dinamikusan fejlődő ipari ágazatok. A hozzáadott érték alapján a hanyatló ágazatok (Európai Unió viszonylatban is) a bányászat, a kohászat, a gépipar egyes alágazatai (pl. villamos berendezések gyártása, hajógyártás), valamint a textília, bőrtermék, lábbeli gyártása, a dinamikusan fejlődő ágazatok pedig a számítástechnikai, elektronikai, optikai termék gyártása, a járműgyártás, illetve a vegyipar egyes alágazatai (gyógyszeripar; vegyi anyag, termék gyártása).
- a hagyományos ágazatok iparon belüli súlya csökkent, a dinamikusan fejlődő ipari ágazatoké pedig egyre jobban erősödött. A hanyatlás oka sokrétű, amelyben szerepet játszott többek között a kereslet csökkenése, a nyersanyagforrások megcsappanása, a globális piacon egyre éleződő nemzetközi verseny, az előállítási költségek fokozatos növekedése, illetve a tudomány és a technika folyamatos fejlődése is.
- az egyes tagállamok feldolgozóiparának ágazati szerkezetében az Európai Unió egészére jellemzőtől kisebb-nagyobb eltérések tapasztalhatók. Az egykori 15 tagállam legjelentősebb iparága a hozzáadott érték alapján a gép, gépi berendezések gyártása, az élelmiszer, ital, dohány gyártása és a vegyipar. Emellett azonban területi különbségek mutatkoznak. Az Európai Unió alapító tagjai közül kiemelkedik a Benelux-államok vegyipara (Belgium), az élelmiszer, ital, dohány gyártása (Hollandia), és nem utolsósorban a fémalapanyag gyártása (Luxemburg). Franciaország esetében az élelmiszeripar, ital, dohány gyártása, míg Németország és Olaszország esetében a gép, gépi berendezések gyártása. A későbbiek során csatlakozó Dániában, Görögországban, Spanyolországban, Portugáliában és az Egyesült Királyságban az élelmiszer, ital, dohány gyártása,

Írországban a vegyipar, Ausztriában a gép, gépi berendezések gyártása, Finnországban a híradástechnikai termékek gyártása, míg Svédországban a járműipar a legnagyobb és a legjelentősebb ipari ágazat.

- a bővülő Európai Unióban a hozzáadott érték alapján kisebb változások következtek be. A 25 tagot számláló gazdasági integrációban a három legfontosabb ipari ágazat az élelmiszer, ital, dohány gyártása, a vegyipar és a gép, gépi berendezések gyártása. Az újonnan csatlakozó országok közül Csehországban, a Balti államokban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában is a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás a legfontosabb ágazat. Cipruson az élelmiszer, ital, dohány gyártása, Máltán a híradástechnikai termék gyártása, Szlovéniában a fémfeldolgozási termék gyártása emelhető ki.

- hazánkban a legfontosabb ipari ágazatok a hozzáadott érték alapján a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, a gépipar (közúti járműgyártás) és a vegyipar, amely jelentős mértékben tükrözi a legfejlettebb Európai Unió országok ipari struktúráját.

- harmonizál az ipar ágazati struktúrája a külkereskedelem alakulásánál is. Az Európai Unió és Magyarország külkereskedelmében a gépiparnak (járműgyártás; elektronikai és optikai termék gyártása; gép, gépi berendezés gyártása) és a vegyiparnak (gyógyszergyártás, vegyi anyag, termék gyártása) van jelentős szerepe.

T4. A specializáció és a koncentráció növekedését előidézi egy-egy ágazat vagy megye súlyának és szerepének növekedése, vagy a korábban nem túl jelentős ipari ágazat vagy megye leépülése.

Több aspektusból összehasonlító elemzéseket végeztem és megvizsgáltam, hogy a magyar ipar rendszerváltozás utáni átalakulása hogyan hatott a területi specializáció és ágazati koncentráció alakulására. A primer statisztikai adatok feldolgozását követően mutatókat képeztem annak érdekében, hogy részletesen elemezzem történt-e hazánk iparában az elmúlt években a területi specializáció, valamint az ágazati koncentráció esetében erősödés vagy gyengülés. Ha történt erősödés vagy gyengülés az mely térségekben (megyékben), illetve ipari ágazatoknál következett be, melyek voltak a kiváltó okok és ez milyen hatással lehet iparunk jövőbeni fejlődésére, a racionális iparstruktúra kialakulására. A kutatásaim alapján bebizonyosodott, hogy:

- a vizsgált időszakban a *foglalkoztatottak* területén alacsony volt az *abszolút specializáció* mértéke. Ennek ellenére megállapítható, hogy a feldolgozóiparon belül a legtöbb munkaerőt a gépipar (Fejér, Vas, Győr-Moson-Sopron, Jász-Nagykun-Szolnok, Somogy, Zala, Heves megye), a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása (Fejér megye), a

textília, bőrtermék, lábbeli gyártása (Vas, Tolna megye) és az élelmiszer, ital, dohány gyártása (Pest megye) foglalkoztatott. A gépiparon belül pedig a közúti járműgyártás (autógyártás), a gépek, gépi berendezések gyártása és az elektronikai termékek gyártása emelhető ki. A textília, bőrtermék, lábbeli gyártása esetén a lábbeli gyártása és a cipőipar, az élelmiszer-, ital-, dohány gyártása esetében pedig a húsipar, a tejipar, a gyümölcs-, zöldségfeldolgozó- és tartósítóipar, valamint az italgyártás érdemel említést.

- a *belföldi értékesítés* esetében magasabb index értékekkel találkozunk, mint a foglalkoztatottak területén. Ez azt tükrözi, hogy ebben az esetben növekedett az abszolút specializáció mértéke. Ebben az esetben a gépipar és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás adta a hazai értékesítés jelentős részarányát. A gépipar esetében Somogy, a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásnál pedig Tolna, Hajdú-Bihar és Csongrád megye emelhető ki. A gépiparon belül az elektronikai ipar, a háztartási gépek és készülékek gyártása, illetve a közúti járműgyártás említhető meg.

- az *exportértékesítésnél* találjuk a legmagasabb Herfindahl index értékeket, azaz ezen a téren jellemzi hazánkat a legmagasabb fokú specializáltság. Ez nagyobb mértékben a gépiparnak (közúti járműgyártás, gépek, gépi berendezések gyártása, híradástechnikai és elektronikai termékek gyártása) és kisebb mértékben pedig a vegyiparnak köszönhető (műanyaggyártó- és feldolgozó ipar). A gépipar területén a legspecializáltabbak a Dunántúli megyék (Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas, Somogy), illetve Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megye, a vegyipar területén pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

- az *összes értékesítésnél* az abszolút specializáció indexének alakulás jelentős mértékben egyezik az exportértékesítésnél tapasztalt értékekkel. Tehát megállapítható, hogy az exportértékesítésnek az összes értékesítésen belül kitüntetett szerepe van. Ebben az esetben a gépipar mellett (közúti járműgyártás, gépek, gépi berendezések gyártása, elektronikai termékgyártás) a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása említhető meg (Fejér megye). A gépipart jellemző megyék: Somogy, Fejér, Komárom-Esztergom és Vas megye.

- a *relatív specializáció* esetében is alacsonyabb index értékekkel találkozunk a *foglalkoztatottak* területén. Ennek oka, hogy az adott megye ipari ágazati szerkezete nem tér el létszámoldaláról jelentős mértékben az országos szerkezettől. A foglalkoztatottak esetében ennek ellenére Tolna, Fejér, Komárom-Esztergom, Csongrád, Békés és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében tapasztalhatunk eltérést. Tolnában a textília, bőrtermék, lábbeli gyártásának (bőrpar, cipőipar), Fejérben és Borsod-Abaúj-Zemplénben a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártásának, Komárom-Esztergomban a gépipar (közúti

járműgyártás, elektronikai ipar), míg Csongrádban és Békésben az élelmiszer-, ital-, dohány gyártásának (húsipar, tejipar) magasabb részaránya eredményezte az országos ágazati szerkezettől történő eltérést.

- a *belföldi értékesítés* területén a Diszimilaritási indexek magasabbak, mint a foglalkoztatottak területén. Ennek oka, hogy egyes esetekben erőteljesebb az ipar ágazati struktúrájának eltérése az országos szerkezettől. Ebben az esetben a gépipar igen magas (Somogy), az élelmiszer-, ital-, dohány gyártásának (Somogy, Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Zala), a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás (Tolna), a nemfém ásványi termék gyártása (Békés), fa-, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység (Békés, Bács-Kiskun) és a bányászat (Zala) magasabb volta eredményezte az országos szerkezettől eltérő struktúrát.

- az *exportértékesítés* esetében magasabb index értékek jellemzők, azaz ebben az esetben tapasztaljuk a legnagyobb relatív specializációt. A megyék közül Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés és Hajdú-Bihar megye ipari szerkezete tér el leginkább az országos megoszlástól. Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megyében a vegyiparnak, Hajdú-Bihar, Békés, Csongrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az élelmiszer-, ital-, dohány gyártásának, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a textília, bőrtermék, lábbeli gyártásának magasabb részaránya eredményezte az országostól eltérő exportszerkezetet.

- az *összes értékesítésnél* Tolna, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Csongrád megye relatíve a legspecializáltabb. Tolna a magasabb relatív specializációt a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátásnak, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés és Csongrád megye az élelmiszer-, ital-, dohány gyártásának, Borsod-Abaúj-Zemplén megye a vegyiparnak köszönheti az országostól eltérő iparszerkezetet.

- az *abszolút koncentráció* a *foglalkoztatottak* területén alacsony index értéket képvisel. A *belföldi értékesítés*, az *exportértékesítés* valamint az *összes értékesítés* esetében magasabb Herfindahl indexekkel találkozunk. Valamennyi esetben a bányászat, a vegyipar, a fa-, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység, a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása mutat jelentősebb koncentrálttságot. A koncentrálttság növekedése legtöbb esetben a fővárosnak, továbbá Borsod-Abaúj-Zemplén, Veszprém, Fejér és Zala megyének köszönhető.

- a *relatív koncentráció* a *foglalkoztatottak* területén alacsony index értéket képvisel, mivel ez a legkiegyenlítettbb. A belföldi értékesítés, az exportértékesítés valamint az összes értékesítés esetében magasabb Diszimilaritási indexekkel találkozunk. A foglalkoztatottak

esetében a bányászat és a nemfém ásványi termék gyártása mutat magasabb koncentrációt. A bányászatnál Borsod-Abaúj-Zemplén és Veszprém illetve Zala és Bács-Kiskun megye országos ipari súlyánál nagyobb ágazati részesedése, a nemfém ásványi termék esetében pedig Fejér megye ágazaton belüli részesedésének jelentős elmaradása, Veszprém megyénél pedig az országos ipari súlyánál magasabb ágazati részesedése okozta a magasabb ágazati koncentrációt.

- a *belföldi értékesítésnél* a bányászat, a vegyipar és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása, illetve a máshová nem sorolt feldolgozóipar és a textil, bőrtermék, lábbeli gyártása esetében figyelhetünk meg magasabb koncentrációt. A bányászat esetében a főváros viszonylag alacsony volta, a vegyipar esetében Budapest országos ipari súlyának nagyobb ágazati részesedése, a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása esetében Fejér megye ágazaton belüli átlagosnál magasabb részaránya, a máshová nem sorolt feldolgozóiparnál Komárom-Esztergom megye ágazaton belüli magasabb részesedése, a textil, bőrtermék, lábbeli gyártása esetében pedig Fejér megye részarányának össziparon belüli súlyától történő jelentős mértékű elmaradása eredményezte a magasabb Diszimilaritási indexet.

- az *exportértékesítés* esetében a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, a bányászat és a vegyipar magasabb koncentrációját az idézte elő, hogy a főváros ágazaton belüli aránya jóval meghaladta Budapestnek az ország iparán belüli súlyát. A nemfém ásványi termék gyártása és a textil, bőrtermék, lábbeli gyártása esetén a magasabb index érték oka, az adott ágazatokon belül Fejér megye részarányának jelentős elmaradása a megye össziparon belüli súlyától.

- az *összes értékesítésnél* a bányászat, a vegyipar és a textil, bőrtermék, lábbeli gyártásánál jellemző a magasabb relatív koncentráció. A bányászat és a vegyipar esetében Budapest és Zala megye magas részarányának, a textil, bőrtermék, lábbeli gyártásánál Fejér megye ágazaton belüli alacsony részarányának köszönheti.

Összességében megállapítható (33. táblázat), hogy a legtöbb esetben a specializáció és a koncentráció a bázisévről a tárgyévre növekedett (erősödött). Legjelentősebb növekedés a belföldi értékesítés relatív specializációjánál és koncentrációjánál, illetve abszolút koncentrációjánál figyelhető meg. Ezzel szemben csökkenés (gyengülés) az exportértékesítés relatív specializációjánál, valamint a foglalkoztatottak relatív koncentrációjánál és specializációjánál tapasztalható. Ennek ellenére hazánk ipari struktúrája diverzifikáltabb. Éppen ezért a specializáció és a koncentráció növelése javasolt a diverzifikáltabb iparral rendelkező térségekben a jól kiválasztott természeti-társadalmi-

gazdasági adottságok figyelembevételével. Ezen adottságok elősegíthetik a versenyképes ipari termékek, termékcsoportok gyártását, az ezekre való koncentrációt és specializációt, amely a racionális iparstruktúra kialakulását eredményezheti.

33. táblázat: Az ipari specializáció és koncentráció változásának alakulása

Megnevezés	Index átlagértéke		Változás mértéke
	2000	2008	
Belföldi értékesítés relatív specializációja	0,63	0,76	+0,13
Belföldi értékesítés relatív koncentrációja	0,63	0,76	+0,13
Belföldi értékesítés abszolút koncentrációja	0,17	0,27	+0,10
Exportértékesítés abszolút koncentrációja	0,24	0,33	+0,09
Belföldi értékesítés abszolút specializációja	0,25	0,31	+0,06
Összes értékesítés abszolút specializációja	0,31	0,37	+0,06
Exportértékesítés relatív koncentrációja	0,94	1,00	+0,06
Összes értékesítés abszolút koncentrációja	0,15	0,20	+0,05
Összes értékesítés relatív koncentrációja	0,72	0,77	+0,05
Exportértékesítés abszolút specializációja	0,45	0,48	+0,03
Foglalkoztatottak abszolút specializációja	0,18	0,20	+0,02
Összes értékesítés relatív specializációja	0,70	0,71	+0,01
Foglalkoztatottak abszolút koncentrációja	0,08	0,09	+0,01
Foglalkoztatottak relatív specializációja	0,37	0,34	-0,03
Foglalkoztatottak relatív koncentrációja	0,44	0,37	-0,07
Exportértékesítés relatív specializációja	0,67	0,56	-0,11

Forrás: KSH adatok alapján szerző számítása

Az index értékek pozitív irányú változásai olykor csak század értékű elmozdulást jelentenek átlagosa. A specializáció esetében markánsabb átlagos indexérték növekedés az ipar relatív specializációjának belföldi értékesítés szerinti alakulásánál tapasztalható. Ezért úgy gondolom, hogy a markánsabb változások térbeliségének alakulását érdemes górcső alá venni. A 20 területegységből az alsó és a felső szélső értékű indexet mutató megyéket ragadtam ki, hogy részleteiben tanulmányozzam ezek specializációs rangsor szerinti módosulásait. Először is megállapítható, hogy a rangsorváltozást jelentős hektikuság jellemzi. A legkevésbé specializált megyék 8 év alatt esetenként 11 hellyel feljebb kerültek (pl. Komárom-Esztergom megye a 17. helyről a 6. helyre, vagy Vas megye a 18. helyről a 10. helyre). Ugyanakkor a korábbi kedvezőbb 5. helyről Baranya megye a 15. helyre csúszott vissza, aminek legfőbb oka a megyében az élelmiszer, ital, dohány gyártás szerepének csökkenése, a nemfém ásványi termék gyártás és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártás jelentőségének növekedése. Ezáltal diverzifikáltabbá vált a megye ipari szerkezete és a termelés valamint az értékesítés kevésbé tér el az országos szerkezettől.

Az említett Komárom-Esztergom megye 2000-ben a relatív specializációs rangsorban a belföldi értékesítés alapján a 17. helyen állt és a vizsgált időszakban a 6. helyre került. Ez elsősorban a gépiparnak, illetve az élelmiszer, ital, dohány gyártásának és a nemfém, ásványi termék gyártásának dinamikus fejlődésének köszönhető. Ezen ágazatok előretörése okozta az országos átlagértékektől való markáns eltérést. Vas megye a 18. helyről 8 egységgel került előbbre a rangsorba, amely elsősorban a gépiparnak, illetve a vegyiparnak és az élelmiszer, ital, dohány gyártásának köszönhető. Az előző iparágak közül a gépipar magas ütemben fejlődött a vizsgált időintervallumban.

Megvizsgálva a 2000-es év élvonalbeli specializáltságú térségek és a kevésbé specializált térségek 2008-ra történő elmozdulásait, akkor azt tapasztaltam, hogy az élvonalbelieknél a specializáció csökkent (kivéve Békés megye), a lemaradóknál pedig növekedett (kivéve Budapest). Ha e két csoport 1 főre jutó GDP 8 év alatt bekövetkezett változását összevetjük az index változásával, akkor megállapítható, hogy a GDP fajlagos értékének növekedése ott volt a legdinamikusabb, ahol a specializációs index értéke legjobban (legerősebben) nőtt. Ez a differenciált és nagyon összetett kép ellenére is markánsan érvényesül. Tehát a specializációs indexérték javulása a bevezető elméleti részben kifejtettek szerint általában (tendenciájában) a fejlődés irányba mutat.

A kapott eredmények azt tanúsítják, hogy az elmúlt években hazánk feldolgozóiparában a gépipar területén, illetve a vegyiparban tapasztaltuk a legnagyobb specializációt, míg a bányászatban, a fa-, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység, a fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása és a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás esetében pedig a legmagasabb területi koncentrációt.

A vizsgálatok azt támasztják alá, hogy a gépipar területén nagyobb volumenű foglalkoztatás és termelés folyik és ezen a téren az ország különböző térségeiben kialakult horizontális együttműködések jelentős méretgazdasági előnyök kialakulását eredményezték. Hazánkban is kialakultak azok az ipari ágazatok (gépipar, vegyipar) és alágazatok (közúti járműgyártás, elektronikai termékek gyártása, gépek, gépi berendezések gyártása, műanyagipar, gyógyszeripar), amelyek az Európai Unióban és ezen keresztül a globális világpiacon versenyképesek. Azok az ipari ágazatok és alágazatok, amelyek nem vagy pedig kevésbé versenyképesek (textília, bőrtermék, lábbeli gyártása) fokozatosan leépültek vagy más gazdasági környezetbe (országba) kerültek át.

Itt azonban meg kell állapítani, hogy a magas specializációnak és koncentrációnak előnyei és hátrányai is vannak. Pozitív hatása van a magas specializációnak és koncentrációnak mert elősegíti az adott iparágban tevékenykedő vállalatok (kis- és

középvállalkozások, multinacionális vállalatok) közötti kooperációs kapcsolatok elmélyülését, növekedhet a vállalatok versenyképessége és olykor közös taktikai lépésükkel rugalmasan tudnak reagálni a változó piaci folyamatokra. E mellett elősegítheti az adott térség és az egész nemzetgazdaság gazdasági felemelkedését is.

Negatív hatása lehet az ipar területi specializációjának és ágazati koncentrációjának túlzott erősödése abban az esetben, ha egyoldalú iparszerkezet kialakulását eredményezi. Elnyom, visszaszorít olyan más ágazatokhoz tartozó tevékenységeket, amelyeknek az adott térség erőforrásai kedveznek, vagy amelyek a kooperációs lehetőségeket gyengítik. Dekonjunktúra esetén az adott ipari ágazat válságba kerülhet, amely jelentős hatással lehet az adott térség egész gazdaságára. Ez az adott térség mély válságát idézheti elő (gazdaságilag depressziós térség) és hosszú időre visszavetheti annak dinamikus fejlődését.

A hazai iparban a közelmúltban megvalósult és a jövőben megvalósuló újabb nagyvolumenű (elsősorban) termelő beruházások (pl. Hamburger Hungária – Dunaújváros, Mercedes-Benz, Knorr-Bremse – Kecskemét, Audi Hungária Motor – Győr, Linamar Hungary – Orosháza, Csaba Metál – Békéscsaba és Szeghalom) új helyzetet teremthetnek iparunk területi specializációjában és ágazati koncentrációjában. Éppen ezért a jelenlegi ipar szerkezeti változásai és átalakulásai nem zárultak le. Az iparnak mind a területi, mind pedig a szerkezeti átalakulása folyamatos, éppen ezért a dolgozatban elvégzett specializációs és koncentrációs számítások és az azokból levont következtetések is a szóbanforgó időintervallumra vonatkoznak.

5.2. Javaslatok

Az elkészült munka – megítélésem szerint – jól szemlélteti a hazai iparban lejátszódó folyamatokat, amelyek az elmúlt években jellemezték hazánk ágazati és területi struktúrájának alakulását. Annak érdekében, hogy a jövőben hazánk iparának ágazati és területi szerkezete kedvezőbb legyen és jelentősebb szerepet tölthessen be nemzetgazdaságunkba szükségesnek tartom néhány javaslat megfogalmazását.

- Az egykori „szocialista tömb” országai közül a rendszerváltozást követő években hazánk külkereskedelmében még jelentősebb szerepet játszott az egykori Szovjetunió megszűnését követően létrejött Független Államok Közössége (FÁK). A FÁK országaival folytatott külkereskedelmünk az utóbbi években jelentős mértékben visszaesett. Ezen országok közül a legfőbb külkereskedelmi partnerünk Oroszország. A jelentős orosz felvevőpiac hazánk számára kihasználatlan tartaléknak tekinthető, ezért célszerű lenne

külkereskedelmi kapcsolatainkat erősíteni. Keresni kell az élelmiszeripari termékek exportja terén kialakítandó kapcsolódási lehetőségeket.

- Az ázsiai országok közül főbb külkereskedelmi partnereink Japán, Kína és Dél-Korea. Ezen országok esetében a külkereskedelmi egyenlegünk negatív. Az exportunk ezen országok felé a vizsgált időszakban sok esetben nem érte el az 1,0%-ot, ugyanakkor az importunk egyenként is meghaladja olykor a 3,0%-ot. Törekednünk kell arra, hogy külkereskedelmi mérlegünk ezen országokkal pozitív irányba tolódjék el.

- Hazán külkereskedelme az ipar területén jelentősen EU-centrikussá vált. Az elmúlt egy évtizedben EU központú külkereskedelmünk elmélyült. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy iparunk exportjának közel 80%-a az Európai Unió piacára irányul, illetve hazánk ipari termékeinek közel 70%-át az Európai Unió országaiból szerzi be. Ez egy igen jelentős függelmi viszonyt eredményez. Az erőteljes piaci függésnek azonban pozitív hozadéka is van, amely azt tükrözi, hogy termékeink megfelelnek az Európai Unió által támasztott szigorú minőségi, valamint technikai és technológiai követelményeknek. Az előzőek ellenére azonban nem szerencsés, ha egy ország gazdasága és ezen keresztül a külkereskedelmének irányultsága a folyamatosan változó világban ennyire egyoldalú legyen. Célszerű lenne a korábbi keleti piacok egy részét visszaszerezni és bővíteni, erősíteni kapcsolatainkat olyan országokkal (elsősorban ázsiai, észak- és latin-amerikai), melyek termékeink számára megfelelő felvevőpiac lehetne. Ez csökkentené az Európai Uniótól és annak egyes országaitól történő függésünket és hozzájárulna a többpólusú külkereskedelmi kapcsolatok megteremtéséhez.

- Fokozottabban törekedjünk arra, hogy iparunk termelési szerkezetét a bel- és külpiazi igényekhez (értékesítési lehetőségekhez) igazítsuk. Az eladhatóság (a megfelelő minőség) és a versenyképesség legyen a orientáló erő.

- Teljesítménye alapján a hanyatló ágazatok csoportjába sorolt élelmiszer, ital- és dohány gyártásának fejlesztését tartom szükségesnek ezen belül elsősorban a tejipart, a húsipart, a baromfifeldolgozó-ipart és a tartósítóipart. Megítélésem szerint az ipari alágazatok kis- és közepes vállalkozásainak támogatásával az élelmiszeripar visszaszorulása mérsékelhető lenne. Sőt emellett a foglalkoztatási képességet is javíthatná elsősorban olyan elmaradott térségekben (Alföld), ahol a strukturális munkanélküliség átlag feletti értéket képvisel. Ezen élelmiszeripari alágazatok fejlesztésének multiplikatív hatása lenne, mert nem csak az ipar, hanem a hozzá szorosan kapcsolódó mezőgazdaság fejlődéséhez is hozzájárulna. Célszerű lenne ezen alágazatok esetében kialakítani a teljes

vertikumot, mert ezen a téren kedvező természeti-társadalmi-gazdasági adottságokkal rendelkezünk.

- A fejlett és versenyképes ipari ágazatok mellett a mérsékeltten fejlődő ipari ágazatok (gyógyszeripar, vegyi anyag, termék gyártása) fejlesztése és támogatása is szükséges. Ezáltal meg lehetne teremteni mind a foglalkoztatás, mind pedig az értékesítés (export, import) területén a diverzifikált területi és ágazati struktúrát. Ezen ipari ágazatok fejlesztéséhez magas szintű tudásbázissal rendelkezünk.

- Szorgalmazni kell az iparban tevékenykedő vállalatok (kis- és közepes vállalatok) közötti kooperációs együttműködések bővítését, ugyanis az azonos ipari ágazatban tevékenykedők egymástól elszigetelve, összefogás hiányában mind a termeléshez szükséges inputok (pl. alapanyag, nyersanyag) beszerzésénél, mind a termelésben, mind pedig az értékesítési lehetőségeknél alacsonyabb hatékonyságúak. Szükséges a vállalkozások összefogását erősíteni és célszerű lenne partnerségen nyugvó hatékonyan működő klasztereket létrehozni például az élelmiszeripar területén is. Ezen együttműködések elősegíthetik az adott térség gazdasági felemelkedését.

- Az ipar területi specializációjának és ágazati koncentrációjának túlzott erősödését csökkenteni kell, mert egyoldalú iparszerkezet kialakulását eredményezheti. A vizsgálatok azt igazolják, hogy Fejér, Vas, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Somogy, valamint Jász-Nagykun-Szolnok és Heves megye esetében főleg a foglalkoztatottak és az exportértékesítés esetében egyre erősödő gépipari (közúti járműgyártás, elektronikai termékek gyártása) specializáció jellemző. Dekonjunktúra esetén az adott ipari ágazat válságba kerülhet, amely jelentős hatással lehet az adott térség egész gazdaságára. Ez az adott térség mély válságát idézheti elő (iparilag depressziós térség, növekvő munkanélküliség) és hosszú időre visszavetheti annak dinamikus fejlődését. Éppen ezért célszerű lenne ezt az egyoldalú iparszerkezetet megváltoztatni, és a lehetőségekhez mérten előtérbe helyezni az egyes megyékben korábban kedvezőbb helyzetben lévő, jelentős hagyományokkal rendelkező könnyűipari és élelmiszeripari ágazatokat is.

- A gazdaságilag kevésbé fejlett térségekben (Dél-Alföldi, Észak-Alföldi régió) továbbra is szorgalmazni kell a versenyképes és a dinamikusan fejlődő ipari ágazatok letelepedését, illetve a meglévők fejlesztését a racionális iparstruktúra kialakulása érdekében.

A szerző a kutatási eredmények és a javaslatok megfogalmazását követően fontosnak tartja, hogy megfogalmazza azokat a jövőbeni kutatási irányokat, amelyek az

elkészült disszertáció témaköréhez jelentős mértékben kapcsolódnak. Napjaink gyorsan változó gazdasági környezete több téma vizsgálatát teszi aktuálissá. Ezek a következők:

- Az Európai Unió ezen belül a közép-kelet-európai országok ipari struktúrájának, területi specializációjának és ágazati koncentrációjának közös vonásai és változásai.
- Az egykori KGST országok és különösen a közép-kelet-európai országok ipari külkereskedelmének ágazati és területi sajátosságai.
- Az Európai Unió országainak nemzetgazdasági ágak (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás, K+F) szerinti szerkezeti változásának összehasonlító vizsgálata.
- Az Európai Unió iparának főbb térszerkezeti módosulásai a XXI. század elején.
- A hazai ipar termelésének és fejlettségének területi különbségei.

Az előzőekben felvázolt témák kutatási eredményeit a későbbiekben szakmai folyóiratokban, konferenciákon kívánom ismertetni és bemutatni.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

A modern gazdaságok kialakulásában, a térségek fejlődésében hosszú időn keresztül az iparosítás jelentős dinamizáló tényezőnek számított. Az ipari tevékenység fejlesztése elősegítette többek között a természeti erőforrások széles körű felhasználását, a termelőeszközök és a különböző fogyasztási cikkek tömeges előállítását, a foglalkoztatási szerkezet átalakulását. Az ipar területi fejlődése és átrendeződése meggyorsította a települések differenciált fejlődését, sok esetben az életkörülmények javítását és az életszínvonal emelkedését.

A specializáció (szakosodás), az ipari ágazatok térbeli koncentrációjának és az egyes térségek ágazati specializációjának kérdése az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb teret nyert és nagy érdeklődésre tartott számot. Számos kutatás és tanulmány foglalkozott ezzel a kérdéskörrel és jelentős mértékben fejlődtek ezen a téren a vizsgálati módszerek is. Ezekben a munkákban az elméleti megalapozás mellett nagy hangsúlyt helyeztek a jelenségek mérésére, a különböző tendenciák feltárására és elemzésére. A kutatók számos régi és új statisztikai módszereket használtak fel annak érdekében, hogy a gazdaságban és elsősorban az iparban lejátszódó folyamatok okait pontosan meg tudják határozni. Megítélésem szerint a specializáció problémakörének fontosságát a múltban és a jelenben is az fokozza, hogy az egyes gazdaságok, térségek vagy éppen régiók struktúra változása az ipar egyik fontos kulcskérdésévé vált.

Az utóbbi néhány évtized alatt nemzetgazdaságunkat és a hazai ipart is jelentős szerkezeti változások jellemezték. A változások fő oka, hogy hazánk gazdasági és külkereskedelmi kapcsolatai a rendszerváltozást követően átalakultak, és gazdaságunk korábbi egyoldalú „keleti irányultsága és függősége” megszűnt. Ez hozzájárult ahhoz, hogy az ipar területén tevékenykedő vállalatok jelentős része elvesztette korábbi felvevőpiacát, ami értékesítési nehézségeket okozott. A piacvesztést az olykor korszerűtlen és nem hatékony termelőkapacitások fokozatos leépülése, egyes üzemek bezárása, a privatizáció, illetve a munkanélküliség magas szintre történő megugrása követte. Tovább fokozta a kialakult helyzetet a vállalatok fizetéseképtelensége, eladósodása, amely komoly likviditási nehézségeket eredményezett.

A rendszerváltozást követően hazán külkereskedelme az ipar területén egyre inkább EU-centrikussá vált. Az elmúlt egy évtizedben EU központú külkereskedelmünk elmélyült. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy iparunk exportjának közel 80%-a az Európai Unió

piacára irányul, illetve hazánk ipari termékeinek közel 70%-át az Európai Unió országaiból szerzi be.

Hazánk megyéinek ipari foglalkoztatottak, belföldi, export és összes értékesítés szerinti adataira vonatkozó specializációs és koncentrációs vizsgálatok jól tükrözik azokat az iparban lejátszódó folyamatokat, amelyek az elmúlt években jellemezték Magyarország ágazati és területi szerkezetének alakulását. A változások következtében az egyes térségek és ipari ágazatok súlya, szerepe megváltozott, amelynek eredményeképpen új (a korábitól eltérő) ipari struktúra és ipari térszerkezet alakult ki. Az egyes iparágak megerősödése számos helyen (főleg a Dunántúlon) horizontális együttműködések (klaszterek) kialakulását eredményezte.

A számított mutatók alapján megállapíthatjuk, hogy a legkisebb változások az ipari foglalkoztatottak esetében játszódtak le a specializáció és a koncentráció területén. A legjelentősebb átalakulást pedig az exportértékesítés esetében tapasztaljuk.

A vizsgált időszakról általánosságban elmondható, hogy az abszolút specializáció jelentős mértékben emelkedett, ugyanakkor az abszolút koncentráció pedig kisebb mértékben csökkent. Ezen megállapítás elsősorban annak a folyamatnak köszönhető, hogy különösen a dunántúli megyékben megerősödött a gépipar szerepe és jelentősége. A gépipar megerősödése az élelmiszer, ital, dohány gyártás rovására történt.

Az abszolút koncentrációnak a csökkenése elsősorban azzal magyarázható, hogy a rendszerváltozás utáni években az ipar szerepe a fővárosban még jelentős volt. Az elmúlt közel egy évtized leforgása alatt a főváros fokozatosan veszített szerepéből az ipar területén, amelyet a szolgáltató szektor váltott fel. Ezzel szemben az ipar súlya és szerepe növekedni kezdett a megyékben, tehát egy úgynevezett „decentralizációs folyamat” zajlott le. Ez természetesen csökkentette az iparágak abszolút koncentrációját.

A relatív specializáció és koncentráció esetében más helyzet alakult ki. A relatív specializáció átlagosan csökkenő, a koncentráció pedig növekvő tendenciát mutatott. A relatív specializáció csökkenésének az oka elsősorban, hogy több megyében és országosan is a gépipar súlya és szerepe egyre inkább fontossá vált. Ennek az lett a következménye, hogy a megyék ipari struktúrája közeledett egymáshoz. A relatív koncentráció növekedése elsősorban annak köszönhető, hogy a gépipar dominanciája megnövekedett az iparon belül. Ennek következtében a vizsgált ipari ágazatok földrajzi megoszlása egyre kisebb hatást fejt ki a teljes ipar földrajzi megoszlására.

Hazánkban a térségek (megyék) abszolút specializációja nőtt, ezzel ellentétben az ágazatok abszolút koncentrációja pedig csökkent. Több esetben megfigyelhető, hogy a

megyék specializációs növekedését általában egy-egy ipari ágazat súlyának, szerepének emelkedése eredményezte.

A vizsgálatok azt támasztják alá, hogy a gépipar területén nagyobb volumenű foglalkoztatás és termelés folyik és ezen a téren az ország különböző térségeiben kialakult horizontális együttműködések jelentős méretgazdasági előnyök kialakulását eredményezték. Hazánkban is kialakultak azok az ipari ágazatok (gépipar, vegyipar) és alágazatok (közúti járműgyártás, elektronikai termékek gyártása, gépek, gépi berendezések gyártása, műanyagipar, gyógyszeripar), amelyek az Európai Unióban és ezen keresztül a globális világpiacon versenyképesek. Azok az ipari ágazatok és alágazatok, amelyek nem vagy pedig kevésbé versenyképesek (textília, bőrtermék, lábbeli gyártása) fokozatosan leépültek vagy más gazdasági környezetbe (országba) kerültek át.

Az előzőekből következően elmondhatjuk, hogy hazánk gazdasági „nyitottsága” és így a nemzetközi munkamegosztás alakulása igen nagy hatással volt/van az egyes régiók (megyék) fejlődésére és sok esetben az ipar területi specializációjának irányára is. Több évtizeden keresztül a térségek közötti munkamegosztásra jellemző volt, hogy általában a fejlett térségek (régió, megye), különböző feldolgozóipari termékeket értékesítettek a kevésbé fejlett térségeknek, elsősorban mezőgazdasági termékekért cserébe. A rendszerváltozást követő években és napjainkban, az egyes térségekben (régiókban, megyékben) különböző iparágak kerültek előtérbe, váltak meghatározóvá. Ebből kifolyólag a fejlett és a kevésbé fejlett térségek között újszerű munkamegosztás kezd kirajzolódni. A globális gazdasági folyamatok miatt megváltozott a területi munkamegosztás jellege és az ezen a téren jelentkező új kihívások hatással lesznek a területi specializáció alakulására is.

A hazai iparban a közelmúltban megvalósult és a jövőben megvalósuló újabb nagyvolumenű termelő beruházások új helyzetet teremthetnek iparunk területi specializációjában és ágazati koncentrációjában. Az iparnak mind a területi, mind pedig a szerkezeti átalakulása folyamatos fejlődés eredménye. Ezért a jelenlegi ipar szerkezeti és területi változásai (a mindenkor piaci viszonyok függvényében) a jövőben várhatóan tovább folytatódnak.

SUMMARY

In the development of the advanced economies and in regional development industrialization has been a considerable dynamic factor for a long time. The development of the industrial activity enhanced, among others, the extensive utilisation of natural resources, the mass production of the means of production and various consumer goods as well as the transformation of the employment structure. The development and reorganisation of regional industry accelerated the differential development of the settlements and in many cases, the improvement of living conditions and the increase in the living standards.

The specialization, the concentration of the spatial industries and the specialization of the area industry sector issues gained more and more ground and there is a great interest and numbers. Many studies and research dealt with this issue and the examination methods in this field have developed considerably. In these works, the emphasis was placed upon the theoretical foundation, the measurement of the phenomena and the exploration and analysis of the various trends. Researchers used a number of old and new statistical methods to ensure that the causes of the processes taking place in the economy and especially in the industry can be accurately determined. I believe that the importance of specialization in the past and present is enhanced by the fact that the structural changes of individual farms, regions or provinces in the industry have become a key issue.

During the last few decades, our national economy and also the domestic industry was characterized by significant structural changes. The main reason for the changes that Hungarian economic and trade relations changed after the change of the regime, and previous one-sided "eastern orientation and dependence" of our economy disappeared. This contributed to a lot of industrial companies losing a significant part of the previous markets, which caused difficulties in the sales. The market loss was sometimes followed by the gradual degradation of the outdated and inefficient production capacity, the closure of certain factories, privatization, and a surge of unemployment level. The situation got worse with the insolvency and debt of the companies, which resulted in serious liquidity problems.

After the regime change the foreign trade of the country concerning industry has become increasingly EU-centred. Over the past decade, the EU-oriented foreign trade deepened. This is supported by the fact that almost 80% our industry exports is aimed at

European Union markets, and nearly 70% of the industrial products on the domestic market is purchased from European Union countries.

The examinations of the specialisation and concentration data of employees in industry, domestic, export and total sales in Hungarian counties reflect those changes in the processes of industry, which were characteristic of the sectoral and territorial structure of Hungary in recent years. Due to the changes the role and the weight of certain regions and industrial sectors also changed, resulting in a new (different from the former) industrial structure and industrial space structure developed. The consolidation of industry in many places (mostly in Transdanubia) resulted in the development of horizontal cooperation (clusters).

The results of the calculations regarding the data of industrial employment in Hungarian counties as well as domestic, export and total sales specialization and concentration indices reflect those positive or negative processes characteristic of Hungary's industrial temporal and spatial evolution nearly two decades after the regime change. Due to the changes the importance and the role of certain regions and industrial sectors has changed and, as a result, new industrial structures and new industrial space structures have developed.

Based on the calculated indicators we can conclude that the smallest changes occurred in industrial employment in the area of specialization and concentration. The most significant transformation can be observed in case of export sales.

In the period studied, overall, the absolute specialization increased significantly, while the absolute concentration decreased to a lesser extent. This finding is primarily due to the fact that especially in the Transdanubian counties, the role and importance of the engineering sector strengthened. The engineering industry consolidation took place at the expense of food, beverages and tobacco production. The decline of absolute concentration is primarily explained by the fact that the role of the industry in the capital was significant in the years after the regime change. During the past decade the capital city gradually lost from the role of the industrial sector, which was replaced by the service sector. In contrast, the role and importance of the industry began to grow in the counties; therefore a so-called "devolution" took place. That naturally reduced the absolute concentration of industries.

It was a different situation concerning relative concentration and specialization. Relative specialization showed an averagely decreasing trend, while concentration was increasing. The decline of relative specialization is mainly due to the fact that the importance and role of engineering became ever more important in several counties and

also nationwide. This resulted in the approach of the industrial structure of the counties. The increase in the relative concentration is primarily due to the increased dominance of the engineering sector within the industry. As a result, the geographic distribution of the examined industry sectors has a decreasing effect on the overall geographic distribution of industry.

In our country, the absolute specialization of the regions (counties) has grown, in contrast to the decline of the absolute concentration of industries. In many cases we can observe that the general specialisation increase of the counties was due to the increase of the role and importance of an industrial sector.

Studies show that large-scale employment and production is done in mechanical engineering and in this field horizontal co-operation developed in various regions of the country resulted in significant economic benefits. Our country has developed some of the industrial sectors (mechanical engineering, chemical industry) and sub-sectors (road transport equipment, electronic products, machinery and equipment manufacturing, plastics, pharmaceuticals, which can be competitive in the European Union and through that in global world market. Those industrial sectors and subsectors, which are not or are less competitive (textiles, leather products, footwear production), have gradually disappeared or have been moved into another economic environment (country).

As a consequence, we can say that Hungary's economic 'openness' and thus the international division of labour had great influence on the development of certain region (county) and in many cases, and on the direction of regional specialization as well. For several decades it was characteristic of labour division between regions in general, that the developed areas (region, county), sold various processed products to the less developed regions, mainly in exchange for agricultural products. In the years following the regime change and at present, various industries came into prominence and have become dominant in different areas (regions, counties). Therefore, an innovative division of labour begins to emerge between the developed and less developed areas. The nature of the territorial division of labour has changed due to global economic processes and new challenges in this area will have an impact on regional specialization.

The recent and future large-scale productive investments in domestic industry can create a new situation in the regional specialization and sectoral concentration of our industry. Both the regional and structural changes of industry are the results of continuous development. Therefore, the current structural and regional changes of industry (depending on the current market conditions) are expected to continue in the future.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abonyi Gyuláné – Krajkó Gyula – Móricz Ferenc (1976): Az ipar területi specializációjának mérése. Statisztikai Szemle. 54. évf. 10. sz. pp. 1003-1012.
- Abonyi Gyuláné (1976): Szeged ipari specializációjának változása. Városépítés. 5. sz. p. 39.
- Abonyiné Palotás Jolán (1978): Élelmiszeriparunk területi specializáltságának és koncentráltságának változása. Földrajzi Közlemények. 4. sz. pp. 316-326.
- Abonyiné Palotás Jolán (1983): Csongrád megye élelmiszeriparáról. Földrajzi Közlemények. 31. évf. 1. sz. pp. 12-22.
- Abonyiné Palotás Jolán (1999): Általános statisztika alkalmazás a társadalmi-gazdasági földrajzban. JATEPress, Szeged. 123. p.
- Abonyiné Palotás Jolán – Komarek Levente (2005): Jegyzet Magyarország társadalomföldrajza tanulmányozásához. JATEPress, Szeged. 190. p.
- Abonyiné Palotás Jolán – Komarek Levente (2011): Összehasonlító vizsgálatok az ipari beruházások ágazati és területi szerkezetének alakulásáról. Comitatus. 21. évf. 203. sz. pp. 25-33.
- Amiti M. (1997): Specialisation Patterns in Europe. Centre for Economic Performance, Discussion Paper No. 363, London School of Economics
- Antal Zoltán – Fülöp Sándor (1973): A pamutipar fejlődése és területi elhelyezkedése 1960-1972 között. Földrajzi Értesítő. 22. évf. 4. sz. pp. 427-452.
- Antal Zoltán (1993): Változások egyes iparágak termelésében és területi elhelyezkedésében. In.: Jáki K. (szerk.): Aktuális problémák a földrajztanításban. Magazin Kiadó, Budapest. pp. 101-113.
- Armstrong H. – Taylor J. (1987): Regional Policy: the way forward. Employment Institute, London. 55. p.
- Armstrong H. – Taylor J. (2000): Regional Economics and Policy. Blackwell, Oxford. 439. p.
- Asheim B. – Cooke P. – Martin R. (szerk.) (2006): Clusters and Regional Development. Critical reflections and explorations. Routledge, London.
- Barta Györgyi (1987): A termelés térbeli szétterjedése és a szervezet területi centralizációja a magyar iparban. Tér és Társadalom. 2. sz. pp. 5-19.

- Barta Györgyi (1992): Az ipari térstruktúra formálódása. Magyar Tudomány. 37. évf. 4. sz. pp. 420-423.
- Barta Györgyi (1993): A nagyvállalati szervezet átalakulásának hatása az ország ipari térszerkezetére. pp. 103-127. In.: Enyedi György (szerk.): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 390. p.
- Barta Györgyi (1997): Műszaki versenyképesség az átmeneti gazdaságban: külföldi és hazai vállalatok a magyar iparban. Tér és Társadalom. 4. sz. pp. 105-130.
- Barta Györgyi (2002): A magyar ipar területi folyamatai, 1945-2000. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 267. p.
- Bartke István (1967): Területi egységek iparfejlettségi fokának meghatározása. Közgazdasági Szemle. 7-8. sz. pp. 885-897.
- Bartke István (1987): Az ipar területi hatékonyságnak változási irányai. Közgazdasági Szemle. 4. sz. pp. 420-431.
- Bartke István (1993): Restructuring of Hungarian Industry and its Regional Effects. In: Hajdú Zoltán (ed.): Society, State Economy and Regional Structure in Transition. Centre for Regional Studies, Pécs. pp. 79-98.
- Bartke István – Kóródi József (1968): Hazánk nehézipari körzetei és fejlesztésük sajátos kérdései. Területi Statisztika. 18. évf. 3. sz. pp. 287-300.
- Bartke István – Bora Gyula – Illés Iván (1971): Változatok az ipar távlati területi fejlesztéséhez. Hosszútávú Tervezés Területi Bizottsága, Budapest. 54. p.
- Bencze István (1962): A magyar pamutipar területi elhelyezkedése és fejlesztésének egyes földrajzi problémái. Földrajzi Értesítő. 11. évf. 3. sz. pp. 337-362.
- Benczes István - Csáki György - Szentés Tamás (2009): Nemzetközi gazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest. 336. p.
- Bernáth Tivadar – Bora Gyula – Kalász Lajos – Kollarik Amália – Matheika Március (1986): Magyarország gazdaságföldrajza. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 347. p.
- Bora Gyula (1960): A rayonkutatás jelentősége és problémája a magyar gazdaságföldrajzban. Földrajzi Értesítő. 9. évf. 2. sz. pp. 129-139.
- Bora Gyula (1980): The spatial structure and dynamics of the socialist industrial system. 22. p.
- Borai Ákos (1960): A Bonyhádi járás ipara. Iparföldrajzi tanulmány. MTA DTI, Pécs. 215. p. (kézirat).

- Brühlhart M. (1995) Industrial specialisation in the European Union: A test of the new trade theory, Trinity Economic Papers, No. 95/5.
- Brülhar, M. – Torstensson J. (1996) "Regional integration, scale economies and industry location", Discussion Paper No. 1435, Centre for Economic Policy Research.
- Brühlhart M. (1998): Trading places: Industrial Specialisation in the European Union. *Journal of Common Market Studies*
- Buzás Péter – Lengyel Imre (szerk.) (2002): Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek. JATEPress, Szeged. 210. p.
- Camagni R. (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*. 13. sz. pp. 2395-2411.
- Combes P-P. – Mayer T. – Thisse J-F. (2008): Economic geography: the integration of regions and nations. Princeton University Press. 399 p. ISBN 978 0 691 13942 5
- Csanádi Gábor – Ladányi János (1992): Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csáki György (2003): A nemzetközi gazdaságtan alapjai. Napvilág Kiadó, Budapest. 491. p.
- Csáki György (2007): A nemzetközi gazdaságtan és a világgazdaságtan alapjai. Napvilág Kiadó, Budapest. 500. p.
- Dóry Tibor (1998): Beszállítói kapcsolatok és az ipari együttműködés lehetséges klaszterei a Közép-Dunántúlon. *Tér és Társadalom* 3. sz. pp. 88-92.
- Dóry Tibor (1999): A linzi „automobil-klaszter”, autóiipari hálózat felépítése Felső-Ausztriában. *Kisalföldi Gazdaság*. 14. p.
- Duncan O. D. – Duncan B. (1955): A Methodological Analysis of Segregation Indexes. *American Sociological Review*, Vol. 20. No. 2 . pp. 210-217.
- Enright M. J. (1998): Regional Clusters and Firm Strategy. In.: Chandler A. D. – Hagström P. – Sölvell Ö. (eds.): *The Dynamic Firm*. Oxford University Press, Oxford. pp. 315-342.
- Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmeneti időszakban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Faragó László (1994): Regionális gazdaságfejlesztés „kereslet-oldali” stratégiák segítségével. *Comitatus*. 12. sz. pp. 60-63.
- Fujita M. – Krugman, P. – Venables A. J. (1999): *The Spatial Economy. Cities, Regions, and International Trade*. MIT Press, Cambridge. 367. p.

- Fujita M. – Thisse J-F. (2002): *Economics and Agglomeration. Cities, Industrial Location, and Regional Growth*. University Press, Cambridge.
- Gini C. (1921): *Measurement of Inequality of Incomes*. *Economic Journal*. XXXI. pp. 124-126
- Gini C. (1936): *On the Measure of Concentration with Especial Reference to Income and Wealth*. Cowles Commission.
- Greenway D. – Hine R. C. (1991): *Intra-Industry Specialisation, Trade Expansion and Adjustment in the European Economic Space*. *Journal of Common Market Studies* 29(6). pp. 603-622.
- Grosz András (2000): *Ipari klaszterek. Tér és Társadalom*. 2-3. sz. pp. 43-52.
- Grosz András (2006a): *Klaszterek és támogatásuk az Európai Unióban és Magyarországon*. In: Lengyel I. – Rechnitzer J (szerk.): *Kihívások és válaszok. A magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az Európai Unió csatlakozás utáni időszakban*. Novadat Kiadó, Győr. pp. 159–187.
- Grosz András (2006b): *Clusterisation processes in the Hungarian automotive industry*. Discussion papers. MTA RKK Pécs. 72. p.
- Györfői Ildikó (2011): *Elérhetőségi viszonyok területi különbségekre gyakorolt hatása a magyarországi kistérségek esetében*. Doktori (PhD) értekezés. Miskolci Egyetem.
- Gurzó Imre (1986): *Az Alföld cukorvertikumának területi fejlődése*. *Földrajzi Értesítő*. 35. évf. 1-2. sz. pp. 113-146.
- Hämäläinen T. J. (2003): *National Competitiveness and Economic Growth*. Edward Elgar, Cheltenham. 400. p.
- Heckscher Eli F. – Ohlin Bertil (1991): *Heckscher-Ohlin trade theory*. Cambridge, Mass; London, MIT Press. 222. p.
- Hine R. C. (1990): *Economic Integration and Inter-industry Specialisation*. CREDIT Research Paper 89/6, University of Nottingham
- Hirschman A. O. (1958): *The strategy of economic development*. Yale University Press, New Haven.
- Hoover E. M. (1941): *Interstate Redistribution of Population, 1850-1940*. *Journal of Economic History*. No. 1. pp. 199-205.
- Hutchens R. (1999): *Social Security Benefits and Employer Behavior: Evaluating Social Security Early Retirement Benefits As a Form of Unemployment Insurance*. *International Economic Review*. No. 40. pp. 659–678.

- Jeney László – Szabó Pál (2001): A magyar ipar változása a koncentrációs és specializációs indexek tükrében az 1990-es években. In. A Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei (CD), Szeged.
- Kiss Éva (1999): Az ipar térszerkezetének sajátosságai a Központi Régióban az 1990-es években. Földrajzi Értesítő. 48. évf. 3-4. sz. pp. 253-281.
- Kiss Éva (2002): A magyar ipar térszerkezeti változásai. Földrajzi Értesítő 51. évf. 3-4. sz. pp. 347-364.
- Kiss Éva (2005): Az Európai Unió a XXI. század elején. Akadémiai Kiadó, Budapest. 462. p.
- Kiss Éva (2008a): A magyar ipar térbeli szerkezetének átrendeződése 1989 után, 1. Területi Statisztika. 11. évf. 4. sz. pp. 445-457.
- Kiss Éva (2008b): A magyar ipar térbeli szerkezetének átrendeződése 1989 után, 2. Területi Statisztika. 11. évf. 5. sz. pp. 544-553.
- Kiss Éva (2010): Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 224. p.
- Kiss János Péter (2007): A területi jövedelemegyenlőtlenségek strukturális tényezői Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés. Szegedi Tudományegyetem.
- Komarek Levente (2006a): A cukorvertikum árualapjának alakulása a rendszerváltozás után, különös tekintettel a Dél-Alföldre. Gazdaság és statisztika (GÉS). 18. (57.) évf. 2. sz. pp. 18-27.
- Komarek Levente (2006b): Gondolatok a hazai cukorvertikum változásának alakulásáról. Földrajzi Értesítő 55. évf. 3-4 sz. pp. 305-320.
- Komarek Levente (2009): A hazai cukorvertikum regionális kérdései a XXI. század elején. A Földrajz Tanítása. XVII. évf. 5. sz. pp. 10-15.
- Komarek Levente (2011a): A magyar ipar főbb sajátosságai az abszolút specializáció tükrében. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok. 6. évf. 1-2. sz. pp. 28-34.
- Komarek Levente (2011b): A hazai húsipari árualap abszolút specializációjának és koncentrációjának időbeni és területi alakulása. Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle. 6. évf. 2. sz. pp. 239 – 245.
- Komarek Levente (2012a): A hazai ipar specializációja és koncentrációja a humán erőforrás tükrében. Humánpolitikai Szemle. 23. évf. 2. sz. pp. 3-15.
- Komarek Levente (2012b): A magyar ipar struktúrájának és területi specializációjának főbb vonásai. A Földrajz Tanítása. 20. évf. 1. sz. pp. 28-35.

- Kóródi József – Márton Géza (1968): A magyar ipar területi kérdései. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 174. p.
- Köves Pál – Párniczky Gábor (1981): Általános statisztika. Tankönyvkiadó, Budapest. 610. p.
- Krajkó Gyula (1961): A gazdasági körzetbeosztás és a közlekedés összefüggésének néhány elvi vonatkozása. Földrajzi Értesítő. 10. évf. 2. sz. pp. 321-333.
- Krajkó Gyula – Péntes István – Tóth József – Abonyi Gyuláné (1969): Magyarország gazdasági körzetbeosztásának néhány elvi és gyakorlati kérdése. Földrajzi Értesítő. XVIII. évf. pp. 95-114.
- Krajkó Gyula – Abonyi Gyuláné (1977): Magyarország gazdaságföldrajza. Tankönyvkiadó, Budapest. 174. p.
- Krajkó Gyula – Abonyiné Palotás Jolán (1998): Fejezetek Magyarország gazdaságföldrajzának tanulmányozásához. JATEPress, Szeged. 170. p.
- Krugman Paul (1991): Geography and Trade. MIT Press, Cambridge. 137. p.
- Krugman Paul (1994): Competitiveness: A dangerous obsession. Foreign Affairs, 2. pp. 28-44.
- Krugman Paul (1995): Development, Geography, and Economic Theory. MIT Press, Cambridge. 119. p.
- Krugman Paul (1999): The role of geography in development. International Regional Science Review, 2. pp. 142–161.
- Krugman Paul (2000): A földrajz szerepe a fejlődésben. Tér és Társadalom. 4. sz. pp. 1-21.
- Krugman Paul – Obstfeld Maurice (2002): Nemzetközi gazdaságtan. Panem, Budapest. 872. p.
- Kukely György (2004): Szerkezetváltás a magyar ipar húzóágazatában, a gépiparban. Földrajzi Értesítő. LIII. évf. 1-2. sz. pp. 93-110.
- Lengyel Balázs – Loet Leydesdorff (2008): A magyar gazdaság tudás-alapú szerveződésének mérése: az innovációs rendszerek szinergiáinak térbelisége. Közgazdasági Szemle. LV. évf. pp. 522–547.
- Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképességről. Közgazdasági Szemle. XLVII. évf. pp. 962-987.
- Lengyel Imre (2001): Iparági és regionális klaszterek: tipizálásuk, térbeliségük és fejlesztésük főbb kérdései. Vezetéstudomány. 10. sz. pp. 19-43.
- Lengyel Imre (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. JATEPress, Szeged. 454. p.

- Lengyel Imre – Mozsár Ferenc (2002): A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége. *Tér és Társadalom*. 2. sz. pp. 1-20.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 391. p.
- Lengyel Imre (2006): A klaszterek előtérbe kerülése és alapvető jellemzőik. In.: Lengyel Imre – Rechnitzer János (szerk.): *Kihívások és válaszok: a magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az Európai Unió csatlakozás utáni időszakban*. Novadat Kiadó, Győr. pp. 125-157.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (szerk.) (2009): *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 468. p.
- Lengyel Imre (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 385. p.
- Ligeti István – Ligeti Zsombor (2009): *Ország regatta: gazdasági konvergencia és felzárkózás*. Arisztotelész Kiadó, Sopron. 98. p.
- Lorenz M. O. (1905): *Methods of Measuring the Concentration of Wealth*. Publication of the American Statistical Association 9 (70). pp. 209-219 (utánközlés)
- Major Klára (2001): *A nemzetközi jövedelemegyenlőtlenség dinamikája*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Közgazdaságtani Doktori Iskola.
- Malizia E. E. – Feser E. J. (1999): *Understanding Local Economic Development*. Center for Urban Policy Research, New Brunswick (New Jersey).
- Marshall A. (1898): *Principles of Economics* (8th ed.). McMillan London. Vol. I.
- Marshall A. (1997): *Principles of Economics* (8th ed.). McMillan London. 319. p.
- Maskell P. – Eskelinen H. – Hannibalsson I. – Malmberg A. – Vatne E. (1998): *Competitiveness, Locational Learnings and Regional Development: Specialization and prosperity in small open economies*. Routledge, London.
- Neary J. P. (2003): *Competitive versus Comparative Advantage*. *The World Economy*. 4. sz. pp. 457-470.
- Nemes Nagy József (1987): *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 218. p.
- Nemes Nagy József (1990): *Területi kiegyenlítődés és differenciálódás Magyarországon*. *Földrajzi Értesítő*. 1-4. sz. pp. 133-149.
- Nemes Nagy József (1997): *Radikális változások a magyar ipar térszerkezetében*. 125 éves MFT jubileumi konferenciája. Budapest.

- Nemes Nagy József – Jakobi Ákos – Németh Nándor (2001): A jövedelemegyenlőtlenségek térségi és településszerkezeti összetevői. Statisztikai Szemle. 10-11. sz. pp 862-884.
- Nemes Nagy József (2003): Gazdasági-társadalmi súlypontok és mozgásuk az ezredvégi Magyarországon. Területi Statisztika. 1. sz. pp. 3-14.
- Németh Nándor (2005): Területi megoszlások eltérését mérő indexek. In: Nemes Nagy József (szerk.): Regionális elemzési módszerek. Regionális Tudományi Tanulmányok. 11. sz. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest. pp. 111-121.
- Nyitrai Ferencné (1976a): Ipari fejlődésünk a világtendenciák tükrében. Vezetéstudomány. 7. évf. 3. sz. pp. 17-24.
- Nyitrai Ferencné (1976b): Az ipari struktúra változása - Eredmények és gondok. Vezetéstudomány. 7. évf. 7. sz. pp. 34-39.
- Ohlin Bertil (1933): *Interregional and international trade*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ohlin Bertil (1981): *Interregionális és nemzetközi kereskedelem*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 351. p.
- Perczel György (1973): A gépipar területi elhelyezkedése és telephelyválasztásának fontosabb problémái Magyarországon. Kandidátusi értekezés. 233. p.
- Perczel György (szerk.) (2003): *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 633. p.
- Porter M. E. (1986): *Competition in global industries*. Harvard Business School Press. 581 p. ISBN 0 87584 140 6
- Porter M. E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.
- Porter M. E. (1996): *Competitive Advantage, Agglomeration Economies, and Regional Policy*. *International Regional Science Review* 1-2. sz. pp. 85-94.
- Porter M. E. (1998): *Clusters and the New Economics of Competition*. *Harvard Business Review*. Nov.-Dec. pp. 77-99. (magyarul: *Harvard Businessmanager* – 1999. 4. sz. pp. 6-19.)
- Porter M. E. (1999) *Regionális üzletági központok — a verseny új közgazdaságtana*. *Harvard Business Manager*. 4. sz. pp. 6-19.
- Porter M. E. (2000): *Location, Clusters, and Company Strategy*. In.: Clark G. L. – Feldman M. P. – Gertler M. S. (eds.): *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford University Press. pp. 253-274.

- Porter M. E. (2001): Regions and the New Economics of Competition. In.: Scott A. J. (ed.) (2001): Global City-Regions. Trends, Theory, Policy. Oxford University Press. pp. 139-157.
- Porter M. E. (2003): The Economic Performance of Regions. Regional Studies. 6-7. sz. pp. 549-578.
- Porter M. E. (2008): On competition. Harvard Business School Press. 544 p. ISBN 978 1 4221 2696 7
- Probáld Ferenc (1974): Az Egyesült Államok népesség- és településföldrajzi képének változásai. Földrajzi Közlemények. XXII. sz. pp. 43-57.
- Rechnitzer János (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 348. p.
- Rechnitzer János (szerk.) (1999): Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA RKK, Győr. 252. p.
- Rédei Mária – Jakobi Ákos – Jeney László (2002): Regionális specializáció és a feldolgozóipari tevékenység változása. Tér és Társadalom. XVI. évf. 4. sz. pp. 87-108.
- Roelandt T. – P. den Hertog (1998): Summary Report of the Focus Group on Clusters. OECD. Széchenyi-terv. Nemzeti Fejlesztési Terv. (2000). Gazdasági Minisztérium.
- Samuelson P. A. - Nordhaus W. D. (2000): Közgazdaságtan. KJK Kerszöv, Budapest. 763. p.
- Samuelson A. Paul – Nordhaus D. William (2008): Közgazdaságtan. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest. 763. p.
- Smith Adam (1959): Nemzetek gazdagsága, e gazdagság természetének és okainak vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Smith Adam (1992): Nemzetek gazdagsága, e gazdagság természetének és okainak vizsgálata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 372. p.
- Steiner M. (1998): The Discrete Charm of Clusters: An Introduction. Clusters and Regional Specialisation on Geography Technology Networks. European Research in Regional Science. 8. sz. pp. 1-17.
- Szentes Tamás (1995): A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Aula Kiadó, Budapest.
- Szentes Tamás (1998): Nemzeti fejlődés és „versenyképesség” a globalizálódás, transznacionalizálódás és integrációk korában. BKE jubileumi konferencia kötetei, 3. Budapest. pp. 1681–1689.

- Szentes Tamás (1999): Világgazdaságtan 1. Elméleti és módszertani alapok. Aula Kiadó, Budapest. 947. p.
- Tatai Zoltán (1981): Az ipartelepítés két évtizede. Földrajzi Közlemények. 39. évf. 4. sz. pp. 298-318.
- Tatai Zoltán (1984): Iparunk területi szerkezetének átalakítása. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 250. p.
- Theil H. (1970): Közgazdaságtan és információelmélet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Tóth István György (2002): Jövedelem eloszlás a kilencvenes évek Magyarországon. Doktori (Ph.D.) értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Török Ádám (1986): Komparatív előnyök: nemzetközi példák, hazai tapasztalatok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 225. p.
- Török Ádám (1997): A versenyképesség-elemzés egyes módszertani kérdései. Gazdaság–Vállalkozás–Vezetés. 3. sz. pp. 2–13.
- Török Ádám (2001): A gazdasági modernizáció stratégiája Finnországban. Vezetéstudomány. 7-8 sz. pp. 58-73.
- Török Ádám (2003): Az „új gazdaság” esélyei az átalakuló országokban. Informális Társadalom. 1. sz. pp. 6-26.
- Traistaru, I. (2000): Specialisation patterns and industrial location in Europe and North America: measurement issues and evidence. PHARE ACE Project, Discussion Paper.
- Vajda Imre (1959): Nemzetközi kereskedelem. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 416. p.
- Varga Attila (2009): Térszerkezet és gazdasági növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest. 146. p.
- Yarbrough V. Beth – Yarbrough M. Robert (1997): The World Economy. Trade and Finance (4th Edition). The Dryden Press, Harcourt Brace College Publishers. p. 147.
- Zádori Márta – Nyers József (szerk.) (2010): Két válság között. (A magyar gazdaság wargabetűje – 1990-2010). ECOSTAT, Budapest. 343. p. ISBN 978-963-88885-2-5

**JOGI NYILATKOZAT
NYILATKOZAT**

Alulírott **Dr. Komarek Levente** jelen nyilatkozat aláírásával kijelentem, hogy **A magyar ipar makroszintű specializációjának kérdései** című

PhD értekezésem

önálló munkám, az értekezés készítése során betartottam *a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. tv.* szabályait, valamint a Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola által előírt, a doktori értekezés készítésére vonatkozó szabályokat, különösen a hivatkozások és idézések tekintetében.⁷

Kijelentem továbbá, hogy az értekezés készítése során az önálló kutatómunka kitétel tekintetében a programvezetőt illetve a témavezetőt nem tévesztettem meg.

Jelen nyilatkozat aláírásával tudomásul veszem, hogy amennyiben bizonyítható, hogy az értekezést nem magam készítettem, vagy az értekezéssel kapcsolatban szerzői jogsértés ténye merül fel, a Nyugat-magyarországi Egyetem megtagadja az értekezés befogadását.

Az értekezés befogadásának megtagadása nem érinti a szerzői jogsértés miatti egyéb (polgári jogi, szabálysértési jogi, büntetőjogi) jogkövetkezményeket.

Sopron, 2012. március 19.

.....
doktorjelölt

⁷ **1999. ÉVI LXXVI. TV. 34. § (1)** A MŰ RÉSZLETÉT – AZ ÁTVEVŐ MŰ JELLEGE ÉS CÉLJA ÁLTAL INDOKOLT TERJEDELEMBEN ÉS AZ EREDETIHEZ HÍVEN – A FORRÁS, VALAMINT AZ OTT MEGJELÖLT SZERZŐ MEGNEVEZÉSÉVEL BÁRKI IDÉZHETI.

36. § (1) nyilvánosan tartott előadások és más hasonló művek részletei, valamint politikai beszédek tájékoztatás céljára – a cél által indokolt terjedelemben – szabadon felhasználhatók. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni, hacsak ez lehetetlennek nem bizonyul.

MELLÉKLET

(mintaszámítás a Herfindahl és a Diszimilaritási indexhez)